

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

Journal of MCU Buddhist Review

ISSN: 2586-8144

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑

Vol. 3. January – June 2018

วัตถุประสงค์

- เพื่อเผยแพร่ผลงานบทความวิชาการและบทความวิจัยของผู้บริหารและคณาจารย์ในคณะพุทธศาสตร์
- เพื่อเผยแพร่บทความวิจัยของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์
- เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ

บทความที่พิมพ์ในวารสารนี้ เป็นบทความด้านศาสนาและปรัชญา ซึ่งส่วนหนึ่งของศาสตร์ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยตามหลักจรรยาบรรณของนักวิชาการ เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

บทความที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารฉบับนี้ ได้รับการตรวจสอบทางวิชาการจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) บทความละ ๒ ท่านเรียบร้อยแล้ว

ผลการศึกษาที่ค้นพบหรือทรรศนะที่ปรากฏในบทความของวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ฉบับนี้ ถือว่าเป็นความรับผิดชอบเฉพาะของผู้เขียนบทความนั้นๆ ไม่ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์แต่อย่างใด

- **เจ้าของ**

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ถนนพหลโยธิน
ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐ โทรศัพท์ ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐,
๐๓๕ ๓๕๔ ๗๑๑ โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๖

http://buddhism.mcu.ac.th/site/major/major_index.php

- **คณะกรรมการที่ปรึกษาวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร.	ประธานที่ปรึกษา
พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) ราชบัณฑิต	ที่ปรึกษา
พระราชวรเมธี (ประสิทธิ์ พรหมรังสี), ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญโญ), ศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชสิทธิมนี วิ. ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชวรมนี (พล อาภากร), ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชปริยัติมนี (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากร), ดร.	ที่ปรึกษา
ศ. พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต	ที่ปรึกษา
ศ. พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. วัชร งามจิตฺตเจริญ	ที่ปรึกษา
ดร. พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์	ที่ปรึกษา

- **บรรณาธิการ**

พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนตเสโน, ดร.

- **ผู้ช่วยบรรณาธิการ**

พระมหายุทธนา นรเชฏฺโฐ, ดร.

- **กองบรรณาธิการ**

พระศรีวินยาภรณ์, ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศ.ดร. วัชร งามจิตฺตเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ดร. ภัทรชัย อุทาพันธ์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน (ขอนแก่น)
รศ. ดร. สุวิญ รักษัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผศ.ดร. ณัฏฐ์ ศรีดี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Prof. Dr. Iromi Ariyaratne	Sri Lanka International Buddhist Academy, Palkekele, Sri Lanka
Dr. R. Gopalakrishnan	Department of Philosophy, University of Madras, Chennai, India

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความ สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและสาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

๑. พระราชปรียัติโกวิ, ศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. พระสุธีรัตนบัณฑิต, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. ผศ. รท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๕. รศ.ดร. ปฐม บัญศรีตัน	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๖. ผศ.ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺธิกรวัฒน์	มหาวิทยาลัยมหิดล
๗. ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
๘. ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความสาขาวิชาศาสนาและปรัชญา/สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

๑. ศ. พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ	ราชบัณฑิต
๒. ศ. พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ	ราชบัณฑิต
๓. ศ.ดร. กิรติ บุญเจือ	มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น
๔. ศ.ดร. สมภาร พรหมทา	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๕. ศ.ดร. วัชร งามจิตฺตเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๖. รศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๗. รศ. พิเชษฐ์ กาลามเกษตร	มหาวิทยาลัยมหิดล
๘. ผศ.ดร. ชาญณรงค์ บุญหนุน	มหาวิทยาลัยศิลปากร
๙. รศ.ดร. สมิตีพล เนตรนิมิต	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๐. ผศ.ดร. ณัฏฐ์ ศรีดี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความสาขาวิชาบาลีและสันสกฤต

๑. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) ราชบัณฑิต
๒. พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. รศ. ดร. สำเนียง เลื่อนใส มหาวิทยาลัยศิลปากร
๔. ผศ. ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร
๕. รศ. ดร. จำนง คั่นจิก มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๖. พระมหาฉัตรชัย สุนตตชโย, ดร. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๗. รศ. ดร. ประเทือง ทินรัตน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๘. ผศ. ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คณะกรรมการวิจารณ์หนังสือประจำภาค/สาขา (Book Review)

๑. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา/สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

- ผศ. รท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

๒. สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา/สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

- ศ. พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต
ผศ.ดร. ญัตธีร์ ศรีดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต

- พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ), ผศ. ดร. มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

● ผู้ประสานงาน

- พระมหายุทธนา นรเชษฐ, ดร.
พระมหาบุญเกิด ปญญาปฐุทธิ, ดร.

● นิติกร

- นายธวัชชัย แยมปัว

● ภาพ/ศิลปะ

- พระมหาศตวรรษ คมกริเมโธ
ธานินทร์ เมียส
ดวงดี โอฐสุ

- ออกแบบปก

พระมหาศตวรรษที่ คมกัรเมโธ

- จัดรูปเล่ม

พระมหายุทธนา นรเชษฐโก, ดร.

พิสูจน์อักษร

พระมหายุทธนา นรเชษฐโก, ดร. พระมหาบุญเกิด ปณญาปวุฒิ, ดร.

พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร. ดร. คงสฤษฏ์ แวงทรัพย์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ที่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรสาร ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ ต่อ ๘๕๔๕

โทร. ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ ต่อ ๘๕๕๕-๕๖, ๐๙๕-๔๙๘-๓๘๒๕, ๐๙๕-๕๐๓-๒๗๖๔, ๐๘๔-๓๘๕-๐๕๓๕

จำนวนที่พิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม

คำนิยม

คณะพุทธศาสตร์ เป็นคณะแรกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เปิดทำการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ จนถึงปัจจุบันนับเป็นเวลานานถึง ๗๑ ปี ได้มีส่วนสำคัญในการผลิตบัณฑิตทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณภาพเป็นจำนวนมาก ทำให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยมีความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ และบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากคณะพุทธศาสตร์นี้ ได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและกิจการของคณะสงฆ์ไทยด้านอื่นๆ ด้วยดีตลอดมา เช่น เจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม พระเดชพระคุณ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศาสตราจารย์ (พิเศษ) จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต เป็นต้น

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ฉบับนี้เป็นฉบับที่ ๑ ของปีที่ ๒ หรือฉบับที่ ๓ แล้ว ได้จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของคณาจารย์ในคณะพุทธศาสตร์ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จากสถาบันอื่นๆ ทั้งในและนอกประเทศ ได้มีโอกาสนำผลงานด้านวิชาการมาเผยแพร่ต่อสาธารณชน ซึ่งจะ使得คนในสังคมไทยและต่างประเทศมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

ในการจัดทำวารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** ครั้งนี้ ได้รับความร่วมมือจากคณะผู้บริหารคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของคณะพุทธศาสตร์ขึ้นเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คณะพุทธศาสตร์มีความพร้อมในด้านคณะทำงานด้านวิชาการ มีศักยภาพในการจัดการองค์ความรู้ตามหลักเกณฑ์การประกันคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และมีความพร้อมในทำหน้าที่เพื่อบริการด้านวิชาการแก่สังคมประเทศชาติ ตามพันธกิจของคณะพุทธศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในฐานะ**คณบดีคณะพุทธศาสตร์** จึงขอชื่นชมคณะทำงานทุกรูป/ทุกท่านที่มีส่วนร่วม ในการดำเนินงานจัดทำวารสารครั้งนี้ ขอเป็นกำลังใจ และอวยพรให้วารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** ฉบับนี้ ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานด้วยดีตลอดไป

(พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ฉบับนี้ เป็นปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ นับเป็นฉบับที่ ๓ ที่คณะพุทธศาสตร์ได้พิมพ์เผยแพร่วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาสู่สาธารณชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของผู้บริหาร คณาจารย์ และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนิสิตของคณะอื่นๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยภายในเนื้อหาประกอบด้วย

เนื้อหาในวารสารฉบับนี้ ประกอบด้วยบทความวิจัยและบทความวิชาการ ดังนี้

บทความเรื่องที่ ๑ เป็นบทความทางวิชาการเรื่อง มหานมัสการ: อุทานธรรมแห่งพระพุทธศาสนา โดยพระเทพปริยัติมุนี (มีชัย วีระปญฺโญ) ป.ธ. ๙, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทมหานมัสการถือเป็นแบบแผนปฏิบัติกันเป็นประเพณีเพื่อน้อมระลึกถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าที่สำคัญยิ่ง ทำให้ทราบถึงความสำคัญของบทนมัสการซึ่งเป็นบทเบื้องต้นสำคัญในพระพุทธศาสนา

บทความเรื่องที่ ๒ เป็นบทความทางวิชาการเรื่อง ภาษาสันสกฤตและสันสกฤตกับมหาจุฬา โดยศาสตราจารย์พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก บทความเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ภาษาสันสกฤตมีความเป็นมาอย่างไร และมีความสำคัญอย่างไรต่อการแนวคิด วัฒนธรรมและวรรณกรรมของสังคมในชมพูทวีปหรือประเทศอินเดียตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทความเรื่องที่ ๓ เป็นบทความทางวิชาการ เรื่องศึกษาวิเคราะห์ อเนกกันตวาทในปรัชญาเซน โดยพระศรีรัตโนบล ดร. และผศ.กฤต ศรียะอาจ บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ อเนกกันตวาทในปรัชญาเซนผลของการวิจัยพบว่าอเนกกันตวาท เป็นหลักอภิปรัชญาของเซนซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้กำเนิดมาจากความหลากหลาย และมีความสัมพันธ์กัน การยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริง บทความเรื่องนี้จะช่วยให้อ่านทฤษฎีอเนกกันตวาทตามหลักปรัชญาศาสนาเซนอย่างชัดเจน

บทความเรื่องที่ ๔ เป็นบทความทางวิชาการ เรื่องหลักการและวิธีการล้างบาปในพระพุทธศาสนา โดยพระมหาอุดร สุทธิญาโณ, ดร. อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม บทความนี้มีเป้าหมายศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับการล้างบาปและวิธีการล้างบาปตามหลักการของพระพุทธศาสนา ได้นำเสนอความเชื่อแนวคิดและวิธีการล้างบาปตามทรรศนะในทางพระพุทธศาสนา ทำให้ได้มุมมองและหลักฐานเกี่ยวกับการล้างบาปที่น่าสนใจ เพราะคำว่า การล้างบาป ดูเหมือนจะเป็นคำที่ไม่คุ้นเคยนักของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

บทความเรื่องที่ ๕ เป็นบทความทางวิชาการเรื่อง วิเคราะห์หลักกรรมในฐานะโอกาสพัฒนาตนเพื่อรู้แจ้งสัจธรรม โดยอาจารย์ชัยชาญ ศรีหามู อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์หลักกรรมในฐานะโอกาสของการพัฒนาจิตของแต่ละคนให้บรรลุถึงเป้าหมายคือนิพพาน ทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีความแตกต่างจากความเชื่อในศาสนาเทวนิยมอย่างชัดเจน

บทความเรื่องที่ ๖ เป็นความวิจัยเรื่อง ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกลางระหว่างอะไรกับอะไร พระครูสมุทรวิชานวัตร พระครูสมุทรวิทย์ ผาสุก, ดร. และพระปลัดเชาวลิต กิตติโสภโณ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี บทความวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาหลักทางสายกลางในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลของการวิจัยพบว่า ทางสายกลางในทางพระพุทธศาสนา เป็นวิธีการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ดับอาสวะกิเลสทั้งปวง และนัยแห่งความเป็นกลางวัดกันที่ ๑) ความถูกต้อง ๒) ตรงเป้าหมายที่ตั้งไว้ คือความดับทุกข์ ซึ่งเท่ากับว่าเราใช้เป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายเป็นตัวชี้วัด ดังนั้น ความเป็นทางสายกลางจึงมีลักษณะเป็นเหตุนำไปสู่ผล คือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นจุดหมาย หรือเป้าหมายสุดท้ายแห่งการปฏิบัติ ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีความชัดเจน และเป็นระบบที่สมบูรณ์ มีองค์ประกอบแต่ละข้อ ๆ มีแนวทางในการปฏิบัติชัดเจน และมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี

บทความเรื่องที่ ๗ พุทธธรรมกับการสังคัมสังเคราะห์ โดยอาจารย์ฐิติพร สะสม อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระเกียรติ บทความนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า พุทธธรรมที่เกี่ยวกับสังคัมสังเคราะห์ ได้แก่อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทุกข์ได้แก่ปัญหาของสังคัมที่รอการสังเคราะห์จากผู้มีเมตตา สมุทัยได้แก่สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาสังคัม นิโรธ คือการแก้ปัญหาสังคัมได้สำเร็จ มรรคคือวิธีการแก้ปัญหา ในพุทธธรรม การแก้ปัญหาสังคัมด้วยการพัฒนาชีวิตของตนเองนั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนการสังเคราะห์คนในสังคัมด้วยกันทรงเน้นหลักพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

บทความวิชาการเรื่องที่ ๘ พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาปัญหาสิ่งแวดล้อม พระปลัดไพฑูลย์ ญาณวิบุโล พระสมุทรวิชโรโสภณ และอาจารย์ณัฐธนาถ ศรีเลิศ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากในพระไตรปิฎก จากการศึกษาได้ข้อสรุปว่า พระพุทธศาสนามองว่า ปัญหาทางระบบระบบนิเวศที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดจากตัวมนุษย์ เป็นผู้ทำลายระบบทางนิเวศขึ้น อันเกิดจากกิเลส คือ ความโลภเป็นหลัก จึงก่อให้เกิดการเสียสมดุลทางธรรมชาติ พระพุทธ

ศาสนาจึงได้เสนอหลักการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วย หลัก อริยสัจ ๔ คือ ๑) รู้ทุกข์ คือรู้ปัญหา ๒) รู้สมุทัย คือรู้เหตุของปัญหา ๓) รู้นิโรธ คือรู้ผลคือความสงบเกิดจากการดับปัญหาได้ ๔) รู้มรรค คือรู้มรรควิธีดับเหตุของปัญหา

บทความเรื่องที่ ๙ เป็นบทความวิชาการเรื่อง รากฐานวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา อาจารย์เจียรวิทย์ เสริมใหม่ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา บทความเรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า รากฐานวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างยาวนาน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ ที่พระเจ้าอโศกได้ส่งพระโสณะและพระอุตตระมายังสุวรรณภูมิ สมัยอาณาจักรอ้ายลาว สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

บทความสุดท้าย เป็นบทความทางวิชาการภาษาอังกฤษ เรื่องแนวคิดเรื่องนิพพานในมิลินทปัญหา (The Concept of Nibbana in Milindpanha) โดยดร.คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์ อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย บทความเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องนิพพานในมิลินทปัญหา มีลักษณะสอดคล้องหรือแตกต่างจากหลักการในพระไตรปิฎกอย่างไรบ้าง

หวังว่า บทความที่ปรากฏในวารสารฉบับนี้ จะเกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายได้ตามสมควร จึงขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าของบทความทุกท่านที่ได้ส่งบทความของท่านมาเผยแพร่ในวารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** และคณะทำงานทุกท่าน ที่ร่วมกันดำเนินการจนสามารถทำให้วารสารฉบับนี้ออกเผยแพร่ต่อสาธารณชนได้

พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนฺตเสโน, ดร.

บรรณาธิการ

สารบัญ

หน้า

คำนิยม

โดย พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร.....(๑)

บทบรรณาธิการ

โดย พระมหาสุรศักดิ์ ปจจนตเสโน, ดร.....(๒)

บทความวิชาการ/บทความวิจัย (ภาษาไทย):

มหานมัสการ: อุทานธรรมแห่งพระพุทธศาสนา

โดย พระเทพปริยัติมุนี (มีชัย วีรปญโญ), ป.ธ. ๙, ผศ. ดร.....๑

ภาษาสันสกฤตและสันสกฤตกับมหาจุฬา

โดย ศ.พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก.....๓๕

ศึกษาวิเคราะห์ อเนกกันตวาทในปรัชญาเซน

โดยพระศรีรัตนโบล ดร. และผศ.กฤต ศรียะอาจ.....๔๒

หลักการและวิธีการล้างบาปในพระพุทธศาสนา

โดยพระมหาอุดร สุทธิญาโณ, ดร.....๕๙

วิเคราะห์หลักการในฐานะโอกาสพัฒนาตนเพื่อรู้แจ้งสัจธรรม

โดยอาจารย์ชัยชาญ ศรีหาม.....๗๔

ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกลางระหว่างอะไรกับอะไร

โดยพระครูสมุทรวิชานวัตร พระครูสมุห์วรวิทย์ ผาสุโก, ดร.

และพระปลัดเชาวลิต กิตติโสภโณ.....๙๒

พุทธธรรมกับการสังคมสงเคราะห์ โดยนางสาวฐิติพร สะสม.....๑๐๖

พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาปัญหาสิ่งแวดล้อม

โดยพระปลัดไพบูลย์ ญาณวิบุโล พระสมุทรวิชโรโสภณ และนางณัฏฐนาถ ศรีเลิศ.....๑๒๔

รากฐานวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

อาจารย์เจียรวิทย์ เสริมใหม่.....๑๓๗

บทความวิชาการ (ภาษาอังกฤษ):

The Concept of Nibbāna in Milindapanha

Dr. Khongsaris Phangthrap.....๑๕๐

ภาคผนวก

คำแนะนำการเตรียมต้นฉบับบทความ.....๑๕๙

แบบฟอร์มการส่งบทความทางวิชาการ/บทความวิจัย.....๑๖๓

แบบประเมินบทความ.....๑๖๔

ใบสมัครสมาชิกวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์.....๑๖๖

ประกาศสภามหาวิทยาลัย อนุมัติวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์.....๑๖๗

มหานมัสการ: อุทานธรรมแห่งพระพุทธศาสนา

Mahānamassakara: The Great Salutation of Buddhism

โดยพระเทพปริยัติมุนี (มีชัย วีรปญโญ)^๑

ป.ธ. ๙, ผศ.ดร.

มจร. วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดหมายเพื่อศึกษาบทมหานมัสการถือเป็นแบบแผนปฏิบัติกันเป็นประจำเพื่ือน้อมระลึกถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าที่สำคัญยิ่งเนื่องจากเป็นบทแรกที่ชาวพุทธนิยมสวดแสดงความนอบน้อมพระพุทธเจ้าก่อนที่จะเริ่มประกอบกุศลใด ๆ บอกถึงความสำคัญของหลักธรรมซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระคุณ ๓ ประการ เป็นคำอุทานที่ไม่ใช่พุทธภาษิต เพื่อเจริญพุทธานุสติซึ่งก่อให้เกิดอานิสงส์ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระแก่ผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า โลภะผลได้แก่ ทำให้แคล้วคลาดจากอุปสรรคอันตราย ขจัดภัยและความหวาดกลัว การประสบความ ความเจริญรุ่งเรือง ได้รับชัยชนะ มีสุขภาพอนามัยดี สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ชักนำให้เกิดในสุคติภพ ส่วนโลกุตระผลได้แก่อริยผล ๔ ประการ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล เช่น พรหมายูพราหมณ์และชานูสโสนิพราหมณ์ ที่ได้เปล่งอุทานธรรมขึ้นด้วยความเคารพ เลื่อมใส บางท่านได้เปล่งขึ้นด้วยการพลั่งปาก แต่เป็นไปในทางที่ดี เช่น นางธนัญชานี

คำสำคัญ: อุทานธรรม มหานมัสการ พุทธานุสติ อริยผล

Abstract

This article aims to study 'Mahanamassakara' word or salutation. It is a kind of traditional practice to remind to graces of Buddha which is on the first paragraph before chanting which Buddhists offer their gratitude to Buddha before starting any merit performances. It presents great teaching which originated from 3 graces of Buddha. This includes an exclamation but not proverbs of Buddha leading to reflection on Buddha which caused the benefits for faithful person who has confidence in Buddha; worldly benefit and supramundane benefit. The worldly benefits include protecting from dangers and obstacles, terror and fears, being

^๑ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

successful and prosperous, victory, healthy, wealthy and born in heaven after death. The supramundane benefits are 4 Noble fruits; stream-entry fruit, once-enter fruit, no-returner fruits and Arahant fruits. Those who express the great salutation are Brahmāyu Brahman, Jānussoni Brahman etc. Among them, some exclaims with respect and faith, some without intentions. Anyway, they all saluted to Buddha with great rejoice such as lady Dhananjāni.

Keywords: Exclamation, Great salutation, Reflection on Buddha, Noble fruit

บทนำ

ในการสวดสรรเสริญพระรัตนตรัย หรือ ทำวัตรสวดมนต์ของพุทธศาสนิกชนนับแต่อดีต มักนิยมขึ้นต้นด้วยบทพระพุทธานุว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ซึ่งโบราณจารย์เรียกว่า มหามัสการ คือบทนอบน้อมที่สำคัญยิ่ง ในพระไตรปิฎกมีปรากฏบุคคลผู้สาธยายบทนี้ คือ ท้าวสักกะ พรหมายุพราหมณ์ ชาณุสโสณิพราหมณ์ นางธัญญานี เป็นต้น ฉะนั้น ชาวพุทธจึงนิยม สวดบทนี้ก่อนที่จะสวดมนต์บทอื่น และนิยมเขียนไว้เป็นเบื้องแรกของคัมภีร์ เรียกว่า คันถารัมภะ บท มหามัสการนี้มีความสั้นกะทัดรัดแต่สามารถรวบรวมยอดพรณนาความสำคัญ ๓ อย่าง คือ พระมหากรุณาคุณ (ภควโต), พระวิสุทธิคุณ (อรหโต) และพระปัญญาคุณ (สมมาสมพุทฺธสฺส) ของพระพุทธเจ้า ตามลำดับอย่างน่าอัศจรรย์ พระพุทธานุทั้ง ๓ บทนี้ เป็นรากเหง้าเค้ามูลให้บังเกิดพุทธานุทั้งปวงนับ ประมาณมิได้ มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด เพียบพร้อมด้วยศัพทและอรรถ มีความวิจิตร พิสดารด้วยนัยหลายหลาก โดยนำบทมัสการมาศึกษาวิเคราะห์เหตุซึ่งเป็นบริบทของค่านัยสการและ อานิสงส์ของการกล่าวคำมัสการเพื่อให้มองเห็นคุณค่าของการน้อมนมัสการถึงพระรัตนตรัยในการ ดำเนินชีวิต

พุทธานุสสติในมหามัสการ

บทมหามัสการว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส เป็นบทสรรเสริญพระ พุทธานุที่ปรากฏโดยมีคุณธรรมเป็นเหตุ มีพระพุทธานุปรากฏอยู่ในบทพระบาลี ๓ บท คือ ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส แม้พระพุทธานุได้ตรัสประกาศพระพุทธานุนี้ด้วยพระองค์เอง เพื่อให้ เวไนยชนเกิดศรัทธาแล้วตั้งใจฟังธรรมพร้อมทั้งปฏิบัติตามคำสอน ดังมีข้อความในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตว่า

เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตาย พหุชน-สุขาย โลกานุกมฺปาย
อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान. กตโม เอกปุคฺคโล. ตถาคฺโค อรหํ สมมาสมพุทฺธโร. อโย โข

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลหนึ่งเมื่อจะอุบัติ ย่อมอุบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลนั้นคือใคร คือ พระตถาคต ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลหนึ่งเมื่อจะอุบัติ ย่อมอุบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

^๔ ข.พพธ.(บาลี) ๓๓/๗๖/๕๖๖.

สมบูรณ์ด้วยสมบัติทุกอย่าง ทรงถึงฝั่งแห่งทุกข์ ทรงเพียบพร้อมด้วยพระคุณมากมาย^๕ แม้บรรดานักปราชญ์ในยุคต่าง ๆ จะพรรณนาพระพุทธรูปด้วยเขว้ปัญญาอันประณีต ก็ไม่อาจพรรณนาได้หมดสิ้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธรูปมีมากเป็นอนเนกอนันต์ สมดังคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

พุทฺโธปี พุทฺธสฺส ภณฺเวย วณฺณํ

กบฺปมปี เจ อณฺณภาสฺมาโน

ซีเยถ กบฺโป จิริทิมฺมนฺตเร

วณฺโณ น ซีเยถ ตถาคตฺตสฺส.^๖

หากแม้พระพุทธรูปเจ้าจะตรัสพรรณนาพระ
พุทธรูป ตลอดกับหนึ่ง มิได้ตรัสคำอื่น กับหนึ่ง
พึงหมด ไปในกาลอันช้านาน (แต่) คุณของพระ
ตถาคต มิได้หมดสิ้นไป

ข้อความข้างต้นนี้ตรงตามสาธกที่มีในพระสูตรว่า “ท่านผู้เจริญ ช่างดอกไม้หรือลูกมือช่างดอกไม้ผู้ชำนาญ พึงร้อยกรองดอกไม้หลากหลายนานาชนิดให้เป็นมาลัยอันวิจิตร ฉันทิ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงพระคุณมากเป็นอนเนก ทรงพระคุณหลายร้อยฉัณนั้น ใครเล่าจักพรรณาคณของพระองค์ผู้ควรแก่การพรรณนา”^๗

ผลแห่งการสรรเสริญพระพุทธรูป

พระพุทธรูปทั้ง ๓ บทนี้ ประเสริฐยิ่งนัก เพราะทำให้เวไนยสัตว์ตลอดกว่า ๒,๕๐๐ ปี ตราบจนถึงกาลบัดนี้ ได้มีโอกาสศึกษาปฏิบัติพระธรรมตามความตรัสรู้ ได้รักษาชีวิตให้ดำเนินอยู่ในกุศล และมีโอกาสยกระดับจิตใจสติปัญญาให้สูงขึ้น ลดละทุกข์ได้ตามลำดับ จนถึงความสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงได้ การสาธยายบทมหานมัสการนี้ ด้วยความนอบน้อมจึงถือว่าเป็นการเจริญ **พุทธานุสสติกรรมฐาน** การน้อมระลึกถึงพระพุทธรูปเป็นสิ่งสำคัญ ผู้สวดหรือสาธยายไม่ควรสวดหรือสาธายนอบน้อมถึงพระพุทธรูปเฉพาะเวลาไหว้พระสวดมนต์หรือประกอบพิธีกรรมการกุศลเท่านั้น แต่ควรระลึกนอบน้อมทุกเวลาที่มีโอกาสเหมือนนางธัญชาณี ไม่ว่านางจะไอ จาม หรือแม้สะดุ้งตื่น หกหลับก็จะระลึกถึงพุทธรูปแล้วเปล่งอุทานนอบน้อมว่า **นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส** ทุกครั้ง

การบำเพ็ญบุญด้วยการเจริญพระพุทธรูปด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสจนเกิดความปิติปราโมทย์ด้วยความเต็มใจในพระพุทธรูป จัดเป็นกระแสแห่งบุญอันใหญ่หลวงที่ยังกิริยาการนอบน้อมให้สำเร็จเป็นไปทุก ๆ ขณะ[ชวนจิต ๗] ตลอดหลายแสนโกฏีครั้ง กระแสนุญนั้นเป็นบุญไพศาลมี

^๕พ. เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๔๕/๕๔๒.

^๖ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๙, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๖๓.

^๗ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๗๑๕๔.

อานุภาพมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเจริญในนาบุญอันสูงสุด คือ พระพุทธเจ้า ย่อมส่งผลให้ผู้นอบน้อมบูชา นั้น ได้รับผลทั้งในปัจจุบันและอนาคตทั้งที่เป็น **โลกียะและโลกุตตระ**

ผลที่เป็นโลกียะ ได้แก่ ทำให้แคล้วคลาดจากอุปสรรคอันตราย ทำให้จัดภัยและความหวาดกลัว ความตกใจ ความชนพองสยองเกล้า ประสบความสวัสดิ์ ความเจริญรุ่งเรือง ได้รับชัยชนะ มีสุขภาพอนามัยดี มีอายุยืน, สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ชักนำให้เกิดในสุคติภพ สำหรับ**ผลที่เป็นโลกุตตระ** ได้แก่อริยผล ๔ ประการ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล เพราะผู้ระลึกถึงพระพุทธคุณด้วยความนอบน้อมอยู่เนื่อง ๆ ย่อมก่อให้เกิดศรัทธาที่ตั้งมั่นอันเป็นเหตุให้เกิดความปีติปราโมทย์ที่มีกำลังมากในขณะนั้น ครั้นเจริญสติตามรู้ความปีติปราโมทย์นั้นเป็นอารมณ์ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลได้โดยพลัน ดังเช่น พระปุสสเทวเถระผู้อยู่ที่กุฎอันธการวิหาร บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์^๘ และพระนางอสนิมิตตาอัศรมเหสีของพระเจ้าอโศกมหาราชบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน^๙ ดังพระพุทธดำรัสที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ว่า

ยสฺมี ภิกฺขเว สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสเรติ. เนวสส ตสฺมี สมเย
 รากปริยญฺจิตํ จิตตํ โหติ. น โทสปริยญฺจิตํ จิตตํ โหติ. น โมหปริยญฺจิตํ
 จิตตํ โหติ. อุชฺศตเมวสส ตสฺมี สมเย จิตตํ โหติ. นิกฺขนตํ มุตตํ วุญฺจิตํ
 เครมฺหา. เคโหติ ภิกฺขเว ปญฺจนเนตํ กามคฺเณนํ อธิวณฺ. อิทมปิโข
 ภิกฺขเว อารมฺมณํ กริตฺวา เอวมิเหจฺจเจ สตฺตา วิสุขณฺติ.^{๑๐}

ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกย่อมระลึกถึงพระตถาคตสมัยนั้น
 จิตของอริยสาวกนั้น จะไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะครอบงำ เป็นจิตดำเนินไป
 ตรงโดยแท้ ย่อมหลุดพ้นออกจากตัณหา ภิกษุทั้งหลาย คำว่า ตัณหา นี้เป็น
 ชื่อของเบญจกามคุณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เจริญพุทธานุสสตินี้เป็นอารมณ์
 ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยประการฉะนี้

อานุภาพของบมทานมัสการอันประกอบด้วยพระพุทธคุณ ๓ ประการที่บุคคลผู้สวดหรือ
 สาธยายด้วยจิตที่มีสมาธิแน่วแน่มระลึกพระพุทธานุสสติเป็นอารมณ์ด้วยทวารทั้ง ๓ จะแผ่ไปถึงแสน
 โภฏิจักรวาล ทำให้ผู้สวดหรือสาธยายได้รับผลานิสงส์มหาศาลประมาณมิได้ ผู้ที่ไม่เคยสวดหรือ
 สาธยายจะไม่สามารถรับรู้อานิสงส์ได้เลย เหมือนคนที่ไม่ได้รับประทานอาหาร ย่อมไม่อาจรับรู้รส
 อาหารและผลของการรับประทานได้ ดังนั้น ขอให้พุทธบริษัทหมั่นสวดสาธยายบมทานมัสการหรือ

^๘วิสุทธิ. (ไทย) ๑๖๖/๓๙๔.

^๙ที.สี.อ. (บาลี) ๒/๔๙, ม.อ. (บาลี) ๒/๒๗๗.

^{๑๐}อ.ง. ฉก.ก. (บาลี) ๒๒๑/๒๕๑/๓๐๐.

บทสวดมนต์อื่น ๆ ด้วยการน้อมระลึกถึงพุทธคุณอยู่เนื่องนิตย์เกิด บุญราศีโกฏฐาสอันนั้น ย่อมมี
ผลานิสงส์อันยิ่งใหญ่

ความเป็นมาของบทมหานมัสการ

คำนมัสการว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส นี้ โบราณจารย์เรียกว่า **มหานมัสการ** คือบทนอบน้อมที่สำคัญยิ่งเนื่องจากเป็นบทแรกที่ชาวพุทธนิยมสวดนอบน้อมพระพุทธเจ้า
ก่อนที่จะเริ่มประกอบกุศลใด ๆ มีการเจริญพระพุทธมนต์เป็นต้น คัมภีร์สัททนต์ิปทมาลา เรียกบทนี้
ว่า **มหานมัสการ**^{๑๑} ดังปรากฏบาทพระคาถาบาลี ว่า

ปาธะ มหานมกการ- สงฺขาเต สาธุนนทเน

สมปทาเน นโมโยเค อายาเทโส น ทิสฺสตี.

บทมหานมัสการนี้ในพระบาลีปรากฏว่าเป็นคำอุทานที่ไม่ใช่พุทธภาษิต คือพระพุทธเจ้า
มิได้ทรงตรัสเป็นภาษิตด้วยพระองค์เอง แต่ก็เป็นข้อความและเรื่องราวที่มีปรากฏในพระบาลีหลาย
แห่ง ทั้งความมุ่งหมายในการกล่าวของผู้กล่าวก็ไม่เหมือนกัน คือ บางท่านได้รับทราบถึงกิตติศัพท์อัน
สูงส่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็เปล่งขึ้นด้วยความเคารพ เลื่อมใส เช่น พรหมายูปราหมณฺ์ ชานุส
โสณิพราหมณฺ์ เป็นต้น บางท่านก็เปล่งขึ้นด้วยการปลั่งปาก แต่ทว่าเป็นไปในทางที่ดี เช่น นางธัญชาณี
ผู้เป็นพระโสดาบัน บางท่านก็เปล่งขึ้นด้วยตั้งใจจะเทิดทูนพระพุทธคุณเพื่อเหนี่ยวเอาพระพุทธคุณมา
เป็นอารมณ์ในการป้องกันภัยอันตรายที่จะมาเบียดเบียน เช่น ลูกชายของนายทวารุสากฎีกะ ในคัมภีร์
สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๑ “สรณัตถยวิณฺณนา”กล่าวว่า

“บทว่า นโม ตสฺส...นี้เป็นพระพุทธวจนะ ดังมีข้อความในคัมภีร์นั้นว่า “วิสัชนาว่า พระ
บาฬีคือ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สัมมา สัมพุทฺธสฺส นี้ จะเปนบาฬีนมัสการเกิดแต่ปัญญา
อาจารย์ตกแต่งเอง เอามาตั้งไว้หามิได้ พระบาฬีนี้เป็นพระพุทธฎีกาแห่งสมเด็จพระสรรเพช
พุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาไว้ในพระจตุรกายว่าด้วยสาตาศิริยภัยเพนอาทิ กล่าวนมัสการ
โถมนาพระพุทธคุณ พระอรหันตเจ้าทั้งหลาย จึงยกเอาพระบาฬี นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สัม
มาสัมพุทฺธสฺส นมัสการนี้ ขึ้นสู่สังคายนาถึง ๓ ครั้ง โบราณจารย์เจ้าทั้งหลายเห็นว่าไม่เป็นที่
เคลือบแคลงสงสัยแห่งสรรพโลกทั้งปวงแล้ว จึงนำมาตั้งไว้ในเบื้องต้นอันจะทำพระคัมภีร์ นี้”

อนึ่ง การทำความนอบน้อมนี้ ปรากฏเป็นคำเปล่งอุทานในที่เฉพาะหน้าบ้าง ดังมีข้อความ
ที่มารทูลพระพุทธเจ้าว่า

^{๑๑}พระอัครคัมภีร์, สทนต์ิปกรณฺ์ ปทมาลา ฉบับ ภูมิพลโลกิย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มูลนิธิภูมิพล โล กิย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๑๗.

	นโม เต ปุริสาชณฺณ	นโม เต ปุริสุตฺตม
	ยสฺส เต นาภิขานามิ	กิํ ตวํ นิสฺสาย ฌายสิ. ^{๑๒}
แปลความว่า	ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอนอบน้อมพระองค์	
	ข้าแต่พระองค์ผู้ดีเลิศ	ขอนอบน้อมพระองค์
	ข้าพระองค์ไม่อาจรู้ว่า พระองค์เพ่งอะไรเป็นอารมณ์	

หรือเปล่งอุทานเจาะจงในที่ลับหลังบ้าง เช่น สารตถุปปกาสินี, ฌมมปทภูจกถา และสมุญจคลวิลาสินี, ตติยภาค, ปรากฏคำอุทานว่า “นโม พุทธสฺส (ขอความนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า)”^{๑๓} หรือเปล่งอุทานระบุถึงพุทธคุณนั้น ๆ ด้วย เช่น นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส. ภายหลังพุทธปรินิพพาน พระอรหันต์ทั้งหลาย ได้ยกขึ้นสู่สังคายนาไว้ในพระสูตรต่าง ๆ และใช้เป็นคำน้อมสการขึ้นต้นเป็นแบบอย่างของชาวพุทธสืบต่อมา เช่น ใช้เป็นคำนอบน้อมเริ่มต้นก่อนรณาคัมภีร์ เป็นต้น

บางอาจารย์มีมติว่า เทพและอสูร ๕ องค์ คือ สาตาคิริยักข์ อสุรินทราหู ท้าวจาตุมมหาราช ท้าวสักกเทวราช และท้าวมหาพรหม พวกกันมาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาเกิดความเลื่อมใสในพุทธองค์อย่างจับจิตจับใจ แต่ละท่านจึงได้เปล่งวาจาตามลำดับดังนี้

สาตาคิริยักข์	เปล่งวาจาว่า	นโม
อสุรินทราหู	เปล่งวาจาว่า	ตสฺส
ท้าวจาตุมมหาราช	เปล่งวาจาว่า	ภควโต
ท้าวสักกเทวราช	เปล่งวาจาว่า	อรหโต
ท้าวมหาพรหม	เปล่งวาจาว่า	สมมาสมพุทฺธสฺส

จาตุมมหาราชในที่นี้ หมายถึง ท้าวมหาราชผู้เป็นจตุโลกบาลประจำทิศทั้ง ๔ คือ ท้าวธตรฐจอมคนธรรพรักษาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก, ท้าววิรุฬหก จอมกุ่มภณัฏฐรักษาโลกด้านทิศทักษิณหรือทิศใต้, ท้าววิรูปักษ์จอมนาครักษาโลกด้านทิศประจิมหรือทิศตะวันตก, ท้าวกุเวรจอมยักษ์รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ มีข้อสังเกตว่า ถ้าเป็นท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นี้ บทว่า ภควโต ก็ควรแบ่งกันเปล่งองค์ละคำ หรือองค์ละพยางค์ คือ ภ-ค-ว-โต ดังบทพระบาลีว่า

สาตาคิริ นโม ยกฺโข	ตสฺส จ อสุรินทโก
ภควโต มหาราชา	สกุโก จ อรหโต ตถา
สมมาสมพุทฺธ พรหมา จ	เอเต ปญฺจ ปติฏฺฐิตา.

^{๑๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓/๑๔๕, พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๓๕, พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๕๔.

^{๑๓} สารตถุปปกาสินี ภาค ๑: ๒๔๖, ฌมมปทภูจกถา.๗:๑๐๖, สมุญจคลวิลาสินี, ภาค ๓: ๗๗.

ตตถ หิ สาตาคิริยกุโข นโม นโมติ วนฺทํ กโรติ. อสุรินฺโท เทวปุตฺโต ตสฺส ตสฺสาติ วนฺทํ กโรติ. จตุมหาราชาโน เทวา ภควโต ภควโตติ วนฺทํ กโรนฺติ. สกโก เทวราชา อรหโต อรหโตติ วนฺทํ กโรติ. พุรهما สหฺปติ สมมาสมพุทฺธสฺส สมมาสมพุทฺธสฺสาติ วนฺทํ กโรติ. อิมํ ปญฺจ เทวา นโม ตสฺสาตยาทิวากยํ ปจฺเจกํ ปติฏฺฐาเปนฺติ.^{๑๔}

แปลความพระคาถาข้างต้นว่า

บรรดาเทพและอสุรนั้น สาตาคิริยกษั เปลี่ยนวาทว่า นโม นโม, อสุรินทราหู เปลี่ยนวาทว่า ตสฺส ตสฺส, ท้าวจตุมหาราช เปลี่ยนวาทว่า ภควโต ภควโต, ท้าวสักกเทวราช เปลี่ยนวาทว่า อรหโต อรหโต, ท้าวมหาพรหม เปลี่ยนวาทว่า สมมาสมพุทฺธสฺส สมมาสมพุทฺธสฺส รวมความว่า ข้อความว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส นี้ เทพและอสุรทั้ง ๕ แยกกันเปล่ง วาจาองค์ละบทด้วยประการฉะนี้แล

อาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์ ได้แสดงความเห็นเรื่องนี้ไว้ว่า “บทว่า นโม และ นโม ตสฺส ฯลฯ แต่เดิมเป็นคำอุทานเปล่งออกมาด้วยจิตเลื่อมใสศรัทธา ครั้นต่อมาใช้เป็นคำสวดนมัสการที่กล่าวนำขึ้นก่อนสวดมนต์บทต่อไป หรือก่อนประกอบกิจการกุศลในพระพุทธศาสนา จะเป็นกล่าวออกเสียงด้วยวาจา หรือนึกในใจก็ตาม จะนั่งกล่าว หรือยืนกล่าว หรือนอน หรือเดินกล่าวก็ตาม พร้อมกับกล่าวหรือนึกถึงนั้น ได้เกิดมีกิริยาหรืออาการทางกายขึ้นประกอบกันในเวลากล่าวและนึกถึงด้วยได้แก่แบมือทั้งสองยกขึ้นประกบกันประนมไว้ตรงหน้าอกหรือยกขึ้นเหนือศีรษะของผู้กล่าว ซึ่งมีบัญญัติเรียกทำมื่อดังกล่าวนี้นว่า นมัสการ มุทรา คือ ทำทำการนอบน้อม หรือทำนมัสการ ได้แก่ การทำมือประนม (แต่ท่านผู้รู้บางท่าน อธิบายว่าเป็น อัญชลี มุทรา คือ ทำอัญชลี...) เคยมีผู้นำเอาคำว่า นโม ไปใช้เรียกชื่อเงินตราโบราณ ขนาดเล็กรูปกลม ๆ คล้ายตาไก่และรูปลูกไข่ ซึ่งมีอักษรคล้าย “น” อักษรขอมอยู่ด้านหนึ่งของเงินตราเล็ก ๆ นั้น ส่วนมากพบในจังหวัดภาคใต้ของประเทศไทยและบางแห่งในประเทศอินโดนีเซีย เช่น ในเกาะชวาและสะมารัง”^{๑๕}

มติดังกล่าวนี้นั้น บัณฑิตทั้งหลายไม่ยอมรับ เพราะไม่มีหลักฐานอ้างอิงในพระบาลีและอรรถกถา ทั้งในพระบาลีและอรรถกถาก็ปรากฏว่าเป็นคำอุทานที่บุคคลเปล่งออกมาด้วยความซาบซึ้งในพระพุทธคุณ

บทนมัสการในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ค่านมัสการว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส” นี้เป็นคำอุทานที่นักปราชญ์ผู้เป็นคณาจารย์ใหญ่และมีชื่อเสียงโด่งดังในสมัยพุทธกาล เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์ของพระ

^{๑๔} กจจายนภทวนวฏีกา: ๑๐๔.

^{๑๕} ธนิต อยู่โพธิ์, นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘.

สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือได้เข้าเฝ้า พูลถามปัญหาฟังธรรมเทศนาแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใสชวนให้เกิด
บันดาลใจเปล่งคำอุทานนี้ขึ้นมาเพื่อนอบน้อมพระพุทธเจ้าด้วยความปีติยินดีซาบซึ้งในพระพุทธานุคุณ
ในพระสูตรปรากฏผู้เปล่งคำอุทานนี้หลายท่าน จะขอนำประวัติบางท่านมาแสดงโดยย่อ ดังนี้ :-

บทนมัสการของพรหมายุพราหมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มหาวรรคว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปในแคว้นวิเทหะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่,
พรหมายุพราหมณ์ เป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่ในนครมิถิลา แคว้นวิเทหะ เป็นพราหมณ์ผู้เฒ่าอยู่ในวัยชรา มี
อายุถึง ๑๒๐ ปี รอบรู้ไตรเพทเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่าง ๆ ทางคติโลกข้าของในมหาปุริสลักษณะได้ยิน
กิตติศัพท์อันดีงามของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงส่งมาณพซึ่งอุตตระผู้เป็นศิษย์ที่รอบรู้ไตรเพทเชี่ยวชาญ
ในคัมภีร์ศาสตร์และข้าของในมหาปุริสลักษณะให้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าและสอบถามดูว่า เป็น
จริงตามกิตติศัพท์ที่เล่าลือหรือไม่

ฝ่ายอุตตระมาณพรับคำของอาจารย์แล้ว ก็ติดตามไปจนได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เฝ้า
สังเกตตรวจตราพระวรกายทุกส่วน บางส่วนที่เห็นยาก พระผู้มีพระภาคก็ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
(แสดงโดยฤทธิ์) ให้เห็นและบางอย่างก็ไม่ต้องแสดงฤทธิ์ เพียงแต่เปิดโอกาสให้เห็นอย่างธรรมดา ใน
ขณะเดียวกันก็ได้สอบถามมหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าจนครบ
๓๒ ประการ นอกจากนั้น อุตตระมาณพ ยังเฝ้าติดตามดูพระอิริยาบถต่าง ๆ ขณะเสด็จดำเนิน ประทับ
ยืน ประทับนั่ง บรรทม เสวยพระกระยาหาร พระอาการที่ประทับอยู่ในท่ามกลางบริษัทและตรัสพระ
ธรรมเทศนา อุตตระมาณพตรวจตราติดตามดูพระพุทธเจ้าโดยละเอียดตลอดเวลา ๗ เดือน จึงกลับไป
เล่ารายละเอียดเกี่ยวกับมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และพระวรกายตลอดจนพระอิริยาบถน้อย
ใหญ่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ท่านพราหมณ์ ผู้เป็นอาจารย์ได้ทราบสิ้นทุกประการ พออุตตระมาณ
พรายงานจบ ท่านพรหมายุพราหมณ์ซึ่งนั่งฟังอยู่ก็ลุกขึ้นจากอาสนะ ทำผ้าห่มเฉียงบ่า ประคอง
อัญชลีไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่แล้วเปล่งอุทานนอบน้อม ๓ ครั้งว่า **นโม ตสฺส
ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส**. ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วย
พระองค์เอง พระองค์นั้น^{๑๖}

มหานมัสการของนางธัญยานี

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่
ทรงแวะพัก ณ หมู่บ้านชื่อปัจจลกับปะ ประทับที่ป่ามะม่วงของโคตเทยพราหมณ์, ครั้งนั้น นางธัญ
ยานีเป็นพระโสดาบันที่เชื่อมั่นเลื่อมใสพระรัตนตรัย เมื่อโอ จาม หรือแม้สะดุดล้มหกล้มก็ระลึกถึง
พระพุทธเจ้าแล้วเปล่งอุทานนอบน้อมว่า **นโม พุทฺธสฺส** (ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า) ทุกครั้ง แต่สามี
ของนางชื่อการทวาชะนัถิอพราหมณ์

^{๑๖}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑ - ๔๙๐.

วันหนึ่งสามีของนางประสงค์จะเลี้ยงอาหารแก่พราหมณ์ ๕๐๐ จึงขอร้องนางไม่ให้กล่าว **นโม พุทธสส** เพราะกลัวพราหมณ์จะโกรธแต่นางไม่ยอมโดยกล่าวว่า “พ่อพราหมณ์ แม่เธอจะเชื่อนฉันเป็นขึ้น ๆ ฉันก็จะไม่ยอมงดกล่าวคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐอย่างแน่นอน” ในที่สุดพราหมณ์ผู้เป็นสามีก็ยินยอมตามใจนาง ในวันเลี้ยงภัตตาหาร นางธัญชาณีได้เดินสะดุดล้มทำให้นางเจ็บปวดมาก จึงระลึกถึงพระพุทธเจ้าแล้วประนมมือเหนือศีรษะหันหน้าไปทางวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๓ ครั้งว่า **นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส**. ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น.

ลำดับนั้นพราหมณ์ที่มาฉันภัตตาหารโกรธเคืองไม่พอใจแล้วลุกขึ้นกลับไป ฝ่ายพราหมณ์การทวาชก็โกรธกรรยามาก และคิดว่าจะเอาชนะศาสดาของนางด้วยการประคารม จึงเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาแล้วทูลถามปัญหา เมื่อได้ฟังคำตอบแล้วก็บรรลุธรรม จากนั้นได้ทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา ต่อมาไม่นานนักก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

สมัยนั้น สคารวมาณพซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในเวททั้ง ๓ ได้ฟังว่า นางพราหมณีธัญชาณีกล่าวถ้อยคำอย่างนั้น ก็กล่าวว่า นางพราหมณีธัญชาณี เป็นผู้ตกต่ำลุ่มจม ทั้ง ๆ ที่มีพราหมณ์ผู้รู้ไตรเวท ก็ยังกล่าวคุณของสมณะศิระโสน นางตอบว่า ถ้าท่านรู้ถึงศีลและปัญญาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จะไม่สำคัญเห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ควรค่า ควรบริภาษเลย สคารวมาณพคิดว่าเอาชนะศาสดาของนางด้วยการประคารม จึงเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาแล้วทูลถามว่า “พระโคตมเป็นพวกไหนของสมณพราหมณ์ที่ปัญญาถึงเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ว่าตนรู้แจ้งในปัจจุบันอยู่จบพรหมจรรย์บรรลุถึงความเป็นผู้ถึงฝั่งอย่างสมบูรณ์”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “พระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีต่าง ๆ กัน คือที่เป็นพวกพึงสับ ๆ กันมาก็มี เช่น พวกพราหมณ์ที่รู้วิชา ๓ (รู้ไตรเวท), ที่ปัญญาถึงเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ด้วยเหตุสักว่าความเชื่อก็มี เช่น พวกนักเดา นักคิดพิจารณา, ที่รู้แจ้งธรรมด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนก็มี พระองค์อยู่ในพวกหลังนี้” ครั้นแล้วตรัสเล่าพระดำริตั้งแต่ยังมีได้เสด็จออกผนวช เห็นโทษของการครองเรือน แล้วเสด็จออกผนวชจนถึงบำเพ็ญทุกกรกิริยา แล้วทรงเลิกทุกกรกิริยา จนได้บำเพ็ญฌานและได้วิชา ๓ ใน ๓ ยามแห่งราตรีมาณพได้ทูลถามถึงเรื่องเทวดาอีกเล็กน้อย เมื่อพระพุทธองค์ตรัสตอบแล้วก็ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต^{๑๗}

มหานมัสการของท้าวสักกะ ปรากฏในคัมภีร์ที่หมินกาย ว่า

ครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะจอมเทวราช เมื่อจะเสด็จมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ถ้ำอินทสาละ ใกล้ภูเขาวะทิกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ จึงเรียกปัญจสิขบุตรคนธรรพ์มา ชวนให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยกัน

^{๑๗}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘ – ๖๑๔.

ปัญจสิขบุตรคนธรรพ์ ถือพินเข้าไปยื่น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ไม่ไกลหรือใกล้เกินไป ดัดพิน กล่าวคาถาเกี่ยวกับพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และกาม

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชมแก่ปัญจสิขบุตรคนธรรพ์ว่า เสียงพินกับเสียงเพลงขับเข้ากันดี แล้วตรัสถามว่า คาถาอันเกี่ยวกับพระพุทฺธเป็นต้นนี้ แต่งไว้แต่ครั้งไร ปัญจสิขบุตรคนธรรพ์ กราบทูลว่า ตั้งแต่ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ครั้นได้โอกาสท้าวสักกะจึงเสด็จมาเฝ้าพร้อมด้วยหมู่ทวยเทพ เมื่อได้ตรัสสัมโมทนียกถาพอสมควรแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเปิดโอกาสให้ท้าวสักกะกราบทูลถามปัญหาหลายข้อหลายประการ

ครั้นพระองค์ทรงวิสาขนาจตามาทูลถามแล้ว ท้าวสักกะก็ทรงโสมนัส จากนั้นได้กล่าววจาสุภาสิตอีกหลายประการ เมื่อกล่าวจบได้แต่พระหัตถ์ลงกับพื้นปฐพี แล้วทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า **นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส**. ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น^{๑๔}

มหานมัสการของพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ เขตวนาราม บุตรสุดที่รักคนหนึ่งของคุณหบดีได้ถึงแก่ความตาย ฝ่ายคุณหบดีเสียใจอาลัยจนสุดกำลัง ร้องไห้ พร่ำเพ้อ ไม่เป็นอันทำการทำงาน ไม่เป็นอันบริโภคอาหาร ไปสู่ป่าช้าคร่ำครวญ ถึงบุตรสุดที่รัก ต่อมาเขาได้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระพุทฺธองค์ตรัสถามทราบความแล้ว จึงตรัสสอนว่า ความเศร้าโศกร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ล้วนเกิดแต่ของที่รัก แต่คุณหบดี กล่าวว่า ความยินดี ความดีใจ ก็เกิดจากสิ่งเป็นที่รักด้วย (ทำนองคัดค้าน)

ขณะนั้น นักเลงสกาหลายคนกำลังเล่นสกาอยู่ในที่ไม่ไกล คุณหบดีจึงเข้าไปหานักเลงสกาเหล่านั้น เล่าความที่ตนกล่าวโต้ตอบกับพระผู้มีพระภาคเจ้าทุกประการ นักเลงสกาก็เห็นด้วยว่า ความยินดี ความดีใจเกิดจากสิ่งเป็นที่รัก คุณหบดีเห็นว่า ความเห็นของตนตรงกับนักเลงสกาที่จากไป เรื่องที่โต้ตอบกันนี้กระฉ่อนไปถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล ท้าวเธอทรงสนทนากับพระนางมัลลิกาถึงเรื่องนี้ เพื่อที่จะให้ทราบแน่ พระนางมัลลิกาจึงส่งนางพิชังขพราหมณ์ไปกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็ตรัสยืนยันว่า ความเศร้าโศกเป็นต้น เป็นของเกิดจากสิ่งเป็นที่รักจริงนาพิชังขพราหมณ์จึงได้กลับมากราบทูลพระนางมัลลิกา

ต่อมาพระนางมัลลิกาเข้าเฝ้าทูลอธิบายพุทฺธภาษิตนั้นโดยพิสดาร นำเอาสิ่งอันเป็นที่โปรดปรานของพระราชา เช่น พระนางวชิรกุมารีผู้เป็นพระราชธิดา, นางवासภขัตติยา, วิฑูทกเสนาบดี, พระนางมัลลิกาเอง และแคว้นกาสิและโกศล มาทูลถามว่า ถ้าของอันเป็นที่รักแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป พระองค์จะโสมนัสบ้างไหม ท้าวเธอตรัสตอบว่า เราจะรู้สึกเป็นทุกข์อย่างใหญ่หลวงดุจชีวิตจะหาไม่ได้ พระนางรีบตอบโดยเร็วพลันว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า จริงอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบไว้มิใช่หรือ

^{๑๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๗๓ – ๓๐๐.

ว่า ทุกข์โศกนั้นสืบทอดมาแต่เกิดจากของรักของชอบใจ ในที่สุดพระราชาก็ทรงยอมจำนน แล้วทรงระลึกถึงพระปรีชาญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เลิศล้ำไม่มีผู้ใดเทียบได้ ท้าวเธอทรงหลีกพระทัยถึงกับลูกเสด็จลุกขึ้นจากราชอาสน์ ทรงพาดพระภูษาฉะวียงพระอังสาข้างหนึ่ง แล้วทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า **นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส**. ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น^{๑๙}

บทมหานมัสการของพระเจ้ามหินทะ

จากภททกัปนี้ไป ๙๒ กัป ได้มีพระราชอาชวาทหนึ่งพระนามว่า มหินทะ ท้าวเธอมีพระเชษฐโอรสพระนามว่า ปุสสะ. ปุสสะเชษฐโอรสนั้นเปี่ยมด้วยบารมี เป็นสัตรเกิดในภพสุดท้าย เมื่อญาณแก่กล้าเสด็จขึ้นสู่โพธิมณฑลสถานแห่งตลอดพระสัพพัญญุตญาณ พระกนิษฐโอรส เป็นอัครสาวกของพระองค์ บุตรบุโรหิตเป็นหุติยสาวก พระราชามีพระดำริว่า ลูกชายคนโตของเราออกบวชเป็นพระพุทฺธเจ้า ลูกคนเล็กเป็นอัครสาวก ลูกบุโรหิตเป็นหุติยสาวก พระองค์ให้สร้างพระวิหารด้วยทรงดำริว่า **พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ของพวกเราทั้งนั้น...**

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่ม ๔ ภาค ๑ ได้มีข้อความกล่าวถึงการนอบน้อมเพียงเท่านี้ ส่วนในอรรถกถา ธรรมบทภาค ๑ เรื่องสญชัย ตอนอธิบายบุรพกรรมของชฎิล ๓ พี่น้องมีอุรุเวลกัสสปะเป็นต้น มีข้อความดังนี้^{๒๐}

จากภททกัปนี้ไป ๙๒ กัป พระพุทฺธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระติสสะ พระมุสสะ (ปุสสะ) เสด็จจุบัตแล้ว พระราชานามว่ามหินท ได้เป็นพระบิดาของพระพุทฺธเจ้าทรงพระนามว่า มุสสะ (ปุสสะ) ก็เมื่อพระองค์ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระโอรสองค์เล็กของพระราชาก็ได้เป็นพระอัครสาวก, บุตรบุโรหิตได้เป็นพระสาวกที่ ๒, พระราชาได้เสด็จไปยังสำนักพระศาสดา ทรงตรวจดูขุนเหล่านั้น ราชโอรสองค์ใหญ่ของเราเป็นพระพุทฺธเจ้า, ราชโอรสองค์เล็กเป็นอัครสาวก, บุตรบุโรหิตเป็นพระสาวกที่ ๒ ทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า **มเมว พุทฺโธ มเมว ธมฺโม มเมว สงฺโฆ นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส**. พระพุทฺธเจ้าของข้าพเจ้า พระธรรมของข้าพเจ้า พระสงฆ์ของข้าพเจ้า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น.

ตามประวัติที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ผู้เปล่งอุทานแต่ละท่านนั้นบางท่านมีความเลื่อมใสในกิตติศัพท์อันดีงามของพระพุทฺธองค์ บางท่านเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา จึงเปล่งอุทานขึ้นมาเพื่อนอบน้อมพระองค์ ด้วยความปิติยินดีซาบซึ้งใน **พระพุทฺธคุณ**

^{๑๙}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๓/๔๓๓ – ๔๔๒.

^{๒๐}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ธรรมบทกถา (ปรโม ภาค – อฏฺฐโม ภาค), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๓-๑๕๒.

สรุป

บทมหานมัสการคือบทสวดกล่าวสรรเสริญพุทธคุณ นิยมเขียนไว้เป็นเบื้องแรกของคัมภีร์ เรียกว่า คันถารัมภะ มีความสั้นกะทัดรัดแต่รวมความเนื้อหาพุทธคุณทั้งได้อ่างน่าอัศจรรย์ พระคุณทั้งสามถือเป็นแก่นแท้ของความดีงาม บริสุทธิ์ในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด นอกจากนั้นยังเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมโดยใช้พุทธานุสติในการเจริญภาวนาอีกด้วย ผู้ที่มีจิตระลึกถึงมหานมัสการสามารถประสบความสำเร็จรุ่งเรืองในชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ช่วยป้องกันภัยอันตรายด้วยเพราะเป็นการสร้างกุศลจิตอยู่ตลอดเวลา ผลทางโลกคือ ทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง ปราศจากภัยเบียดเบียน สุขภาพดี มีสติเป็นเครื่องอยู่ ส่วนผลในทางธรรมคือ การได้บรรลุมรรคผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคล หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ ดังนั้นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาควรน้อมรำลึกถึงบทมหานมัสการ สวดสาธยายจนขึ้นใจก็จะได้รับอานิสงส์ศุภณานับ และควรถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีให้มันคง

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๓๐-๒๕๓๙.

มหาเถรสมาคม. พระไตรปิฎกฉบับเฉลิมพระเกียรติฯ การจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี

พ.ศ. ๒๕๔๙, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์ปริ้นติ้ง, ๒๕๔๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธมมปทฎกถา (ปจโม ภาโค - อฏฐโม ภาโค). กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

..... พระธัมมปทฎกถาแปล ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

คัมภีร์สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๑.(๒๕๓๒).กรุงเทพ: บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพจำกัด.

พระอัครคัมภีร์. (๒๕๒๑).สททนิติปริกรณ์ ปทมาลา ฉบับ ภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มูลนิธิภูมิพล โล กิขุ.

มหาอำมาตย์ จตุรงค์พล. อภิธานบุปพิภาฎีกา. ปรีวรรตโดยพระศรีสุทิวังค์. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์ เทคนิก(๑๙), ๒๕๒๗.

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑ ๑๔

ธนิต อยู่โพธิ์. นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ภาษาสันสกฤตและสันสกฤตกับมหาจุฬา

Sanskrit and Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. จำลอง สारพัตติก

ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาตระกูลอินเดียน - ยุโรป (Indo-European) เป็นภาษาที่มีบทบาทสำคัญในชีวิตความเป็นอยู่ ความคิดและวัฒนธรรมของอินเดียและของชาติที่รับวัฒนธรรมจากอินเดีย ด้วยว่าภาษานี้ถูกใช้เขียนบอกเรื่องราวต่าง ๆ อันนำไปปรับใช้กับชีวิตและความคิดได้เป็นอย่างดี เป็นภาษาที่ใช้พูดสนทนากันในกลุ่มชนผู้รู้ผู้คงแก่เรียน ทั้งยังเป็นสื่อกลางของการแต่งวรรณกรรมดั้งเดิมและเป็นหนึ่งในสิบสี่ภาษาสำคัญที่ระบุอยู่ในรัฐธรรมนูญอินเดีย

ภาษาสันสกฤตไม่มีอักษรอันเป็นของตนเองหากแต่ใช้อักษรของทุกชาติที่เข้ากับเสียงของภาษานี้ได้ ในอดีตอันยาวนานอักษรที่ใช้กับภาษาสันสกฤตนั้นคืออักษรพรหมมี (Brahmi) ในปัจจุบัน ใช้อักษรเทวนาครี อักษรโรมัน และอักษรของชาติที่ศึกษาภาษาสันสกฤตก็มี อย่างเช่นประเทศไทยใช้อักษรไทย เป็นต้น

ภาษาสันสกฤตมีเสียงสระ เสียงพยัญชนะ มีหลักเกณฑ์การสร้างรูปคำและอื่น ๆ ในที่นี้จะไม่กล่าวชี้แจงส่วนย่อยเช่นนั้น จะกล่าวรวม ๆ ดังนี้

จากการศึกษาภาษาสันสกฤตจะพบได้ว่าภาษานี้แบ่งออกเป็น ๓ ชนิดคือ ๑

๑. สันสกฤตชนิดเก่า (ประมาณ ๒๕๐๐ - ๕๐ ปีก่อนพุทธศักราช) ได้แก่ ภาษาพระเวท (The Vedic Language)

๒. สันสกฤตชนิดต่อจากเก่าจนถึงปัจจุบัน (ประมาณ ๕๐ ปีก่อนพุทธศักราช ถึงปัจจุบัน) ได้แก่ ต้นตีสันสกฤต (The Classical Sanskrit)

๓. สันสกฤตชนิดต่อจากเก่าจนถึงปัจจุบัน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ ถึงที่ ๑๒) ได้แก่ สันสกฤตพื้นทางหรือสันสกฤตผสม (The Hybrid Sanskrit or Mixed Sanskrit)

สันสกฤตชนิดแรก : สันสกฤตภาษาพระเวท คือ สันสกฤตเก่าแก่ดั้งเดิม มีกฎเกณฑ์กว้างขวาง แตกต่างจากสันสกฤตปัจจุบันนี้มาก สันสกฤตชนิดนี้ มีชื่อเป็นสันสกฤตว่า “ไวทีกภาษา” วรรณกรรมที่ใช้ภาษาสันสกฤตชนิดนี้ได้แก่

(๑) เวทสังหิตา ของเวท ๔ เวท คือ ฤคเวท ได้แก่ บทร้อยกรองที่เรียกว่า มंत्रะ อันเป็นคำสวดสรรเสริญเทพเจ้าทั้งหลายมีอัคนีเทพ อินทรเทพ วรุณเทพ มรุตเทพ เป็นต้น และเป็นมนตร์ซึ่งกล่าวเรื่องราวอื่น ๆ มีเรื่องการแต่งงานและพิธีศพ เป็นต้น, ยชุรเวท ได้แก่ บทร้อยกรองที่เรียกว่ามंत्रะและร้อยแก้ว อันกล่าวถึงเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ และการบูชาต่าง ๆ, สามเวท ได้แก่ บทร้อยกรองที่เรียกว่ามंत्रะ อันเป็นบทสวดทำนองเพลงซึ่งมีเนื้อหาบูชาเทพเจ้า, อถรเวท ได้แก่ บทร้อยกรองที่เรียกว่ามंत्रะ อันเป็นมนต์ขลังเพื่อใช้สวดทำลายนสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ และเพื่อความสวัสดิมงคล

(๒) พราหมณะ คือ คำอธิบายหรือคำที่ชี้แจงมंत्रะของเวททั้ง ๔ ดังกล่าวข้างต้น และกล่าวถึงการประกอบพิธี (การบูชา) ต่าง ๆ พราหมณะใช้ทั้งภาษาร้อยกรองและร้อยแก้ว และว่ากันว่า พราหมณะ

ก็คืออรรถกถาของพระเวทนั่นเอง แต่ละเวทมีพราหมณะมากบ้างน้อยบ้าง เช่น ไอตเรยพราหมณะ เกาซีตกีพราหมณะ เป็นพราหมณะของฤคเวท, ไตตติรียพราหมณะ และศตปถพราหมณะ เป็นพราหมณะของยชุรเวท, ตาณหยพราหมณะ ไชมินียพราหมณะ เป็นพราหมณะของสามเวท และโคปะถพราหมณะ เป็นพราหมณะของอถรวาท

(๓) อารัญยกะ คือ ตำราหรือคัมภีร์ที่บรรจบทเรียนอันลึกกลับเป็นเรื่องราวประหลาดมหัศจรรย์แสดงนัยของยันต์และปรัชญาของนักบวช อารัญยกะ จำนวนมากบ้างน้อยบ้าง เป็นของเวททั้ง ๔ ที่กล่าวข้างต้นนั้น เช่น อตเรยารัญยกะ เป็นอารัญยกะของฤคเวท, ไตตติรียารัญยกะ และพฤททวารัญยกะ เป็นอารัญยกะของยชุรเวท, ตลวการารัญยกะ เป็นอารัญยกะของสามเวท ส่วนอารัญยกะของอถรวาทนั้น ไม่ปรากฏว่ามีอยู่

(๔) อุปนิษัต คือตำราหรือคัมภีร์ที่บรรจบทเรียนอันเกี่ยวกับหลักธรรมคำสั่งสอนที่เป็นปรัชญาธรรมชั้นสูง ภาษาที่ปรากฏในอุปนิษัต มีทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว อุปนิษัตก็เป็นของเวทต่าง ๆ เช่นกัน เช่น ไอตเรโยปนิษัต เป็นอุปนิษัตของฤคเวท, ไมตเรยญูปนิษัต เป็นอุปนิษัตของยชุรเวท, ฉานโทโคโยปนิษัต เป็นอุปนิษัตของสามเวท, และมุนทโกปนิษัต เป็นอุปนิษัตของอถรวาท

ทั้งหมดนี้ คือ เวทสंहิตา พราหมณะ อารัญยกะ และอุปนิษัต เรียกว่า วรรณกรรมพระเวท ผู้ปรารถนาจะทราบเรื่องราวอย่างละเอียดที่มีในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ พึงค้นดูได้จากเวทและคัมภีร์นั้น ๆ

อย่างไรก็ดี ในตอนท้ายของสมัยสันสกฤตชนิดแรกนี้ ยังมีสันสกฤตที่แต่งขึ้นในรูปแบบสูตรต่าง ๆ อีกด้วย เพื่อเป็นองค์ประกอบในการศึกษาเวททั้ง ๔ เวท บางท่านเรียกสันสกฤตสมัยนี้ว่า สันสกฤตสมัยสูตร แต่ก็ยังถือกันว่าอยู่ในชนิดแรกนี้ องค์ประกอบเวทที่แต่งเป็นสูตรนี้เรียกว่า เวทางคศาสตร์ คือศาสตร์ที่เป็นองค์ประกอบพระเวท ใครก็ตามจะศึกษาเวททั้ง ๔ เวทให้รู้ดีและใช้งานได้อย่างถูกต้อง ต้องศึกษาเวทางคศาสตร์ด้วย เวทางคหรือองค์ประกอบเวทดังกล่าวนี้ มี ๖ อย่าง คือ สัททศาสตร์ ฉันทไวยการณ นิรุกติศาสตร์ พิธีกรรม และดาราศาสตร์ ศาสตร์ทั้งหมดนี้ผู้ปรารถนาจะทราบความละเอียดพึงศึกษาได้จากสูตรและคัมภีร์เฉพาะเรื่องนั้นๆ

สันสกฤตชนิดที่สอง : ดันติสันสกฤต คือ สันสกฤตที่ใช้ในการเรียนการพูดหลังจากสมัยสันสกฤตภาษาพระเวท เป็นสันสกฤตที่มีกฎเกณฑ์แคบเข้าและรัดกุมยิ่งขึ้นกว่าสันสกฤตภาษาพระเวท และเป็นสันสกฤตที่ใช้กันมาตั้งแต่ต้นสมัยของชนิดนี้ จนเท่าทุกวันนี้ วรรณกรรมเล่มแรก ๆ ของสมัยนี้ มาจนปัจจุบันนี้รวมทั้งภาษาพูดและเขียนชนิดต่างๆ เรียกชื่อเป็นสันสกฤตว่า “เลากิกภาษา” (ภาษาที่ใช้กับสิ่งที่เป็นไปอย่างโลก ๆ) มีทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว วรรณกรรมเล่มแรก ๆ ของสมัยนี้ ได้แก่ คำภีร์มหากาพย์ ซึ่งเป็นเรื่องหรือนิยายของความกล้าหาญ (Epics) เช่น เรื่องรามายณะ, มหาภารตะ, และปุราณะ และต่อ ๆ มาก็มีคัมภีร์หรือหนังสืออื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก อันว่าด้วยเรื่องราวต่าง ๆ หลายด้าน คือ (ที่ยกตัวอย่างต่อไปนี้เป็นส่วนน้อยกว่าที่มีอยู่)

(๑) กาพย์ ได้แก่ หนังสือ : รุทวิศ, กุมารสมภว ของกาลิทาส ; กิราตารุชรี ของ ภารวิ; ศิริपालละ ของ มาฆ; นิลท ของสุเทว; ทศาวการจิจ ของ เกษเมณฑร และราฆวปาดุชรี ของกวีราช เป็นต้น

(๒) กาพย์ที่เกี่ยวกับบุคคลในประวัติศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : หรุษจิริต ของพาด; นวสาหัสางจิริต ของปรุทคุปต; วิกรมางกเทวจิจ ของฟิลหน ; ราชตรงคณี ของกลกณ ; กุมารปาลจิริต ของ เหมจนุฑร เป็นต้น

(๓) ชัณฑกาพย์ ได้แก่หนังสือ : เมฆทูต, ฤตสุหาร, ศกุงการติลก, ของกาลิทาส; หัสสนเทศ ของเททานตศชิก ; โกกิลสนเทศ ของอุททณท ; เสาร์ทรยลหรี ของศกกราจารย์ เป็นต้น

(๔) สุภาจิต ได้แก่หนังสือ : โมหมุทคร ของศกกราจารย์ ; จารุจรยา ของกุมษเมณฑร ; ศานตีสตกของศิลพน เป็นต้น

(๕) กลาครนถ หรือนิยายที่นิยมและขึ้นชอบ ได้แก่หนังสือ : กลาสริตสาคร ของ โสมเทว ; เวตาลปญจวิศิตกา ของคิวนาส เป็นต้น

(๖) ปศุปักษิภา หรือนิทานสัตว์และนก ได้แก่หนังสือ : ปญจตนตร ของพราหมณวิษณุ ศรมสน , หิตประเทศ ของนารายณ เป็นต้น

(๗) ละคร ได้แก่หนังสือ : ติริวนทุรมนาฏก ของภาสะ ; ศกุนตล ของกาลิทาส ; พาลรามยณของราชเศขร เป็นต้น

(๘) อลังการศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : นาฏยสาสูตร ของภรตมุณี ; กาวยทรศ ของทณทิน ; มหาลงการ ของภามห และรสคกคาธ ของชรนนถ เป็นต้น

(๙) สังคิตศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : สังคิตรตนกร ของศารงคเทว ; สงคิตจุฑาณนิ ของเวมภูปาล เป็นต้น

(๑๐) กามศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : กามสูตร ของสาตสิยายน มลลนาค ; รติรหสย ของกุกโกก เป็นต้น

(๑๑) ฉันทศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : ฉันทสูตร ของปิงคล ; ศรุตโพธ ของกาลิทาส เป็นต้น

(๑๒) ศัพทานุกรม ได้แก่หนังสือ : นามมาล ของธณชย ; อมรโกศ ของ อมรสิงห เป็นต้น

(๑๓) ไวยากรณ์ ได้แก่หนังสือ : อษฏายายี ของปาดินิ ; วารตติกสูตร ของ กาดยายน และมหทาภาษย ของ ปตณชลี เป็นต้น

(๑๔) ดาราศาสตร์, โหราศาสตร์ และคณิตศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : อารยภฎี ของอารยภฎ ; ปญจสิทธานติกา ของวราหมิหรี ; พราหมสิทธานต ของ พรหมคุปต เป็นต้น

(๑๕) ธรรมศาสตร์ ได้แก่หนังสือ : มนุสมฤติ หรือมานวธรรมศาสตร์ ของฤาษีทั้งหลายที่คัดลอกจากคำของเทพเจ้า ; สมฤติจนทริกา ของเทวณณภฎ เป็นต้น

(๑๖) อายถุรเวท หรือไวทยศาสตร์ ได้แก่งานหนังสือ : จรกสัหิตา ของ จรก ; สุตริสัหิตา ของสุตริต ; อชฎางคสงครห ของวาคภฏ และสิทธิโยค ของวญท เป็นต้น

(๑๗) อรรถศาสตร์ หรือนิติศาสตร์ ได้แก่งานหนังสือ : อรรถศาสตร์ ของเกาฏิลย ; นิติสาร ของกามนทก ; ราชนิตรตนกร ของจณเทศวร เป็นต้น

(๑๘) ธนุรเวท ได้แก่งานหนังสือ : ธนุศาสตร์ ของวิศวามิตร เป็นต้น

(๑๙) สถาปัตยกรรม ได้แก่งานหนังสือ : สมรางคณสูตรธาร ของโกช ; ศิลปรัตน ของศรีฤกุมาร เป็นต้น

การเขียนภาพก็มีไม่น้อย ที่ได้จากรรณคดีของตันติสันสกฤต นอกจากนี้แล้ว เรื่องที่เกี่ยวกับปรัชญาหรือทฤษฎะก็มีมากคัมภีร์ ตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๒๐) คัมภีร์ของสำนักนยาย ได้แก่ นายภาษาย ของ สาตสยายน มลลนาค ; นยาย วรติค ของ อุทโทยตกร เป็นต้น

(๒๑) คัมภีร์ของสำนักไวเศซิก ได้แก่ วโยมวตี ของวโยมเศขร ; กิรณาวลี ของอุทยน เป็นต้น

(๒๒) คัมภีร์ของสำนักสาขย ได้แก่ สาขยการิกา ของอิศวรฤษณ ; สาขยตตติวเกมุทีของววจส ปติมิศร เป็นต้น

(๒๓) คัมภีร์ของสำนักโยค ได้แก่ โยคสูตร ของปตณฺขลิ เป็นต้น

(๒๔) คัมภีร์ของสำนักมีมาสา ได้แก่ มีมาสาสูตร ของไซมิ ; วิริวิเวก ของมณทนมิศร เป็นต้น

(๒๕) คัมภีร์ของสำนักเวทนต์ ได้แก่ เคาทปาทการิกา ของเคาทปาท และเวทนต์สาร ของสทนนท เป็นต้น

อนึ่ง บทความหรือข้อเขียนลักษณะต่าง ๆ สมัยใหม่ ที่เขียนขึ้นเมื่อหนึ่งหรือสองศตวรรษที่ผ่านมา จนถึงปัจจุบันก็มีเป็นจำนวนมาก

จากเวท คัมภีร์ และหนังสือต่าง ๆ ในสมัยพระเวทและตันติสันสกฤตดังกล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าอินเดียในสมัยอดีตอันไกลโพ้นและในสมัยต่อมา เป็นแหล่งชุมทรัพย์มหาศาล ชุมทรัพย์เหล่านี้ได้มีอยู่ในเวท คัมภีร์ และหนังสือสันสกฤตนั้น ๆ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า สันสกฤตมีบทบาทสำคัญในชีวิตความเป็นอยู่ ความคิดและวัฒนธรรมของอินเดีย โดยชาวอินเดียได้รับรู้จาก เวท คัมภีร์ และหนังสือเหล่านั้น ใครก็ตามประสงค์จะทราบเรื่องต่าง ๆ พิจารณาเอาได้นั่นแล

สันสกฤตชนิดที่สาม : สันสกฤตพันทางหรือสันสกฤตผสม คือสันสกฤตที่ผสมกับภาษาอื่นมีบาลีเป็นต้น คำบางคำเป็นรูปสันสกฤตแท้ และบางคำเป็นรูปบาลี ใช้ปะปนกัน และบางรูปไม่ใช่ทั้งสันสกฤตและบาลี แต่เป็นรูปคำที่สร้างขึ้นมาจากบาลีและสันสกฤตร่วมกัน และบางคำสร้างรูปขึ้นมาใหม่ต่างจากสันสกฤตและบาลีดั้งเดิม สันสกฤตชนิดที่สามนี้ ใช้ในการเขียนหลักธรรมและเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกาย คือ นิกายสรวาสติวาท และนิกายมหายาน ซึ่งได้เริ่มใช้เขียนกันมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๓ จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ตามหลักฐานของคัมภีร์ที่แต่งไว้) ในปัจจุบัน สันสกฤตชนิดนี้มีอยู่แต่ในคัมภีร์

เท่านั้นเท่าที่ทราบ มิได้มีผู้ใช้เขียนแต่งเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยสันสกฤตชนิดนี้อีกเลย ที่ศึกษาสันสกฤตชนิดนี้กันก็เพียงเพื่อแปลคัมภีร์เท่านั้น กล่าวคือ แปลคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาที่เขียนไว้ด้วยรูปคำสันสกฤตพันทางออกมาเป็นภาษาต่าง ๆ คือ ภาษาจีน ทิเบต เกาหลี ไทย เป็นต้น

คัมภีร์ที่เป็นภาษาสันสกฤตพันทาง ได้แก่ อภิธรรมโกศ ของวสุพนธ : โพธิจรวาทาร ของศานติเวท, ธรรมสงคห ของนาคราชุน ; ขาดกมาลา ของอารยศูร ; มธยมกิการิกา ของนาคราชุน ; และคัมภีร์อื่นอีกมากที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง คัมภีร์เหล่านั้น ได้แก่ คนทวายุห, ทิวยาวทาน, การณทวายุห, ลงกาวตารสูตร, ลลิตวิสูตร, มหาวสตุ, สทฺธมมปฺณตริก, พรชญาปารมิตา, สุขาวตียุหสูตร เป็นต้น

ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาโบราณเก่าแก่ ได้ศึกษากันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากในประเทศอินเดียแล้ว ยังศึกษากันในประเทศต่าง ๆ ทั้งในทวีปยุโรปอเมริกาและเอเชีย ดังนั้น ที่บางท่านกล่าวว่าสันสกฤตเป็นภาษาตาย (a dead language) จึงยังไม่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปนัก แต่ก็มีผู้เห็นด้วยกับคำกล่าวนี้อยู่ โดยถือหลักว่า สันสกฤตไม่ใช่เป็นภาษาพูดกันในปัจจุบัน หรือหากจะพูดกันบ้างก็ในวงการนักวิชาการ แต่ไม่ได้พูดกันตั้งแต่แรกเกิด สำหรับชาวอินเดียส่วนใหญ่เรียกภาษาสันสกฤตว่า ภาษาเก่า (the old language) M. Winternitz มีความเห็นว่า ไม่ควรเรียกภาษาสันสกฤตว่า ภาษาตาย โดยให้เหตุผลว่า เพราะภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่ยังใช้อยู่ ทั้งยังวิวัฒนาการอยู่เรื่อย ๆ และว่าควรเรียกเพียงว่า ภาษาที่ถูกล่ามหรือถูกจำกัดขอบเขต (a fettered language) เท่านั้น โดยอธิบายว่า เมื่อปราชญ์ชื่อปานิณี ได้ปรับปรุงไวยากรณ์สันสกฤตขึ้นมาใหม่นั้นได้กำหนดหลักเกณฑ์ไวยากรณ์ของภาษาไว้ตายตัว เท่ากับล่ามหรือจำกัดขอบเขตของภาษาไว้ แต่ก็เพียงส่วนคือไวยากรณ์เท่านั้น ส่วนอื่น ๆ อาทิ ศัพท์ที่ยังใช้ ยังวิวัฒนาการอยู่เรื่อยไปไม่หยุดยั้ง

แท้ที่จริง หากจะมองกันในแง่วิวัฒนาการหรือไม่วิวัฒนาการแล้ว มากำหนดกันว่าเป็นภาษาไม่ตาย – เป็นภาษาตาย นั้น น่าจะแยกกล่าวอย่างนี้ - ภาษาพระเวท (ไวทิกภาษา) เป็นภาษาดั้งเดิม ลักษณะคล้าย ๆ กับภาษาพระเวท คือ เริ่มแต่งหรือเขียนกันราวพุทธศตวรรษที่ ๓ และแต่งเรื่อยมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ต่อจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีการแต่งเรื่องโดยใช้สันสกฤตพันทางอีก ถึงจะมีการศึกษากันก็เพียงเรื่องราวในคัมภีร์เก่าๆเหล่านั้นเท่านั้น มิได้เขียนหรือแต่งเรื่องโดยใช้สันสกฤตชนิดนี้ขึ้นมาใหม่อีกเลย อย่างนี้น่าจะกล่าวได้ว่า สันสกฤตพันทางไม่วิวัฒนาการแล้วในปัจจุบันนี้ ดังนั้น หากจะเรียกสันสกฤตภาษาพระเวท (ชนิดแรก) และสันสกฤตพันทาง (ชนิดที่สาม) ว่า ภาษาตาย น่าจะไม่ผิด แต่จะเรียกต้นตีสันสกฤต (ชนิดที่สอง) ว่า ภาษาตายด้วยนั้น คงไม่เหมาะนัก เพราะสันสกฤตชนิดนี้ยังวิวัฒนาการอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง ตราบเท่าทุกวันนี้ แต่สันสกฤตชนิดนี้ถูกจำกัดขอบเขตทางไวยากรณ์ไว้อย่างที่ M. Winternitz แสดงความเห็นไว้และเรียกว่า ภาษาถูกล่าม น่าจะเข้าที่มากกว่า

ได้กล่าวแล้วว่าสันสกฤตนั้นมีการศึกษากันอยู่และศึกษากันในหลายประเทศในโลก สำหรับในทวีปเอเชียมีหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยด้วยที่ยังศึกษาภาษานี้อยู่ กล่าวให้แคบเข้าโดยเฉพาะในประเทศไทยเรามีหลายสถาบันชั้นอุดมศึกษาภาษาสันสกฤต แต่ละสถาบันได้วางแผนการศึกษาตามหลักสูตรของตน

หน้าที่นี้จะกล่าวเฉพาะแต่การศึกษาภาษาสันสกฤตในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพียงแห่งเดียว เพื่อให้สอดคล้องกับหัวข้อที่ว่า “สันสกฤตกับมหาจุฬาฯ”

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาวิทยาลัยแห่งคณะสงฆ์ไทย เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ ซึ่งสมเด็จพระบวรราชธรรมนิเวศราชสมภารเจ้าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๒ และได้เริ่มเปิดดำเนินการศึกษาในรูปมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๐ โดยมีคณะวิชาคณะเดียว คือ คณะพุทธศาสตร์ ภาศึกษาและเผยแผ่ซึ่งจะเข้าเป็นนิสิตศึกษาในคณะวิชานี้ต้องผ่านการศึกษาหลายขั้นตอน คือต้องสอบได้นักธรรมและเปรียญธรรม ต้องสอบผ่านชั้นบาลีอบรม ๒ ชั้น (อบรมปีที่ ๑ เทียบเท่า ๓ อบรมปีที่ ๒ เทียบเท่า ๖ หลักสูตรเก่า) จากนั้นต้องสอบผ่านชั้นบาลีเตรียมอุดม ๒ คัน (เตรียมปีที่ ๑ เทียบเท่า ๗ เตรียมปีที่ ๒ เทียบเท่า ๘ หลักสูตรเก่า) และต่อจากนั้น จึงเข้าเรียนในชั้นบาลีอุดมคือชั้นพุทธศาสตร์ จากชั้นพุทธศาสตร์ปีที่ ๑ จนถึงชั้นพุทธศาสตร์ปีที่ ๔

วิชาที่ศึกษาในคณะพุทธศาสนา มีทั้งวิชาทางธรรมและวิชาทางโลกด้วย วัตถุประสงค์ตามที่กล่าวในหลักสูตรโดยเฉพาะการศึกษาทางธรรมนั้น ทางมหาวิทยาลัยเน้นหนักในวิชาพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ส่วนด้านภาษาเน้นหนักในวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ดูเหมือนจะพูดกันจนติดปากเสมอมาว่า “วิชาที่เป็นเอกลักษณ์ของ มจร. คือ ธรรม กับ บาลีและสันสกฤต” ส่วนวิชาอื่นทางโลกเป็นวิชาประกอบ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ภาษาสันสกฤตถูกกำหนดให้เป็นวิชาสำคัญวิชาหนึ่งใน มจร.

ในการเริ่มต้นการดำเนินการศึกษานั้น วิชาสันสกฤตได้จัดให้ศึกษาในชั้นบาลีอุดมศึกษา คือ ชั้นพุทธศาสตร์ ตั้งแต่ปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๔ หนังสือที่ใช้เป็นอุปกรณ์การศึกษาที่เป็นหนังสืออ่านแปลในชั้น ได้แก่ หนังสือสันสกฤต ชื่อ “สัสมฤตพาลาทรศะ” หรือที่รู้จักกันดีในชื่อที่เป็นอังกฤษว่า “Infant Reader และหนังสือ “สัสมฤต ปรมมาทรศะสัสมฤต ทวีติยาทรศะ” ; สัสมฤตตฤติยาทรศะ” ซึ่งเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “reader I, II, III” และที่สูงยิ่งไปกว่านั้นก็คือ หนังสือ “ภควัทคีตา และ คาลาพระธรรมบทพากย์สันสกฤต” ส่วนหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องไวยากรณ์ คือ “ศัพทมนุชรี” กับ “ธาตุรูปมนุชรี” เป็นต้น หนังสือที่กล่าวทั้งหมดนี้เป็นหนังสือที่เรียบเรียงโดยชาวต่างประเทศชาวอินเดีย การศึกษาภาษาสันสกฤตนั้นทาง มจร. ให้ศึกษาคัดต่อกันตลอด ๔ ปี มีได้เว้นช่วงในปีใดปีหนึ่งเลย แม้ปีต่อ ๆ มา มจร. ปรับปรุงหลักสูตรหลายครั้ง มจร. ก็ยังได้ให้ความสำคัญแก่วิชาภาษาสันสกฤตตลอดมาเหมือนเดิม และยิ่งกว่าเดิมในระยะหลัง ๆ นี้ สมกับที่กล่าวกันว่าเอกลักษณ์ของ มจร. คือธรรม บาลี สันสกฤต นั้นแหละ

ต่อมา เมื่อการศึกษาของ มจร. เจริญรุดหน้ายิ่งขึ้น ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มจร. ได้จัดให้นักเรียนชั้นบาลีเตรียมอุดมศึกษา ๒ ปี เรียนภาษาสันสกฤตด้วย โดยให้เรียนหนังสือสันสกฤตขั้นต้น ๆ ที่เคยใช้อยู่ในการเริ่มต้นศึกษาวิชานี้ในชั้นบาลีอุดมศึกษา และหนังสือที่ศิษย์เก่า มจร. เรียบเรียงขึ้นด้วย ส่วนในชั้นบาลีอุดมศึกษา(พุทธศาสตร์) ใช้หนังสือสันสกฤตที่สูงขึ้นและยากขึ้น มัธยมในพระเวทต่าง ๆ และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นต้น ต่อมา ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๙ มจร. ได้บรรจุวิชาสันสกฤตไว้ในหลักสูตร

อบรมปีที่ ๒ และให้ใช้หนังสือเรียน เรียน ชื่อว่า แบบเรียนภาษาสันสกฤตเป็นต้น ซึ่งรวบรวมและเรียบเรียงโดยศิษย์เก่า มจร. ต่อมาอีก เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ มจร. ได้ขยายวงการศึกษาภาษาสันสกฤตให้กว้างไกลออกไปอีก นั่นคือ ได้จัดวิชาภาษาสันสกฤตไว้ในหลักสูตรชั้นบาลีมัธยมศึกษา บาลีสาธิตศึกษา มจร. โดยให้เรียนชั้นม ๔, ๕, ๖ (หลักสูตรเก่า) และให้ใช้หนังสือสันสกฤต ชื่อ สันสกฤตปาฐะ เล่ม ๑, ๒, ๓ ชั้นละ ๑ เล่ม ตามลำดับ ซึ่งเป็นหนังสือที่เรียบเรียงโดยศิษย์เก่า มจร.

ในปัจจุบัน แม้ มจร. ได้ปรับปรุงหลักสูตรของทุกระดับชั้นของการศึกษา วิชาภาษาสันสกฤตก็ยังอยู่ในอันดับที่เรียกกันว่า เอกลักษณ์มหาจุฬาฯ อยู่นั่นเอง และศิษย์เก่า มจร. หลายท่าน ได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือสันสกฤตขึ้น เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์การเรียนภาษาสันสกฤตในระดับนั้น ๆ ทั้งนี้ เป็นผลอันเกิดจากการที่ศิษย์เก่า มจร. ได้ศึกษาสันสกฤตพื้นฐานมาจาก มจร. นั่นเอง

ปัจจุบันนี้ มจร. ได้แบ่งการศึกษาชั้นอุดมศึกษาออกเป็นหลายคณะวิชาแล้ว โดยจัดแบ่งวิชาที่จะต้องศึกษาออกเป็นสัดส่วน นิสิตที่ชื่อว่า สำเร็จการศึกษาเป็นปริญญาต้องผ่านการศึกษาวิชาหลายกลุ่มคือ (๑) กลุ่มวิชาการพุทธศาสตร์ (๒) กลุ่มวิชาพื้นฐาน (๓) กลุ่มวิชาเอก (๔) กลุ่มวิชาโท และ (๕) กลุ่มวิชาเลือกเสรี สันสกฤตมีบทบาทสำคัญอยู่อย่างน้อยใน ๓ คณะวิชา นั่นคือ นิสิตคณะพุทธศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์ ต้องศึกษาวิชาสันสกฤตในกลุ่มวิชาพื้นฐานไม่น้อยกว่า ๓ หน่วยกิต อันเป็นวิชาบังคับ นอกจากนี้ มจร. ยังจัดสันสกฤตเป็นกลุ่มวิชาเอกกลุ่มหนึ่งด้วย มีหน่วยกิตอย่างน้อย ๓๐ หน่วยกิต สังกัดอยู่ในคณะพุทธศาสตร์ จึงนับได้ว่าสันสกฤตมีบทบาทอันสำคัญที่เกี่ยวข้องกับ มจร. ไม่น้อยเลย

เกี่ยวกับผลที่เกิดจากการศึกษาสันสกฤต ผลประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาสันสกฤตจาก มจร. นั้น มีมากมาย กล่าวคือ ผู้จบการศึกษาจาก มจร. ที่ได้เคยศึกษาสันสกฤตจาก มจร. สามารถศึกษาต่อวิชาสาขานี้ได้อย่างสะดวกสบายและภาคภูมิใจ ทั้งยังสามารถทำงานในด้านสาขาวิชานี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากจะติดตามดูแล้ว ก็จะเห็นจริงตามที่กล่าวนี้ ทั้งนี้ เพราะได้รับความรู้สันสกฤตพื้นฐานที่ได้ที่ศึกษาจาก มจร. แม้การศึกษาสันสกฤตในระยะที่ผ่านมา ยังมีได้เป็นระบบแข็งแกร่งอย่างระบบปัจจุบันก็ตามที และหากได้รับความรู้สันสกฤตตามระบบอย่างที่เป็นอยู่ปัจจุบันนี้ ผลที่ได้รับจะเลิศกว่าขนาดไหนก็เหลือที่จะกล่าวได้ เพราะโดยธรรมชาติ เมื่อเรียนน้อยยังรู้มากได้ หากเรียนมากจะรู้น้อย คงเป็นไปไม่ได้ใช่ไหม ?

แต่เป็นที่น่าเสียดาย ตามหลักสูตรใหม่ของคณะพุทธศาสตร์ สันสกฤตเป็นวิชาเอก อันมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ จนถึงบัดนี้ ทาง มจร. ยังไม่ได้เปิดให้นิสิตศึกษาวิชาเอกสาขาสันสกฤตเลย ไม่ทราบว่ามีปัญหาหรืออุปสรรคอันใดอันทำให้เปิดวิชานี้ไม่ได้ ดังนั้น นิสิตที่ศึกษาตามหลักสูตรใหม่นี้ จึงได้ศึกษาวิชาสันสกฤตในชั้นอุดมศึกษาเพียง ๓ หน่วยกิตเท่านั้น ซึ่งเป็นสันสกฤตในกลุ่มวิชาพื้นฐาน เมื่อเทียบกับการศึกษาในอดีตแล้ว การศึกษาสันสกฤตในปัจจุบันนี้นับว่าศึกษาน้อยกว่าในอดีตมากนัก ดังนั้น ความหวังที่จะให้ผู้รู้ผู้สามารถในภาษาสันสกฤตในปัจจุบันที่คาดว่าจะได้รับผลที่เลิศกว่ากว่าผลที่เกิดจากการศึกษาใน

อดีต อาจเป็นหมัน และผิดคาดเสียละกรรมัง ? จึงใคร่ขอฝากชาว มจร. ให้ช่วยกันคิดเรื่องนี้ไว้ ณ ที่นี้ ด้วย ด้วยความว่า

อันธรรมะและบาลีสันสกฤต
เป็นนิมิตเอกลักษณ์ในศักดิ์ศรี
ของมหาจุฬาฯ แห่งเรา
สมควรที่เหล่านิสิตต้องรู้ซึ่ง
แต่บัดนี้สันสกฤตเรียนเล็กน้อย
รู้นิดหน่อยเทียบกับก่อนแทบไม่ถึง
เอกลักษณ์เราวิชาใดควรคำนึง
ควรนึกถึงมันให้มากให้หนักแล.

บรรณานุกรม

จำลอง สารพัดนึก, รศ.ดร. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๐.

หลักสูตรมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หนังสือ : ปกขาว. ๒๕๔๐.

หลักสูตรและระเบียบปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต, ๒๕๒๖.

Garg Ganga Ram **An Encyclopedia of India literature**. Delhi : Mohan Printing Corporation, 1972.

MahaChulalongkorn Rajavidyalaya : Catalogue, 1957-58.

MahaChulalongkorn Rajavidyalaya : Catalogue, 1957-68.

Ramachandra Iyer, T.K. **A Short History of Sanskrit Literature**, Madras: Bharathi Vijayam Press, 1977.

Winternitz, M.A. **History Indian literature 2 Vols**. Calcutta:Loyal Art Press, 1962.

ศึกษาวิเคราะห์ อเนกัณฑวาทในปรัชญาเซน
An Analytical Study of Anekāṇḍavāda in Jain Philosophy

พระศรีรัตนโนบล ดร.^๑

ผศ.กฤต ศรียะอาจ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ อเนกัณฑวาทในปรัชญาเซนผลของการวิจัยพบว่า อเนกัณฑวาท เป็นหลักอภิปรัชญาของเซน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้กำเนิดมาจาก ความหลากหลาย และมีความสัมพันธ์กัน การยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริง จึงไม่อาจทำได้ เพราะความรู้ของ มนุษย์เป็นสิ่งสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัด การตัดสิน หรือการลงมติเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์จึงสัมพัทธ์ และ มีขอบเขตจำกัดตามไปด้วย ในการพรรณนาถึงความจริงจึงทำได้แค่เพียงใช้วาจาว่า “บางที” เป็นวิธีการหนึ่งทาง ญาณวิทยาเรียกว่า ทฤษฎีสยวาท (syadvada) ซึ่งถือเป็นเหรียญอีกด้านของทฤษฎีอเนกัณฑวาท ดังนั้น อเนกัณฑวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการคือ ทางอภิปรัชญาและญาณวิทยา

คำสำคัญ : อเนกัณฑวาท , ปรัชญาเซน

ABSTRACT

This paper has an attempt to analyze the view of manyess (*Anekāṇḍavāda*) in Jain philosophy. This view is regarded as one aspect of Jain Metaphysics based on the belief that this world originated from many components, each component has internal relationship, thereby human's knowledge is relative and limited. The determination of what is true is not possible, so the determining or making thing as truth is relative and limited as well. The describing of reality would be used simply the word, 'perhaps.' This view is sometimes called “Syadyada-theory,” which is on the one side of the reality on the view of manyess (*Anekāṇḍavāda*). Thus, this view belongs to two important branches of philosophy, namely, Metaphysics and Epistemology.

Keywords: Anekāṇḍavāda , Jain philosophy

๑. บทนำ

ศาสตามหาวิระของปรัชญาเซนและพระพุทธเจ้าศาสดาของพระพุทธศาสนา เป็นบุคคลร่วมสมัย^๒ จะ เห็นได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทได้บันทึกเรื่องราวของลัทธิศาสนานี้ไว้หลายแห่ง^๓ หลักฐานที่พบมีทั้งการ

^๑ อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พรรณนาถึงหลักคำสอน ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รวมไปถึงการโต้แย้งระหว่างสาวกของศาสดามหาวิระกับ พระพุทธเจ้า ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้ว บรรดาลัทธิครูทั้ง ๖ นั้น เชนนับว่ามีบทบาทสำคัญ ได้รับการกล่าวถึง และมี รายละเอียดปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมากที่สุด ขณะเดียวกันเรื่องราวการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่าง ศาสนิกของเขนก็มีปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาของเขนเช่นเดียวกัน^๕

นอกจากนั้น ประวัติของศาสดาทั้งสองยังมีความคล้ายคลึงกันหลายด้าน เช่น ทรงเกิดในตระกูลกษัตริย์ ตอนประสูติพระมารดาฝันเห็นช้างนำดอกบัวมาถวาย ตอนประสูติมีการทำนายลักษณะไว้ ๒ ประการ คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจักได้เป็นเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก^๖ ใช้เวลาบำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นระยะเวลา ๑๒ ปี จึงถึงความหลุดพ้นตรัสรู้ธรรมขณะนั่งญาณสมาธิภายใต้ต้นโพธิ์^๗ ยิ่งไปกว่านั้น ในคัมภีร์ทางศาสนาของเขนระบุว่า พระพุทธเจ้าเคยบวชในลัทธินี้มาก่อน^๘ แต่เห็นว่าไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจึงออกจากปรีชาเขนไปแสวงหาหนทางใหม่

ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นคือ คำสอนของศาสดามหาวิระมีความคล้ายคลึงกันหลายเรื่องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็น ความเชื่อในเรื่องกรรม สังสารวัฏ โมกษะ นิรวาณ เชื่อว่าไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง การคัดค้านพิธีกรรมและความเชื่อในคัมภีร์พระเวท หลักอหิงสา รวมไปถึงหลักอเนกกันตวาทกับหลักวิภาษวาทด้วย

อเนกกันตวาท(Anekāṇḍavāda) เป็นหลักคำสอนที่สำคัญของเขนที่ต้องการแสดงนัยตรงกันข้ามกับหลักเอกันตวาท(Ekāṇḍavāda) ที่ถือว่า ความจริงแท้มีเพียงอย่างเดียว ตามหลักคำสอนของเขนถือว่า ความจริงแท้ (Ultimate Reality) มีโครงสร้างที่ซับซ้อน (Complex) ดังนั้น ในการตรวจสอบจึงต้องพิจารณาแง่มุมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงเท่านั้นให้ครบถ้วน จึงเป็นไปได้ที่เราจะอ้างถึงความจริงแท้ด้วยแง่มุมเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว^๙ ในการตรวจความจริงดังกล่าว เขนจึงเสนอหลักการที่เรียกว่า สยาทวาทะ

^๕Jadunath Sinha. *Indian Philosophy*, Vol.II. (Delhi: MotilalBanarsidass Publishers, 1999), p.178.

^๖เขน วิมหา. (ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘., ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑/๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๘๗. เป็นต้น

^๗ดูรายละเอียดใน Hermann Jacobi. *JainaSutrasPartII : Sacred Books of the East*, Vol. 22 (Oxford: The Clarendon Press,1884), p.120-129. บันทึกเรื่องราวท่านเกสียุลถามข้อสงสัยกับพระพุทธเจ้า ซึ่งในคัมภีร์ของเขนเรียกพระพุทธเจ้าว่า พระโคตม (Gautama)

^๘ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชัย สุธีรชานนท์. *ศาสนาเปรียบเทียบ*. (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๕๓.

^๙ธนู แก้วโอภาส. *ศาสนโลก*. (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗๒.

^{๑๐}พระญาณโรดม. *ศาสนาต่าง ๆ*. (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑๑.

^{๑๑}Radhakrishnan. *History of Philosophy: Eastern and Western*. (London: George Allen & Unwin Ltd.,1967), p.139.

(Syādvāda) โดยพรรณนาความจริงแท้ในรูปสัมพัทธ์โดยยึดหลักสัปตกังคินัย (Saptabhanginaya)^๙ โดยเริ่มต้นด้วยวาทีว่า “บางที” หรือ “อาจจะ” (स्याท, Syād)

๒. อเนกัตวาท

๒.๑ ความหมาย

อเนกัตวาท มาจากรากศัพท์สันสกฤตว่า อน (ไม่)+เอก (หนึ่ง)+อันต (ความจริง)+วาท (ลัทธิ, วาทะ, คำสอน) รวมความว่า ลัทธิคำสอนที่ถือหลักความจริงสูงสุดว่าไม่ใช่มีหนึ่งเดียว หรือ กล่าวถึงความจริงไม่ใช่หนึ่ง ทัศนะของเซนเชื่อว่า ความจริงนั้นมีหลากหลาย (พหุนิยม) ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เราสามารถเข้าถึงได้จากจุดยืนที่แตกต่างกันออกไป เราไม่สามารถยืนยันทัศนะใดทัศนะหนึ่งในฐานะเป็นความจริงสมบูรณ์สูงสุด ถือเป็นหลักอภิปรายของเซนเกี่ยวกับความจริงบนพื้นฐานหลักการดังกล่าว เช่นถือว่า จักรวาลประกอบไปด้วยอะตอมและชีวะมากมายประมาณไม่ได้ หรือวัตถุทุกอย่างทุกชนิดตามที่เรารู้จัก มีคุณลักษณะมากมายนับไม่ถ้วน

อีกนัยหนึ่ง อเนกัตวาท คือการยอมรับว่า โลกนั้นซับซ้อนยิ่งกว่า ความจริงแท้ที่ละเอียดลึกซึ้งกว่าที่เราสนใจเชื่อ ความรู้ของเรามีความแน่นอนน้อยกว่าที่เราคิดข้อเสนอกำหนดให้ แม้โดยทั่ว ๆ ไปจะยอมรับกันว่าเป็นข้อเสนอที่ถูกต้อง ก็อาจเป็นข้อเสนอที่ถูกต้องอย่างสัมพัทธ์เท่านั้น^{๑๐} เช่น การพิจารณาสิ่งใด ๆ ว่าเป็นอนิจจตา หรืออนัตตตา อาจพิจารณาความจริงในข้อนี้ได้หลายแง่หลายมุม ไม่ใช่ทางใดทางหนึ่งอันเป็นทางเดียว^{๑๑}

สรรพสิ่งจะมีลักษณะอย่างที่เป็น ลักษณะดังกล่าวนี้มีทั้งลักษณะในทางบวก และลักษณะในทางลบ เช่นเมื่อกล่าวถึงคน ลักษณะทางบวกก็จะประกอบด้วยขนาด ผิวพรรณ รูปร่าง น้ำหนัก ภาวะ กรรมพันธุ์ ครอบครัว ตระกูล เผ่าพันธุ์ ชาติ การศึกษา อาชีพ สถานที่เกิด วันเกิด นิสัย อายุวัย เป็นต้น และความสัมพันธ์ที่คนส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ ในโลกนี้นับมากมายไม่ถ้วน ส่วนคุณลักษณะทางลบ ก็คือคนลักษณะไม่มีในตน เช่น ความเห็นแก่ตัว ความโง่เขลา ความฉลาด เป็นต้น เพราะฉะนั้น การที่จะรู้จักบุคคลนั้นได้ดี เราจะต้องรู้รายละเอียดทั้งหมด ทั้งต้องรู้ว่า คนผู้นี้แตกต่างจากสิ่งอื่น และบุคคลอื่นอย่างไร ซึ่งหากพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่า เป็นสิ่งที่ยุ่งยากในการพรรณนาถึงคุณลักษณะของคนให้สิ้นสุดได้^{๑๒} ดังนั้น คนที่จะรู้คุณลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้อย่างสมบูรณ์นั้น ย่อมมีได้เฉพาะสัพพัญญูเท่านั้น

^๙Satischandra Chatterjee. An Introduction to Indian Philosophy.(India: University of Calcutta,1984), p.82.

^{๑๐}จำนงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๙.

^{๑๑}เสฐียรพันธุ์รังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๕.

^{๑๒}สนั่น ไชยานุกุล, ผู้แปล. ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖๒.

เช่นอธิบายว่า สรรสิ่งทั้งหลายจะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ กล่าวคือ ๑) ทรัพย์สิน ๒) คุณ และ ๓) ปรายายะ เสมอ^{๑๓}

๑) ทรัพย์สิน หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ หรือสภาพที่มีอยู่จริง (สัต) จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อสติกายะ คือสิ่งที่กินเนื้อที่มีน้ำหนัก และ (๒) อนสติกายะ สิ่งที่ไม่กินที่ไม่มีน้ำหนัก อสติกายะ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ (๑) ชีวะ คือสิ่งที่มีวิญญาณครอง (๒) อชีวะ คือสิ่งที่ไม่มีความวิญญาณครอง

สิ่งที่มีวิญญาณครอง (ชีวะ) แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) มุกตะ/สัทธา คือสิ่งที่มีวิญญาณครองที่พ้นจากเครื่องผูกพันทั้งปวง ๒) พัทธะ คือ สิ่งที่มีวิญญาณครองที่ยังมีเครื่องผูกพัน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทย่อยอีก ได้แก่ ๑) ตรสะ สิ่งที่มีวิญญาณครองที่เคลื่อนไหวได้ เช่น สิ่งที่มีวิญญาณที่มีประสาทสัมผัส ๕ รับประสาทสัมผัสได้ ๔ รับประสาทสัมผัสได้ ๓ รับประสาทสัมผัสได้ ๒ ๒) สถาวันะ สิ่งที่มีวิญญาณครองที่เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือพืช เป็นต้น

ส่วนที่ไม่มีวิญญาณครอง แบ่ง ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ธรรม ๒) อธรรม ๓) อากาศ และ ๔) บุคคล ซึ่งในส่วนบุคคลนี้ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สิ่งที่ไม่แบ่งแยกไม่ได้อีกแล้ว เช่น อนุ หรือ อะตอมของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ๒) สิ่งที่ยังรวมตัวกันตั้งแต่ ๒ อนุขึ้นไป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตะ^{๑๔}

๒. คุณ หมายถึง สิ่งที่เป็นสมบัติ หรือของทรัพย์สิน มี ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) คุณลักษณะแท้ หากทรัพย์สินขาดคุณลักษณะแท้ ความเป็นทรัพย์สินก็จะหมดไป เช่น ความรู้เป็นคุณลักษณะแท้ของวิญญาณ ถ้าเมื่อใดวิญญาณขาดความรู้ วิญญาณก็จะหมดความเป็นวิญญาณเมื่อนั้น ๒) คุณลักษณะเทียม หรือคุณลักษณะรอง เช่น ความอยาก เจตนา ความเพลิดเพลน ความเจ็บปวด เป็นคุณลักษณะเทียมของวิญญาณ คุณลักษณะดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ไม่แน่นอน เปรียบเหมือนเครื่องแต่งตัว

๓. ปรายายะ หมายถึง สิ่งที่เป็นคุณลักษณะเทียมของวิญญาณ ตามที่กล่าวในสิ่งที่เป็นคุณสมบัติของทรัพย์สิน โดยจำแนกเป็น สิ่งที่เป็นคุณลักษณะแท้เรียกว่า คุณ ส่วนสิ่งที่เป็นคุณลักษณะเทียมเรียกว่า ปรายายะ

โลกนี้ ประกอบขึ้นโดยทรัพย์สินมากมายหลายชนิด トラบใดที่คุณลักษณะแท้ ของทรัพย์สินนั้นยังคงอยู่ トラบนั้นโลกก็จะปรากฏเป็นเพียงเสมอ และトラบใดที่คุณลักษณะเทียมเข้ามาแฝงอยู่ โลกจะปรากฏว่าไม่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ความเข้าใจที่ว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้เที่ยงแท้แน่นอน และทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงเป็นความเข้าใจที่ผิด เพราะมองความจริงเพียงด้านเดียว^{๑๕}

^{๑๓} <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/24262/anekantavada> (เข้าเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๑๔} See also, Y.Masih, *A Comparative Study of Religions*, (Delhi: MotilalBanarsidass Publishers, 1993), p. 239.

^{๑๕} สนั่น ไชยานุกูล, ผู้แปล. *ปรัชญาอินเดีย*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๖.

อนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางในการที่จะทำความเข้าใจเรื่องอเนกกันตวาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นักปราชญ์ฝ่ายเซน มักยกอุปมา ๒ เรื่องมาประกอบ กล่าวคือ อุปมาเรื่องโล่ห์ และอุปมาเรื่องดาบอดคาล้าง^{๑๖}

โล่ห์ที่อยู่ในมือของนักรบ ด้านหน้าจะเป็นสีทอง ส่วนด้านหลังจะเป็นสีเงิน เมื่อนักรบถือโล่ห์สู้สนามรบ ผู้ที่มองมาจากด้านหน้าก็จะเห็นโล่ห์เป็นสีทอง ขณะที่หากมองด้านหลัง โล่ห์จะเป็นสีเงิน เมื่อคนสองคนนี้มาเจอกัน ก็จะได้เถียงกันเรื่องโล่ห์ตามที่ตนเห็น ต่อเมื่อแต่ละคนได้เห็นทั้งสองด้านของโล่ห์ ข้อถกเถียงก็จะหมดไป เพราะทุกคนมองเห็นความจริงสมบูรณ์ตามความเป็นจริง

ทำนองเดียวกันกับเรื่องดาบอดคาล้าง พระราชามีความประสงค์จะทดสอบดาบอด ๖ คน จึงได้ส่งไปตรวจสอบข้าง แล้วยกทรงถามทีละคนว่า ข้างเหมือนอะไร ดาบอดคนแรกคลำถูกหู ก็กราบทูลว่า ข้างเหมือนกระโด่ง คนที่คลำถูกลำตัว ก็กราบทูลว่าข้างเหมือนครก, คนที่คลำถูกวง ก็กราบทูลว่าข้างเหมือนท่อ, คนที่คลำถูกขา ก็กราบทูลว่า ข้างเหมือนเสา, คนที่คลำถูกท้อง ก็กราบทูลว่าข้างเหมือน เหมือนถุงน้ำ, คนที่คลำถูกหาง ก็กราบทูลว่า ข้างเหมือนไม้กวาด

การแสดงความจริงตามจุดยืนของตน ๆ เพียงอย่างเดียวเรียกว่า นยะ (Naya) ภาษาไทยบางครั้งก็ใช้คำว่า “แง่” นัยก็ดี แง่ก็ดี ถือเป็นความจริงบางส่วน (partial truth) การยืนยันความจริงบางส่วน ในทางกลับกันจึงมีค่าเท่ากับความเป็นเท็จ เหตุนี้จึงไม่สามารถยืนยันได้ เว้นแต่สัพพัญญุตญาณแล้วข้างต้น

ดังนั้น อเนกกันตวา จึงเป็นหลักอภิปรัชญาของเซน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้กำเนิดมาจากความหลากหลาย และมีความสัมพันธ์กัน^{๑๗} การยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริง จึงไม่อาจทำได้ เพราะความรู้ของมนุษย์เป็นสิ่งสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัด การตัดสิน หรือการลงมติเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์จึงสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัดตามไปด้วย^{๑๘} ในการพรรณนาถึงความจริงจึงทำได้ก็เพียงใช้วาตะว่า “บางที” เป็นวิธีการหนึ่งทางญาณวิทยาเรียกว่า ทฤษฎีสยวาท (syadvada) ซึ่งถือเป็นเหรียญอีกด้านของทฤษฎีอเนกกันตวา

๒.๒ ความเป็นมา

ผู้วิจัยได้พยายามตรวจแนวคำสอนเรื่องอเนกกันตวาในพระสูตรของเซนโดยเริ่มจากอาจารย์คสุตร (The ĀkāraṅgaSūtra), กัลปสูตร (The KalpaSūtra), อุตตรารายานสูตร (The UttarādhyayanaSūtra), และ

^{๑๖} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๑๗} ศัพท์ทางวิชาการ ภาษาอังกฤษใช้หลายคำ เช่น Realistic Pluralism, Relativistic Pluralism/Pluralistic Realism, Relativistic Realism เป็นต้น ภาษาไทยก็มีใช้หลายคำ เช่น พหุสังนิยม, พหุสัมพัทธนิยม, สัมพัทธสังนิยม

^{๑๘} สุนทร ณ รัชชี, ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๔.

สูตรกฤตางคสูตร (The SūtrakṛitāṅgaSūtra),^{๓๙} ไม่พบคำว่า อนันตวาทในพระสูตรเหล่านี้เลย ทำให้เห็นพ้องกับข้อสังเกตของ Wm. Theodore de Bary ที่ว่า “ไม่มีประจักษ์พยานที่ดีใด ๆ บ่งว่า ศาสดามหาวิระได้แสดงทัศนะเหล่านี้ไว้เลย และทัศนะเช่นนี้อาจถูกนำมาไว้ในปรัชญาเซนหลังจากที่ศาสดามหาวิระถึงไกลวัลย์ (นิพพาน) แล้วก็ได้”^{๔๐} หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทเกิดขึ้นในยุคของอรรถกถาจารย์

อย่างไรก็ตาม แนวคำสอนเรื่องอนันตวาท ได้สะท้อนให้เห็นอยู่บ้างแล้ว เช่น ในเทศนาที่ศาสดามหาวิระได้แสดงไว้ในสูตรกฤตางคสูตร ชัมพูสวามี (Gambūsvāmin) ได้ถามศาสดามหาวิระถึงสาเหตุที่ทำให้วิญญูณติดอยู่ในพันธนาการ และแนวทางแห่งความหลุดพ้น ท่านได้ให้คำตอบไว้ตามลำดับ เช่น ๑) การไม่ครอบครองสมบัติ รวมทั้งยินดีให้คนอื่นครอบครองสมบัติ ๒) การไม่ฆ่า หรือเป็นต้นเหตุให้ฆ่าสิ่งมีชีวิต ๓) ไม่มัวแต่ใส่ใจประโยชน์ของญาติและพวกพ้อง ๔) ตระหนักรู้ และมองเห็นคุณค่าของชีวิต^{๔๑} เป็นต้น ถัดจากนั้น ท่านได้ตรัสถึงธาตุทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ว่าเป็นสาเหตุก่อกำเนิดสิ่งทั้งหลาย^{๔๒}

คัมภีร์ยังแจ่มแจ้งต่อไปอีกว่า ธาตุดิน แม้จะเป็นเพียงธาตุเดียว แต่ก็เป็นที่เกิดหลายรูป หรือหลายภาวะ เหตุนี้จักรวาลนี้จึงมีความหลากหลาย^{๔๓} อาจถือได้ว่า นี่เป็นจุดเริ่มต้นของคำสอนเรื่องอนันตวาทในปรัชญาเซน จากนั้นจึงมีคำอธิบายถึงทริปิเย ๖ ประการ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อกำเนิดโลกขึ้นมา ได้แก่ ธรรม (มีลักษณะเคลื่อนไหว), อธรรม (มีลักษณะหยุดนิ่ง), อากาสะ (เป็นช่องว่างบรรจุทริปิเยทุกอย่าง), เวลา (หน่วยที่แสดงถึงช่วง/ระยะของเหตุการณ์), ปุททะละ (สิ่งที่สามารถสัมผัสได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย), และวิญญูณ (มีลักษณะรู้)^{๔๔}

ในจำนวนนี้ ธรรม อธรรม และอากาศ มีเพียง ๑ ทริปิเย ส่วน เวลา วัตถุ และวิญญูณมี ทริปิเยจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน^{๔๕} ทั้งคุณสมบัติของทริปิเยเหล่านี้ก็มีมากมายนับไม่ถ้วนเช่นกัน จึงเป็นไปได้ที่สามัญ

^{๓๙}Gaina Sutras Translated from Prakrit by Hermann Jacobi, พิมพ์อยู่ในชุด The Sacred Books of the East, translated by various Oriental scholars and edited by F. Max Müller Vol. xxii, xlv Oxford: The Clarendon Press, 1884. อาจารย์กฤตางคสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องความประพฤติที่ดีงามแบ่งเป็น ๒ เล่ม เล่มที่ ๑ มี ๘ เทศนา (Lecture) เล่มที่ ๒ มีทั้งหมด ๔ ตอน ตอนที่ ๑ มี ๗ เทศนา ตอนที่ ๒ มี ๘ เทศนา ตอนที่ ๓, ๔ มีอย่างละ ๑ เทศนา ตอนท้ายของแต่ละเรื่อง จะลงท้ายด้วยคำว่า “เรากล่าวอย่างนี้” (Thus I say) บ่งบอกว่าเป็นบันทึกเทศนาที่ศาสดามหาวิระแสดงไว้ในโอกาสต่าง ๆ, กัลปสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยชีวิตความเป็นอยู่ของนักบวชเซน เริ่มตั้งแต่ชีวิตของศาสดามหาวิระ, ท่านปารสวะ, เป็นต้น อุตตราธยายสูตร เป็นพระสูตรที่บันทึกคำสอนสมัยหลัง ๆ, สูตรกฤตางคสูตร เป็นหนังสือที่ว่าด้วยสูตรต่าง ๆ

^{๔๐}จันจัน ท่องประเสริฐ, ผู้แปล. อ้างแล้ว, หน้า ๗๗.

^{๔๑} SŪTRAKRĪTĀṅGA, 1:1:1-5.

^{๔๒} SŪTRAKRĪTĀṅGA, 1:1:1:7-8.

^{๔๓} SŪTRAKRĪTĀṅGA, 1:1:1:9.

^{๔๔} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๔๕} UTTARĀDHYAYANA, 28:8.

คนจะสามารถรู้ถึงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหมด เราได้ก็เพียงแต่บางส่วนเท่านั้น พระสัพพัญญูเท่านั้นจึงจะเข้าถึงความรู้ทั้งหมด ในคัมภีร์จึงกล่าวไว้ว่า “ผู้รู้จักสิ่งหนึ่ง ย่อมรู้จักทั้งหมด และผู้รู้จักทั้งหมด ย่อมชื่อว่ารู้จักสิ่งหนึ่ง”^{๒๖} หมายความว่า การจะรู้จักสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมต้องรู้จักรายละเอียดของสิ่งนั้นทั้งหมดก่อน เมื่อรู้จักรายละเอียดทั้งหมดครบสมบูรณ์แล้ว จึงจะได้ชื่อว่า รู้จักสิ่งนั้นอย่างถ่องแท้

เมื่อข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้ ในการพรรณนาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นจึงใช้หลักการ “สยาท” (แปลว่า บางที่อาจจะ) ทั้งนี้เพื่อป้องกันการยืนยัน “ทั้งหมด” ทั้งนี้เพราะเช่นเชื่อว่า เป็นไปไม่ได้ที่จะรู้ทั้งหมด

สยาท หรือ สยาทวาทะ จึงถือเป็นชุดของคำพรรณนาความจริงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในรูปของความเป็นไปได้มากกว่าหนึ่ง (อนันตวาท) หรือความน่าจะเป็น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัปตังคินยะ ๗ ประการ ได้แก่^{๒๗}

๑. สยาทอสุติ อาจใช้ก็ได้
๒. สยาทนสฺติ อาจไม่ใช้ก็ได้
๓. สยาทอสุติ นสฺติ อาจใช่ และไม่ใช้ก็ได้
๔. สยาทอวุกตวเย ไม่อาจพรรณนาได้
๕. สยาทอสุติอวุกตวเย อาจใช่ แต่ก็พรรณนาไม่ได้
๖. สยาท นสฺติ อวุกตวเย อาจไม่ใช่ และก็ไม่อาจพรรณนาได้
๗. สยาทอสุติ นสฺติ อวุกตวเย อาจใช่ และอาจไม่ใช่ ทั้งพรรณนาไม่ได้

เพื่อความกระจ่าง ยกตัวอย่างแนวความคิดเรื่อง “อนิจจัง” (ความไม่เที่ยง) หากเป็นมติทางพระพุทธศาสนา คำสอนนี้จะได้รับการยืนยันอย่างเดียวกคือ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ขณะที่เช่นมีความเห็นแตกต่างเบื้องต้นคือไม่ยืนยัน หรือไม่สามารถสรุปลงนยะเดียวว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะการยืนยันว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ก็ไม่ต่างอะไรกับตาบอดคลำช้าง

ในทัศนะของเซน สังขารถือเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง ในบรรดาทรัพยากร ธรรมะ อธรรมะ และอากาศเป็นสถานะที่มีอยู่ตลอดเวลา ปราศจากจุดเริ่มต้นและที่สุด^{๒๘} ทำนองเดียวกับกาละ หากพิจารณาในแง่สากล ก็เลื่อนไหลต่อเนื่องไม่มีเบื้องต้นและที่สุด แต่หากพิจารณาในแง่ของปัจเจก เวลาที่มีจุดเริ่มต้นและที่สุด^{๒๙}โดยนัยนี้ สังขารที่ตกอยู่ในฐานะเป็นอนิจจัง (ไม่เที่ยง) ก็มี ที่ตกอยู่ในฐานะเป็นนิจจัง (เที่ยง) ก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้ การยืนยันว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง จึงขัดกับความเป็นจริงอีกมุมหนึ่ง

^{๒๖} ĀKĀRĀṄGA SŪTRA, 1:3:4:1

^{๒๗} Radhakrishnan, *Indian Philosophy Vol.1*, (London: George Allen&Unwin, 1971), p.302-303.

^{๒๘} UTTARĀDHYAYANA, 36:8.

^{๒๙} UTTARĀDHYAYANA, 36:9.

อีกตัวอย่างหนึ่ง ประโยคทั่วไปว่า “ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก” ตอบตามความรู้สึกคนทั่วไปก็ว่า “ใช่” แต่หากไปถามเซน เราจะได้คำตอบอีกอย่างหนึ่ง เป็นคำตอบที่ไม่ได้สร้างขึ้นจากตรรกะที่ตายตัวเหมือนอย่างที่คุณเคยโดยทั่วไป คำตอบจึงไม่ได้ตายตัว ต่อคำถามนี้ หลักสยาทวาทะจะบอกว่า อาจใช่ หรืออาจไม่ใช่ก็ได้

ใช่ คือการตอบตามสัมพันธภาพระหว่างผู้สังเกตกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏ คือตื่นเช้าขึ้นมาเราก็เห็นดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก ตกทางทิศตะวันตก ก็บอกว่า ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก

อาจไม่ใช่ คือการพิจารณาตามสภาพความเป็นจริง เพราะดวงอาทิตย์ไม่ได้ขึ้น ไม่ได้ตก แต่ที่เราเห็นว่าขึ้น หรือตก เป็นเพราะโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ และหมุนรอบตัวเองในแต่ละวัน ๆ ตะวันตก-ตะวันออกจึงไม่ได้มีอยู่จริง

อีกตัวอย่างหนึ่ง

ประโยคว่า “น้ำในอ่างนี้อุ่น”

หากยึดตามหลักอเนกกันตวาท และหลักสยาทวาทะ จะไม่สามารถสรุปเช่นนั้นได้ เพราะการบอกว่า “น้ำในอ่างนี้อุ่น” เท่ากับเป็นการยืนยันโดยส่วนเดียว ขัดหลักอเนกกันตวาทและสยาทวาทะ

“น้ำในอ่างนี้อุ่น” อาจถูก สำหรับผู้ที่อยู่ในที่เย็น ๆ เช่น ห้องแอร์ เป็นต้นมาก่อน แต่อาจกลายเป็น “น้ำในอ่างนี้เย็น” สำหรับผู้ที่อยู่ในที่ร้อน หรือทำงานตากแดดมาก่อน หรืออาจกลายเป็น “ไม่อาจพรรณนาได้” เพราะผู้พูดอาจเพ่งถึงลักษณะที่แท้จริงของห้องนั้นซึ่งอาจจะทั้งอุ่น และเย็น หรืออาจจะไม่ทั้งสองอย่าง ไม่สามารถพรรณนาเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน

ตัวอย่างง่าย ๆ ในชีวิตประจำวันของเราอีกตัวอย่างหนึ่งคือ ชายคนเดียว ในมุมหนึ่งอาจเป็นทั้งพ่อ พี่ชาย น้องชาย ปู่ หลาน ลุง อา และอื่น ๆ ได้อีก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ในแต่ละบริบทที่อ้างถึง^{๓๐}

อนึ่ง การใช้หลักสยาทวาทะเพื่อตอบปัญหา มิใช่ว่า ปัญหาหนึ่ง ๆ จะต้องใช้หลักสยาทวาทะทั้ง ๗ ข้อตอบจนครบ แต่การจะใช้หลักการใดตอบ ขึ้นอยู่กับประเภท ชนิด และลักษณะของปัญหา เช่น ถ้าถามว่า คนเราตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ คำตอบก็อาจจะเป็น ๑) อาจเกิดอีก ๒) อาจไม่เกิดอีก ๓) อาจเกิดอีก หรือไม่เกิดอีกก็ได้ ๔) ไม่อาจพรรณนาได้ ๕) อาจเกิดอีก แต่ไม่อาจพรรณนาได้ ๖) อาจไม่เกิดอีก และไม่อาจพรรณนาได้ หรือ ๗) อาจเกิดอีก หรือไม่เกิดอีก ทั้งพรรณนาไม่ได้

กล่าวโดยสรุป อเนกกันตวาท เป็นทฤษฎีอธิบายความจริงเชิงอภิปรัชญา คือสะท้อนหลักความเชื่อที่ว่า โลก หรือจักรวาลทั้งปวง เกิดมาจากความหลากหลาย ความหลากหลายดังกล่าวนี้ เกินกำลังสติปัญญาของมนุษย์ธรรมดาจะเข้าถึง หรือพรรณนาได้ด้วยถ้อยคำที่จำกัด เหตุนั้นเราจึงไม่สามารถอ้างหลักการใดหลักการหนึ่งเพื่อยืนยันความจริงที่หลากหลายดังกล่าว เพราะการยืนยันสิ่งหนึ่ง อาจเป็นการปฏิเสธอีกสิ่งหนึ่ง เช่น การพูดว่า มี

^{๓๐}J.N.Farquhar, (ed.), *The Religious Quest of India*, (London: Oxford University Press, 1915), p.92

เหยือกทองอยู่ในห้องนี้ ก็อาจหมายความว่า ไม่มีเหยือกทองอยู่ในห้องอื่น หรืออาจไม่มีสิ่งอื่นนอกจากเหยือกทองอยู่ในในห้องนี้

ความจริงต่างๆมีอยู่หลายแห่งหลายมุมทั้งความจริงก็มีหลายอย่างแต่ความจริงเหล่านั้นจะยืนยันเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้เพราะจะกลายเป็นปฏิเสธความจริงด้านอื่นๆดังนั้นการจะกล่าวยืนยันความจริงใด ๆ จำต้องมีคำว่า “บางที่” หรือ “อาจนะ” เข้ามามากำกับเพื่อเป็นการเปิดโอกาสความจริงด้านอื่นให้เป็นความจริง เป็นการอธิบายความจริงในเชิงญาณวิทยา

หลักอเนกกันตวาทสะท้อนออกมาในคำอธิบายเรื่องทรัพย์สิน ในพระสูตรต่าง ๆ ที่อ้างถึงข้างต้น เป็นการแสดงในมิติของศาสนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อเหตุผลทางด้านศีลธรรม แต่ต่อมาศาสนาคุชยร์นหลัง ได้พัฒนาหลักการดังกล่าวเชิงอภิปรัชญา และนำมาเครื่องมือรองรับหลัก สยาทวาท กระทั่งกลายเป็นหลักปรัชญาที่สำคัญของเซนในเวลาต่อมา

๒.๓ สถานะของอเนกกันตวาท

อเนกกันตวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑) สถานะทางอภิปรัชญา

อภิปรัชญา คือสาขาวิชาที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นจริงเช่น พระเจ้า (God) โลก (World) วิญญาณ (Soul) สาระ (Substance) เจตจำนงเสรี (Free Will)^{๓๑}อเนกกันตวาท เป็นอภิปรัชญาว่าด้วยความเป็นจริงเกี่ยวกับสาระ (ทรัพย์สิน-Substance) ของจักรวาล และถือเป็นหลักการที่สำคัญของเซน

เซนแบ่งทรัพย์สินออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ชีวะ หมายถึงสิ่งที่มีชีวิต และอชีวะ หมายถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ก็จำแนกรายละเอียดปลีกย่อยออกไปตามภาวะ หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละสิ่ง สุดท้ายก็นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ความจริง ซึ่งในคำสอนของเซนก็คือทรัพย์สิน มีมากมายนับไม่ถ้วน ทรัพย์สินเหล่านั้น เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต^{๓๒} และสามารถพรรณนาถึงได้ด้วยการอ้างถึงทรัพย์สิน^{๓๓} เพราะประกอบขึ้นจากทรัพย์สินเหล่านั้น

๒) สถานะทางญาณวิทยา

ญาณวิทยา คือปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้^{๓๔}อเนกกันตวาทนอกจากจะแสดงความจริงเชิงอภิปรัชญาเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของทรัพย์สิน

^{๓๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา, (กรุงเทพ ฯ : ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๗๑.

^{๓๒} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๓๓} UTTARĀDHYAYANA, 36:3-6

^{๓๔}ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗.

ทั้งหลายแล้ว บนพื้นฐานดังกล่าว ยังมีท่าทีต่อความจริงในลักษณะสัมพัทธ์ คือจริงภายในได้เงื่อนไข หรือบริบทอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งยังขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละบุคคลด้วย

ด้วยพื้นฐานความรู้ดังกล่าว ทำให้เรามีท่าทีต่อการพิจารณาถึงความจริงในเชิงสัมพัทธ์ด้วย นั่นคือ เราไม่สามารถยืนยันส่วนใดส่วนหนึ่งในฐานะเป็นความจริงทั้งหมดได้ ในการพิจารณาถึงความจริงเชิงสัมพัทธ์ใช้หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องสำหรับความจริงในมุมมองอื่น ๆ ด้วย

หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” จึงเป็นหลักการที่สำคัญของเซนที่ใช้สำหรับการพิจารณา หรืออ้างถึงความจริง ทำให้แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนเหรียญที่มี ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคืออนันตวาท แสดงหลักความจริง อีกด้านหนึ่งคือ สยาทวาทะ แสดงวิธีพิจารณาถึงความจริงบนพื้นฐานของการตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของสติปัญญาของมนุษย์

๒.๔ คุณค่าเชิงจริยธรรม

คุณค่าทางจริยธรรมของอนันตวาทสรุปได้ ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. มุมอภิปรัชญา

อนันตวาท ได้ให้โลกทัศน์เกี่ยวกับความจริงแก่เรา ๒ ประการ คือ ๑) โลกทัศน์แบบสังนิยม (Realistic) ๒) โลกทัศน์แบบพหุสัมพัทธนิยม (relativistic pluralism)^{๓๕} บนพื้นฐานของความจริงดังกล่าวอธิบายว่า โลกนี้เต็มไปด้วยชีวะ และอชีวะมากมายนับไม่ถ้วน ชีวะและอชีวะเป็นความจริงที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันก็อิงอาศัยกัน ทั้งมีลักษณะเฉพาะตนมากมายนับไม่ถ้วน ขณะที่มนุษย์มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวง่าย ๆ ปัญญาของมนุษย์นั้นจำกัด ขณะที่ความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้นไร้ขอบเขตจำกัด

การตระหนักรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ลดทิฐิมานะ กระทั่งนำไปสู่การเปิดใจยอมรับข้อเท็จจริงอื่น ๆ นอกเหนือจากมุมมองของตนได้มากขึ้น ไม่ทำให้กลายเป็นคนคับแคบ เพราะอนันตวาทเป็นหลักการที่มองความจริงสูงสุดบนพื้นฐานแห่งเหตุผล เช่นถือว่า ไม่มีหลักการใด (Principle) ที่ปราศจากเหตุ ปราศจากผล^{๓๖}

รูปแบบของการอธิบายสรรพสิ่งในรูปแบบของความเป็นเหตุเป็นผล ถือเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของเซน เพราะเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการเข้าถึงความจริง หรือแสวงหารากฐานความจริงของสิ่งต่าง ๆ

จากความคิดพื้นฐานทางอภิปรัชญาดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมดังต่อไปนี้

^{๓๕} <http://jaincosmos.blogspot.com/2011/05/anekantavada-part-4-syadvada.html> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๓๖} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

๑. อเนกัณฑวาท เป็นฐานรองรับความเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ดังคำกล่าวที่ว่า “ถ้าเข้าใจอเนกัณฑวาทอย่างดีแล้ว จะเผยให้เห็นถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งนั้น”^{๓๗} ข้อนี้สะท้อนให้เห็นว่าการเข้าใจหลักอเนกัณฑวาท ย่อมช่วยส่งเสริมให้มนุษย์เข้าใจหลักความจริงของโลก

๒. อเนกัณฑวาท เป็นฐานรองรับความจริงของธรรมชาติในเชิงสัมพัทธ์ (relative) บนพื้นฐานดังกล่าว ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจโลก จักรวาลในเชิงสัมพัทธ์ อิงอาศัยกัน ไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่ได้โดยอิสระ

๓. อเนกัณฑวาท นำไปสู่ความเข้าใจที่ว่า ข้อตัดสินทุกอย่างเกี่ยวกับความจริงเป็นสิ่งสัมพัทธ์ และตั้งอยู่บนพื้นฐานของความน่าจะเป็น หลักการนี้จะบอกเราว่า ไม่มีข้อตัดสินใด ๆ สมบูรณ์ในตัวของมัน^{๓๘} เพราะความจริง สามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม หากเรายอมรับหลักการดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้เป็นคนมีจิตใจกว้างขวาง ยอมรับฟังข้อเสนอ หรือข้อเท็จจริงอื่น และยังเป็นหนทางนำไปสู่ความรู้ที่กว้างขวางขึ้นด้วย

๒. มุมจริยศาสตร์

ในทางญาณวิทยา อเนกัณฑวาทจะปรากฏในรูปของสยาทวาทะ

หลักสยาทวาทถือว่า เมื่อสรรพสิ่งมีเหลี่ยมมุมของความจริงมากมายหลายประการ การยืนยันจึงสามารถทำได้เพียงแค່ส่วนย่อยเท่านั้น ไม่สามารถยืนยันทั้งหมดได้ ในการยืนยันจึงจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ไว้สำหรับความจริงส่วนอื่นด้วย เช่นจึงใช้คำว่า “สยาท” หรือ “บางที/อาจจะ”

โดยปกติ ตรรกศาสตร์แบบตะวันตก มักมีลักษณะจะบีบบังคับให้ต้องตัดสินใจเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถูก-ผิด,ใช่-ไม่ใช่,ดี-ชั่ว เป็นต้น ขณะที่ตรรกศาสตร์แบบตะวันออก อย่างเช่นปรัชญาเซน กลับมีท่าทีอ่อนโยน เว้นช่องสำหรับความเป็นไปได้อย่างอื่นไว้เพื่อเป็นทางเลือก

จากความคิดพื้นฐานทางญาณวิทยาดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมดังต่อไปนี้

๑. อเนกัณฑวาท ช่วยส่งเสริมสัมมาทิฐิ คือช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องนำไปสู่ศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๓๙} หรือศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่ความคุ้นเคยต่อสัจจะ^{๔๐}

๒. อเนกัณฑวาท ช่วยส่งเสริมหลักคำสอนเรื่องอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)^{๔๑} ความขัดแย้งทั้งหลายในโลก หรือในสังคมปัจจุบัน เบื้องต้น ย่อมมีสาเหตุจากการขัดแย้งทางความคิดที่คับแคบ หรือไม่ยอมรับฟังความเห็นของบุคคลอื่น อเนกัณฑวาทจะทำให้เราทราบข้อจำกัดของตนเอง

^{๓๗} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๓๘} Jadunath Sinha, Indian Philosophy, Vol.II, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), p.180.

^{๓๙} UTTARĀDHYAYANA, 28:29-30.

^{๔๐} UTTARĀDHYAYANA, 28:28.

๓. ความเข้าใจในสัจจะ ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาเซน เพราะเซนถือว่า ผู้ใดก็ตามที่ไม่ใส่ใจในสัจจะ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ประสบทุกข์ต่าง ๆ อีกมากมาย ผู้ฉลาดจึงควรใส่ใจ และแสวงหาความเข้าใจในสัจจะ^{๔๒}

๓.วิเคราะห์

๓.๑ ความหมาย

อนันตวาท มีความหมายว่า ลัทธิคำสอนที่ถือหลักความจริงสูงสุดว่าไม่ใช่มีหนึ่งเดียว^{๔๓} หรือกล่าวถึงความจริงไม่ใช่หนึ่ง^{๔๔} เพราะความจริงนั้นมีหลากหลาย (พหุนิยม) ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เราสามารถเข้าถึงได้จากจุดยืนที่แตกต่างกันออกไป เราไม่สามารถยืนยันตรรกะใดตรรกะหนึ่งในฐานะเป็นความจริงสมบูรณ์สูงสุด^{๔๕} บนพื้นฐานหลักการดังกล่าว เซนถือว่า จักรวาลประกอบไปด้วยอะตอมและชีวะมากมายประมาณไม่ได้ หรือวัตถุทุกอย่างทุกชนิดตามที่เรารู้นั้น มีคุณลักษณะมากมายนับไม่ถ้วนอีกนัยหนึ่ง อนันตวาท คือการยอมรับว่า โลกนั้นซับซ้อนยิ่งกว่าที่ดูเหมือนจะเป็น ความจริงแท้แน่นอนละเอียดลึกซึ้งกว่าที่เราสนใจเชื่อ ความรู้ของเรามีความแน่นอนน้อยกว่าที่เราคิดข้อเสนอกำหนดให้ แม้โดยทั่ว ๆ ไปจะยอมรับกันว่าเป็นข้อเสนอที่ถูกต้อง ก็อาจเป็นข้อเสนอที่ถูกต้องอย่างสัมพัทธ์เท่านั้น^{๔๖}

จากบทนิยามข้างต้น ทำให้เห็นว่า อนันตวาท คือหลักการทางอภิปรัชญาที่ยอมรับความจริงบนพื้นฐานของความหลากหลาย อนันตวาทเป็นวิธีคิดและยอมรับเรื่องความหลากหลายของความจริง ซึ่งความจริงเหล่านั้นไม่สามารถพรรณนา หรือสรุปได้ให้สมบูรณ์ได้ด้วยข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว

๓.๒ ความเป็นมา

อนันตวาท ผู้วิจัยได้ค้นพบว่า ไม่มีประจักษ์พยานที่ดีใด ๆ บ่งว่า ศาสดามหาวิระได้แสดงทัศนะเหล่านี้ไว้เลย และทัศนะเช่นนี้อาจถูกนำมาไว้ในปรัชญาเซนหลังจากที่ศาสดามหาวิระถึงกาลวสันต์ (นิพพาน) แล้วก็ได้^{๔๗}หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทเกิดขึ้นในยุคของอรรณกถาจารย์

^{๔๑} <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/24262/anekantavada> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๒} UTTARĀDHYĀYANA, 6:1,2.

^{๔๓} <http://en.wikipedia.org/wiki/Anekantavada>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๔} www.gotoknow.org/blog/dhammakaya-23/215825 (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๕} <http://jaincosmos.blogspot.com/2011/05/anekantavada-part-4-syadvada.html> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๖} จันทน์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๙.

^{๔๗} จันทน์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. อังแล้ว, หน้า ๗๗.

อย่างไรก็ตาม แนวคำสอนเรื่องอนันตวาท ได้สะท้อนให้เห็นอยู่บ้างแล้วในพระสูตรต่าง ๆ เช่น ในสูตรกฤตางคสูตร ศาสตามหาวิระแสดงสาเหตุที่ทำให้วิญญาณติดอยู่ในพันธนาการ และแนวทางแห่งความหลุดพ้นด้วยการ ๑) การไม่ครอบครองสมบัติ รวมทั้งยินดีให้คนอื่นครอบครองสมบัติ ๒) การไม่ฆ่า หรือเป็นต้นเหตุให้ฆ่าสิ่งมีชีวิต ๓) ไม่มัวแต่ใส่ใจประโยชน์ของญาติและพวกพ้อง ๔) ตระหนักรู้ และมองเห็นคุณค่าของชีวิต^{๔๘} ถัดจากนั้น ท่านได้ตรัสถึงธาตุทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ว่าเป็นสาเหตุก่อกำเนิดสิ่งทั้งหลาย^{๔๙} คัมภีร์ยังแจกแจงต่อไปอีกว่า ธาตุดิน แม้จะเป็นเพียงธาตุเดียว แต่ก็เป็นได้หลายรูป หรือหลายภาวะ เหตุนี้จักรวาลนี้จึงมีความหลากหลาย^{๕๐}

อาจถือได้ว่า นี่เป็นจุดเริ่มต้นของคำสอนเรื่องอนันตวาทในปรัชญาเซน จากนั้นจึงมีคำอธิบายถึงทริปิเยะ ๖ ประการ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อกำเนิดโลกขึ้นมา ได้แก่ ธรรม(มีลักษณะเคลื่อนไหว), อธรรม(มีลักษณะหยุดนิ่ง), อากาสะ (เป็นช่องว่างบรรจุทริปิเยะทุกอย่าง), เวลา (หน่วยที่แสดงถึงช่วง/ระยะของเหตุการณ์), ปุทละ (สิ่งที่สามารถสัมผัสได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย), และวิญญาณ (มีลักษณะรู้)^{๕๑}

ในจำนวนนี้ ธรรม อธรรม และอากาศ มีเพียง ๑ ทริปิเยะ ส่วน เวลา วัตถุ และวิญญาณมี ทริปิเยะจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน^{๕๒} ทั้งคุณสมบัติของทริปิเยะเหล่านี้ก็มีมากมายนับไม่ถ้วนเช่นกัน จึงเป็นไปได้ที่สามัญชนจะสามารถรู้ถึงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหมด เราได้ก็เพียงแต่บางส่วนเท่านั้น พระสัพพัญญูเท่านั้นจึงจะเข้าถึงความรู้ทั้งหมด ในคัมภีร์จึงกล่าวไว้ว่า “ผู้รู้จักสิ่งหนึ่ง ย่อมรู้จักทั้งหมด และผู้รู้จักทั้งหมด ย่อมชื่อว่ารู้จักสิ่งหนึ่ง”^{๕๓} หมายความว่า การจะรู้จักสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมต้องรู้จักรายละเอียดของสิ่งนั้นทั้งหมดก่อน เมื่อรู้จักรายละเอียดทั้งหมดครบสมบูรณ์แล้ว จึงจะได้ชื่อว่า รู้จักสิ่งนั้นอย่างถ่องแท้

เมื่อข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้ ในการพรรณนาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นจึงใช้หลักการ “สยาท” (แปลว่า บางที, อาจจะ) ทั้งนี้เพื่อป้องกันการยืนยัน “ทั้งหมด” ทั้งนี้เพราะเซนเชื่อว่า เป็นไปไม่ได้ที่จะรู้ทั้งหมด ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้น และพัฒนาการเรื่องอนันตวาทในปรัชญาเซน

๓.๓ สถานะของอนันตวาท

อนันตวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑.สถานะทางอภิปรัชญา

^{๔๘} SÛTRAKR/TĀṄGA, 1:1:1:1-5.

^{๔๙} SÛTRAKR/TĀṄGA, 1:1:1:7-8.

^{๕๐} SÛTRAKR/TĀṄGA, 1:1:1:9.

^{๕๑} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๕๒} UTTARĀDHYAYANA, 28:8.

^{๕๓} ĀKĀRĀṄGA SÛTRA, 1:3:4:1

อนันตวาท เป็นอภิปรัชญาว่าด้วยความเป็นจริงเกี่ยวกับสสาร (ทรัพยากร-Substance) ของจักรวาล และถือเป็นหลักการที่สำคัญของเซน

เซนแบ่งทรัพยากรออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ชีวะ หมายถึงสิ่งที่มีชีวิต และอชีวะ หมายถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ก็จำแนกรายละเอียดปลีกย่อยออกไปตามภาวะ หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละสิ่งสุดท้ายก็นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ความจริง ซึ่งในคำสอนของเซนก็คือทรัพยากร มีมากมายนับไม่ถ้วน ทรัพยากรเหล่านั้น เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต^{๕๔}

๒.สถานะทางญาณวิทยา

อนันตวาทนอกจากจะแสดงความจริงเชิงอภิปรัชญาเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของทรัพยากรทั้งหลายแล้ว บนพื้นฐานดังกล่าว ยังมีท่าทีต่อความจริงในลักษณะสัมพัทธ์ คือจริงภายในได้เงื่อนไข หรือบริบทอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งยังขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละบุคคลด้วย

ด้วยพื้นฐานความรู้ดังกล่าว ทำให้เซนมีท่าทีต่อการพรรณนาถึงความจริงในเชิงสัมพัทธ์ด้วย นั่นคือเราไม่สามารถยืนยันส่วนใดส่วนหนึ่งในฐานะเป็นความจริงทั้งหมดได้ ในการพรรณนาถึงความจริงเซนจึงใช้หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องสำหรับความจริงในมุมมองอื่น ๆ ด้วย

หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” จึงเป็นหลักการที่สำคัญของเซนที่ใช้สำหรับการพรรณนา หรืออ้างถึงความจริง ทำให้แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนเหรียญที่มี ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคืออนันตวาท แสดงหลักความจริง อีกด้านหนึ่งคือ สยาทวาทะ แสดงวิธีพรรณนาถึงความจริงบนพื้นฐานของการตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของสติปัญญาของมนุษย์

๓.๔ คุณค่าเชิงจริยธรรม

๑ คุณค่าเชิงจริยธรรมของอนันตวาทสรุปได้ ๒ ประเด็น ดังนี้

ก.คุณค่าเชิงจริยธรรมจากมูมอภิปรัชญา อนันตวาท ได้ให้โลกทัศน์เกี่ยวกับความจริงแก่เรา ๒ ประการ คือ ๑) โลกทัศน์แบบสำนึกนิยม (Realistic) ๒) โลกทัศน์แบบพหุสัมพัทธนิยม (relativistic pluralism) ^{๕๕} ซึ่งถือหลักการกว้าง ๆ ว่า โลกนี้เต็มไปด้วยชีวะ และ อชีวะมากมายนับไม่ถ้วน ชีวะและอชีวะเป็นความจริงที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันก็อิงอาศัยกัน ทั้งมีลักษณะเฉพาะตนมากมายนับไม่ถ้วน ขณะที่มนุษย์มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวง่าย ๆ ปัญญาของมนุษย์นั้นจำกัด ขณะที่ความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้นไร้ขอบเขตจำกัด

^{๕๔} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๕๕} <http://jaincosmos.blogspot.com/2011/05/anekantavada-part-4-syadvada.html> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๕)

การตระหนักรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ลดทิฐิมานะ กระทั่งนำไปสู่การเปิดใจ ยอมรับข้อเท็จจริงอื่น ๆ นอกเหนือจากมุมมองของตนได้มากขึ้น ไม่ทำให้กลายเป็นคนคับแคบ เพราะอนันันตวาท เป็นหลักการที่มองความจริงสูงสุดบนพื้นฐานแห่งเหตุผล เช่นถือว่า ไม่มีหลักการใด (Principle) ที่ปราศจากเหตุ ปราศจากผล^{๕๖}

ข. คุณค่าเชิงจริยธรรมจากมุนิจริยศาสตร์ เมื่อสรรพสิ่งมีเหลี่ยมมุมของความจริงมากมายหลายประการ การยืนยันจึงสามารถทำได้เพียงแค่ส่วนย่อยเท่านั้น ไม่สามารถยืนยันทั้งหมดได้ ในการยืนยันจึงจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ไว้สำหรับความจริงส่วนอื่นด้วย เช่นจึงใช้คำว่า “สยาท” หรือ “บางที/อาจจะ”

จากความคิดพื้นฐานทางญาณวิทยาดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมหลายประการ เช่น ๑) ช่วยส่งเสริมสัมมาทิฐิ คือช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องนำไปสู่ศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๕๗} หรือศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่ความคุ้นเคยต่อสัจจะ^{๕๘} ๒) ช่วยส่งเสริมหลักคำสอนเรื่องอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)^{๕๙} เพราะความขัดแย้งทั้งหลายในโลก หรือในสังคมปัจจุบัน เบื้องต้นย่อมมีสาเหตุจากการขัดแย้งทางความคิดที่คับแคบ หรือไม่ยอมรับฟังความเห็นของบุคคลอื่น ๓) อนันันตวาทจะทำให้เราทราบข้อจำกัดของตนเอง ความเข้าใจ ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาเซน เพราะเช่นถือว่า ผู้ใดก็ตามที่ไม่ใส่ใจในสัจจะ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ประสบทุกข์ต่าง ๆ อีกมากมาย ผู้ฉลาดจึงควรใส่ใจ และแสวงหาความเข้าใจในสัจจะต่าง ๆ^{๖๐}

๕. บทสรุป

๑. ในแง่ความหมายความหมาย

อนันันตวาท คือหลักการทางอภิปรัชญาที่ยอมรับความจริงบนพื้นฐานของความหลากหลาย กล่าวโดยสรุป อนันันตวาทเป็นวิธีคิด ยอมรับเรื่องความหลากหลายของความจริง ซึ่งความจริงเหล่านั้นไม่สามารถพรรณนา หรือสรุปได้ให้สมบูรณ์ได้ด้วยข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว

๒. ความเป็นมา

^{๕๖} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๕๗} UTTARĀDHYAYANA, 28:29-30.

^{๕๘} UTTARĀDHYAYANA, 28:28.

^{๕๙} <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/24262/anekantavada> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๖๐} UTTARĀDHYAYANA, 6:1,2.

อนันันตวาทไม่มีประจักษ์พยานใด ๆ บ่งว่า ศาสดามหาวิระได้แสดงทัศนะเหล่านี้ไว้เลย แนวคำสอนเรื่องอนันันตวาทเกิดขึ้นในยุคของอรรถกถาจารย์ อย่างไรก็ตาม แนวคำสอนเรื่องอนันันตวาท ได้สะท้อนให้เห็นอยู่บ้างแล้วในพระสูตรต่าง ๆ เช่น ในสูตรกถิตตสูตร

๓. สถานะของวิภาษวาทและอนันันตวาท

อนันันตวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑) สถานะทางอภิปรายว่าความเป็นจริงเกี่ยวกับสสาระ (ทรัพยากร-Substance) ของจักรวาล มีมากมายไม่สามารถประมาณได้ ๒) สถานะทางญาณวิทยาเป็นเครื่องมือในการพรรณนาถึงความจริงในเชิงสัมพัทธ์ด้วย นั่นคือ เราไม่สามารถยืนยันส่วนใดส่วนหนึ่งในฐานะเป็นความจริงทั้งหมดได้ ในการพรรณนาถึงความจริงเชิงสัมพัทธ์ใช้หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องสำหรับความจริงในมุมมองอื่น ๆ ด้วย

๔. คุณค่าเชิงจริยธรรม

อนันันตวาท ได้ให้โลกทัศน์แบบสังนิยม และโลกทัศน์แบบพหุสัมพัทธนิยม ซึ่งถือหลักการกว้าง ๆ ว่า โลกนี้เต็มไปด้วยชีวะ และ อชีวะมากมายนับไม่ถ้วน ชีวะและอชีวะเป็นความจริงที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันก็อิงอาศัยกัน ทั้งมีลักษณะเฉพาะตนมากมายนับไม่ถ้วน ขณะที่มนุษย์มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวง่าย ๆ ปัญญาของมนุษย์นั้นจำกัด ขณะที่ความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้นไร้ขอบเขตจำกัด

การตระหนักรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ลดทิฐิมานะ กระทั่งนำไปสู่การเปิดใจยอมรับข้อเท็จจริงอื่น ๆ นอกเหนือจากมุมมองของตนได้มากขึ้น ไม่ทำให้กลายเป็นคนคับแคบ เพราะอนันันตวาท เป็นหลักการที่มองความจริงสูงสุดบนพื้นฐานแห่งเหตุผล ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นในการบรรลุโมกษะ เพราะอนันันตวาท ช่วยส่งเสริมปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ คือช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องนำไปสู่ศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๖๑} หรือศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่ความคุ้นเคยต่อสัจจะ

ในระดับจริยธรรมทั่วไป อนันันตวาทช่วยส่งเสริมหลักคำสอนเรื่องอหิงสา เพราะความขัดแย้งทั้งหลายในโลก หรือในสังคมปัจจุบัน เบื้องต้น ย่อมมีสาเหตุจากการขัดแย้งทางความคิดที่คับแคบหรือไม่ยอมรับฟังความเห็นของบุคคลอื่น และ อนันันตวาทจะทำให้เราทราบข้อจำกัดของตนเอง ความเข้าใจ ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาเซน เพราะเซนถือว่า ผู้ใดก็ตามที่ไม่ใส่ใจในสัจจะ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้

^{๖๑}UTTARĀDHYAYANA, 28:29-30.

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

Hermann Jacobi, (tr.). *Gaina Sutras. Vol.I,II. The Sacred Books of the East.* Oxford: The Clarendon Press, 1988.

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

พระญาณวโรดม. *ศาสนาต่าง ๆ.* กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พิน ดอกบัว. *ศาสนาเปรียบเทียบ.* กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์บุรพสาส์น (๑๙๙๑) จำกัด, ๒๕๔๙.

ธนู แก้วโสภาส. *ศาสนาโลก.* กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒.

ธีรยุทธ์ สุนทรา, รองศาสตราจารย์. *ศาสนปมศาสตร์.* กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

วิชัย สุธีรชานนท์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. *ศาสนาเปรียบเทียบ.* กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล จำกัด, ๒๕๓๔.

สมักร บุรวาต. *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล.* กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๖.

เสฐียรพันธุ์รังษี. *ศาสนาเปรียบเทียบ.* กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ศักดิ์ศรี เข้มแน่นดา, ผู้แปล. *วิกรมจริต.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่ผาง, ๒๕๔๗.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. *ปรัชญาอินเดีย.* กรุงเทพฯ ฯ : ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๒.

๓. ภาษาอังกฤษ

Charlotte Krause, *An Interpretation of Jain Ethics,* PhulchadjiVed. Publisher, 1929.

Edward Thomas, *Jainism,* London: Trubner&Co.1877.

Jadunath Sinha. *Indian Philosophy, Vol.II.* Delhi: MotilalBanarsidass Publishers, 1999.

N.N.Bhattacharyya. *Jain Philosophy: Historical Outline.* New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd., 1999.

Radhadrishnan. *History of Philosophy Eastern and Western.* London: George Allen & Unwin LTD., 1967

SitalPrashad. *A Comparative Study of Jainism and Buddhism.* Delhi: Mehra Offset Press, 1995.

Shri Jayatilal S. Sanghvi. *A Treatise On Jainism.*

<http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>.

Pravin K. Shah. *Twelve Vows Of Layperson.* <http://www.sacred-texts.com/jai/12vows.txt>

YakubMasih. *The Hindu Religious Thought (3000 B.C.-200 A.D.).* Delhi: Motilal

Banarsidass,1983.

หลักการและวิธีการล้างบาปในพระพุทธศาสนา

Principle and Method of Sin Cleansing in Buddhism

พระมหาอุดร สุทธิญาณ, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโอส นครปฐม

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเป้าหมายศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับการล้างบาปและวิธีการล้างบาปตามหลักการของพระพุทธศาสนา การล้างบาปซึ่งคนทั่วไปเข้าใจได้รับข้อมูลมาจากความเชื่อแบบศาสนาเทวนิยมซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมไทยตั้งแต่สมัยโบราณบวกกับการคิดด้วยเหตุผลแบบไม่ครบถ้วนนำไปสู่มโนทัศน์เรื่องการล้างบาป คำสอนเรื่องการล้างบาปนี้เกิดจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีตัวตนถาวรในฐานะผู้รับรู้และเป็นผู้ได้รับอารมณ์ ความคิดดังกล่าวจัดเป็นสัkkายาทิฎฐิ อยู่ในมิจฉาทิฎฐิซึ่งเป็นตัวปิดกั้นไม่ให้เกิดปัญญาและยังนำไปสู่ความทุกข์ และการปล่อยให้ตัวตนยึดติดความคิดเช่นนั้นโดยการยึดถือความเป็นตัวตนและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตนอยู่ตลอดเวลา หลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามีเป้าหมายเพื่อสร้างปัญญาและพัฒนาสติปัญญาให้รู้ความจริงของตัวตนหรืออัตตาและสิ่งที่เนื่องกับอัตตามตามหลักไตรลักษณ์เพื่อทำลายความไม่รู้ กลุ่มเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่ไม่เข้าใจธรรมชาติของอัตตาต่างหวาดกลัวเพราะเชื่อว่าตัวตนเป็นสิ่งไม่สมบูรณ์เนื่องจากมีบาปติดตัวมาก่อนจึงถือการล้างบาปเป็นสิ่งสำคัญในการชำระล้างตัวตนให้บริสุทธิ์ได้ ความเชื่ออย่างนี้จัดเป็นความคิดคือสังขารอย่างหนึ่งซึ่งตกอยู่ในไตรลักษณ์ การล้างบาปที่ถูกต้องคือการสร้างสติปัญญาทำลายความยึดมั่นถือมั่นและมิจฉาทิฎฐิในจิตของปัจเจกบุคคลก่อนโดยการพัฒนาจิตให้มัสติและสัมปชัญญะจนละกิเลส ซึ่งเป็นเหตุของบาปด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อบรรลุมรรค ผลและนิพพาน การพัฒนาสติรู้ความเป็นจริงจนบรรลุนิพพานถือเป็นการล้างบาปได้อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: การล้างบาป, สัkkายาทิฎฐิ, อริยบุคคล

Abstract

This article aims to analyze the doctrine of baptism or sin-cleansing and its method according to Buddhism's perspective. The concept of sin-cleansing which people generally understand comes from textual and religious beliefs of Theism revealed in ancient up to present concerning performances of sin-cleansing with incomplete reasoning. The doctrine of sin-cleansing is wrong view because such

belief involves self-attachment or Sakkāyadiṭṭhi that prevented ignorants from achieving the realization. Such detention of mind with self-existent and other-existent clinging continue all the time by nature. Most of Buddha's teaching aims at realizing the reality of self as I and others or mine based on three common manners by moral deeds and insight development to destroy ignorance and delusion. With such wrong faith and fears various masters taught that this *self* was sinful and imperfect when comparing to God or perfect self but it can be purified by sin-cleansing. The Buddha had discovered that sin-cleansing can be accomplished not just by ritual performances undermined by clinging and mistakes of individual but following insight development instead in order to uproot wrong views and clings. The true sin-cleansing is to build up insight knowledge with mindfulness and awareness for cessation of all defilements which cause all sins until it leads to path knowledge. The mindfulness development until entering Nibbana is the right way of sin-cleansing.

Keywords: baptism, self-existence views, Noble One

บทนำ

ปัจจุบัน ประชาชนเชื่อว่าวิธีการแก้กรรมโดยชำระล้างบาปของตนด้วยการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในรูปแบบที่แตกต่างกันไป เพราะเชื่อว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตทั้งทุกข์และสุขล้วนที่ตนกำลังประสบอยู่มีสาเหตุมาจากบาปในชาติปางก่อน แม้บางอย่างเป็นผลมาจากสภาพสังคม เศรษฐกิจ และสถานการณ์การเมือง ซึ่งส่งผลให้ประชาชนต้องประสบปัญหาความยากลำบากในการดำเนินชีวิตทั้งส่วนตนและครอบครัว ต่างแสวงหาวิธีการเพื่อให้ตนและครอบครัวรอดพ้นจากความทุกข์ยากดังกล่าว แม้รู้ว่าพระพุทธศาสนาสอนให้พ้นจากความทุกข์ได้ แต่เพราะขาดความเข้าใจที่ถูกต้องทำให้ชาวพุทธเป็นจำนวนมากเปลี่ยนหลักความเชื่อและยอมเข้าร่วมวิธีการของกลุ่มคนจารย์และเจ้าลัทธิที่นำเสนอความเชื่อและรูปแบบพิธีกรรมการล้างบาปแบบผิด ๆ การที่จะเข้าใจและดำเนินชีวิตให้ถูกต้องต้องตามหลักของชาวพุทธเข้าใจหลักการและวิธีการที่เป็นจุดยืนของพุทธศาสนาอย่างถูกต้องเสียก่อน

คำว่า **พุทธ** ย่อมาจากภาษาบาลีว่า **สมมัสสมพุทโธ** มีรูปวิเคราะหฺว่า อวิปริตฺ สยมกฺ

ญาณ สพพาการโต สพพมมานิ อภิสมพุทตดา สมมาสมพุโธ.^๑ แปลว่า ชื่อว่า สัมมาสัมพุทเจ้า เพราะรู้แจ้งแจ้งธรรมทั้งปวง ทุกแห่งทุกมุม ด้วยปัญญารู้แจ้งเฉพาะพระองค์เอง อย่างไม่ผิดเพี้ยน คำว่า พุทธ ประกอบด้วย พุ ธาตุ = ญาณ (รู้) นิททุกขเย (ตื่น) วิกสเน (เบิกบาน) + ต ปัจจย (อาเทศ ต เป็น ธ, แปลง ธ ที่สุดธาตุ เป็น ท)^๒ ดังนั้น คำว่า พุทธศาสนา แปลว่า คำสอนของผู้รู้ธรรมทั้งปวง ผู้รู้แจ้งด้วยพระองค์เองแล้วปลุกผู้อื่นให้ตื่นจากความหลับ (โสมพะ) ให้ได้ตรัสรู้ตามด้วย มีทั้งหลักการ มีทั้งวิธีการ เพื่อนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง หากมีแต่หลักการแต่ไม่มีแนวปฏิบัติ ก็ไม่เกิดประโยชน์ใดๆ หรือเอาแต่ปฏิบัติ โดยไม่รู้หลักการที่ถูกตรง ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จได้ ดังนั้น ศาสนาพุทธจึงเป็นคำสอนของผู้ค้นพบสัจธรรม รู้แจ้งทั้งกฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้งปวง ทั้งเหตุปัจจัย ของความเกิดขึ้นและความดับไปของธรรมชาตินั้นๆ ไม่ใช่ศาสนาที่คิดประดิษฐ์ขึ้นโดยอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ หรือถูกสรรสร้างให้เกิดขึ้น แต่เป็นหลักความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ดังที่พระสัมมาสัมพุทเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้แล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ธาตุนั้นว่า..“สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ธาตุนั้นว่า..“ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๓

การที่พระพุทเจ้าตรัสรู้สัจธรรม และวิธีปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงถึงสัจธรรมนั้น นับว่าเป็น การค้นพบหนทางเก่า ซึ่งมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่สัตว์ทั้งหลายทั้งเทพและมนุษย์ในกัปปัจจุบันยังไม่มี รู้ พระองค์เป็นผู้แรกที่ทรงรู้และทรงนำมาแสดงให้คนอื่นได้รู้ตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข คือ เพื่อความดับทุกข์ของมหาชน ศาสนาพุทธจึงเกิดจากการตรัสรู้อรุณวิสัย ๔ ของพระสัมมาสัมพุทเจ้า ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

^๑ช.อุ.อ. (บาลี):๑๒๘.

^๒พระอัครวิงสเถระ. **สัททนิติ ธาตุมาล**, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานามิต ธรรมสารโร และ จำรูญ ธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันกัมพิณ. ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๓.

^๓อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกขอริยสัจ สมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เพราะเรารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกรเราว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^๔

อนึ่ง เนื่องด้วยอริยสัจข้อที่ ๑ “ทุกข์ อริยสัจ” ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ หลายคนเข้าใจผิดไปว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภททุกข์นิยม มองโลกในแง่ร้าย แท้จริงแล้ว พุทธศาสนาไม่เป็นทั้งทุกข์นิยม (มองโลกในแง่ร้าย) หรือสุขนิยม(มองโลกในแง่ดี) ถ้าจะให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว พุทธศาสนาก็เป็น**สังคมนิยม** เพราะพุทธศาสนายึดชีวิตทัศน์และโลกทัศน์ตามความเป็นจริง พุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (ยถาภูต) ไม่ได้เกลี้ยกล่อมให้ท่านมีชีวิตอยู่อย่างผิดๆ ในลักษณะเพื่อฝันถึงสวรรค์นิมานของคนโง่ ทั้งไม่ทำให้ท่านตกใจและเกิดความทุกข์ร้อนจากภัยบาปต่างๆ ที่นึกคิดเอาเอง พุทธศาสนาสอนอย่างตรงไปตรงมา และตามความเป็นจริงที่ว่า เราเป็นอะไร และโลกรอบๆ ตัวเราคืออะไร และชี้หนทางสู่เสรีภาพ สันติภาพ ความสงบ และความสุขอันสมบูรณ์แก่ท่าน^๕ นักเทววิทยาชาวตะวันตกบางคนวิจารณ์คำสอนเรื่องทุกข์ในอริยสัจ ว่า “ศาสนาพุทธสอนให้มนุษย์ปฏิเสธโลก และสอนให้มองโลกในแง่ร้าย” แต่สำหรับเคลาด์ วิตไมเออร์ ผู้ซึ่งเคยศึกษาพุทธศาสนา ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ ดังบทความที่เขาแสดงความเห็นไว้ว่า

โดยความเป็นจริงแล้ว หากเรามาพิจารณากันให้อ່องแท้ด้วยสัมมาทิฐิ เราจะปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ความทุกข์นั้นเป็นปัญหาที่มีอยู่จริงในโลก แม้จะมีหลายคนพยายามที่จะปฏิเสธและไม่ยอมรับโดยปล่อยให้การดำเนินชีวิตประจำวันเป็นไปตามรูปแบบแห่งโลกีย์วิสัย แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้ง ความทุกข์นั้นจะคงยังมีอยู่ トラบที่มีการยึดมั่นถือมั่นในความมักได้ใคร่อยากของผู้ที่ยังไม่สามารถยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น อันเนื่องมาจากความเป็นอนิจจัง เว้นเสียแต่เมื่อเรามองเห็นสัจธรรมว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมันเป็นเช่นนั้นเองแล้วเท่านั้น อุปาทานต่อสิ่งที่เราเคยหลงยึดติดอยู่ในโลกนี้จึงจะหมดไป เมื่ออุปาทานดับ ทุกข์ก็ดับ นี่คือการสอนของพระพุทธองค์ตามแนวทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา(ทางสายกลาง)^๖

^๔ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

^๕สุวัฒน์ จันทระจาง, **แก่นพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ ตถาคตพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), ๑๔๗.

^๖ร.ช.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ, **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**, แปลจากภาษาอังกฤษ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๙.

ที.เอฟ. เคลียร์ลี ผู้ซึ่งศึกษาพุทธศาสนาจนเกิดความรู้ความเข้าใจในแก่นคำสอน ได้แสดงความคิดเห็นโต้แย้งความเชื่อเดิมที่มีชาวตะวันตกบางคนวิจารณ์ว่า “พุทธศาสนาเป็นศาสนาของคนเจ้าทุกข์ มองโลกในแง่ร้าย” ไว้ดังนี้

อันเนื่องมาจากวัฒนธรรมทางความคิดของชาวตะวันตกที่แปลความในคำสอนทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับ “ทุกข์” แบบดวนสรุปเอาว่า ชีวิตคือความทุกข์ ซึ่งตามความจริง หากได้ทำความเข้าใจให้กระจ่าง พุทธศาสนาสอนว่าสรรพสิ่ง(ที่เป็นสังขตธรรม)ทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผู้เห็นธรรมข้อนี้แล เมื่อเจริญตามรอยอริยมรรค ย่อมพ้นทุกข์”

เคลียร์ลี แสดงข้อคิดเห็นเรื่องนี้ต่อไปว่า

หากเราใช้ความคิดอย่างเป็นอิสระ ไม่ปล่อยให้ตนเองเป็นเพียงหุ่นยนต์ตกเป็นทาสของความเชื่อเดิมๆ ที่มีต่อธรรมชาติแล้ว เราจะบอกกับตัวเองได้ว่า พุทธศาสนาโดยแน่แท้แล้วเป็นศาสนาที่สอนให้มองโลกในแง่ดี พุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์ทุกผู้ทุกนามมีความสามารถที่จะเอาชนะเหนือความเขลา ความขลาด และความรุนแรงได้ ชีวิตไม่ใช่สิ่งที่น่าไปเปรียบเทียบกับความทุกข์ นิพพานไม่ใช่ทางตันในโลกวิญญาน แต่เป็นที่พักพิงทางใจได้อย่างอิสระ เพราะนิพพานนั้นโดยแท้จริงแล้วก็คือสภาวะของการดับทุกข์ นั่นคือหลุดพ้นจากธรรมที่มัดไว้กับทุกข์สังโยชน์ เช่น โลภ โกรธ หลง สงสัย ลังเล (วิจิกิจฉา) ความเย่อหยิ่งถือตัว และความใจแคบไม่รับฟังความคิดเห็นผู้อื่น เป็นต้น พุทธศาสนาสอนให้เรา “อยู่ในโลกแต่ไม่ยึดติดกับโลก ผู้มีปัญญามองเห็นสังขธรรมว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ ย่อมหาทางพ้นทุกข์ได้ตามแนวทางอริยมรรค”

พระพุทธานุศาสนเป็นศาสตร์ที่มุ่งตอบปัญหาที่ว่า “ทำอย่างไร? เราจึงจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง” พระพุทธานุศาสนาไม่สอนให้มองโลกในแง่ร้าย แต่พระพุทธานุศาสนาสอนให้มองโลกตามความเป็นจริง คนทั้งหลายมักมองข้ามเรื่องความพ้นทุกข์ แต่มุ่งความสนใจไปที่การแสวงหาความสุข เพราะไม่รู้ความจริงว่า ร่างกายจิตใจนี้เป็นกองทุกข์แท้ ๆ ไม่มีทางทำให้เกิดความสุขถาวรได้จริง ยิ่งดิ้นรนแสวงหาความสุขหรือหลีกเลี่ยงความทุกข์มากเพียงใด จิตใจก็ยิ่งมีภาระ และความทุกข์มากขึ้นเพียงนั้น เพราะไม่ว่าจะดิ้นรนเพียงใด ความสุขที่ได้มาก็ไม่เคยเต็มอิ่ม หรือมีฉะนั้นก็จืดจางไปอย่างรวดเร็วเสมอ ความสุขเหมือนสิ่งทีรอกการไขว่คว้าช่วงชิงอยู่ข้างหน้า เหมือนจะไขว่คว้าได้ แต่ก็หลุดมือไปรออยู่ข้างหน้าต่อไปอีกทุกครั้ง เป็นเครื่องยั่ววนและเร่งเร้าให้เกิดการดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา แท้จริงความสุขที่พวกเราเที่ยวแสวงหานั้นเป็นเพียงภาพลวงตาที่ไขว่คว้าไม่ถึง เรามักคิดว่า ถ้าได้สิ่งนั้น ถ้ามีสิ่งนี้ ถ้าไม่เจอสิ่งโน้น ก็จะมีความสุข ไปหลงใหลว่าทรัพย์สินเงินทอง ชื่อเสียง ยศอำนาจ ความสนุกสนาน ความอรร่อย คือตัวความสุข เราเอาแต่ดิ้นรนแสวงหาความสุขสนุกสนาน โดยไม่รู้จักความสุขที่แท้จริง

๙.ร.ศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ, พระพุทธานุศาสนาอะไร, แปลจากภาษาอังกฤษ, หน้า ๔๐.

พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้แสวงหาความสุขที่เป็นภาพลวงตานั่น แต่สอนให้รู้แจ้งความจริงแท้ของธรรมชาติทั้งปวง ที่ปรากฏมีอยู่ในโลก ว่า โลกทั้งปวงนั้นเป็นทุกข์ หาสาระแก่นสารไม่ได้ ดังที่พระองค์ตรัสว่า “สพเพ สงขารา ทุกขา. สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ สพเพ ธมมา อนตตา. ธรรมทั้งปวงมิใช่ตัวตน”^๘ มีแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถตอบปัญหาเรื่องความทุกข์ สาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ได้ เพราะเมื่อเรารู้แจ้งทุกข์แล้วจึงจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง เมื่อนั้นจะได้พบกับความสุขอันเต็มบริบูรณ์ทันทีในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ต้องรอชาติหน้า

การล้างบาปในศาสนาพุทธ

ชาวพุทธหลายคนมีความเชื่อฝังใจว่า การล้างบาปไม่มีในศาสนาพุทธอย่างแน่นอน บุญและบาปนำมาลบล้างกันไม่ได้อย่างเด็ดขาด โดยยึดแนวคิดว่าการล้างบาปก็คือการสараภาพความผิดแล้วบาปทั้งหมดก็จะหลุดหายไป อย่างที่ทำกันในบางศาสนา แต่โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้าหาได้ทรงปฏิเสธการล้างบาปไม่ พระองค์กลับตรัสย้ำถึงวิธีการล้างบาปที่ถูกต้อง ที่มีใช้เพียงแค่ปากพูดหรืออาบน้ำ นั่นคือทรงตรัสรับรองว่า บาปสามารถล้างได้โดยการชำระล้างที่กิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดบาปนั้นๆ อีกทีหนึ่ง ด้วย**มรรคญาณ**^๙ อันเกิดจากการเจริญวิปัสสนาในพุทธศาสนาเพียงเท่านั้น ซึ่งเป็นการชำระล้างที่แท้จริง

พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลผู้ล้างบาปได้แล้วไว้ว่า “บุคคลผู้มีกาย วาจา ใจสะอาด ไม่มีอาสวะ ถึงพร้อมด้วยความสะอาด บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว”^{๑๐} “ผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมล้างมิจฉาทิฐิได้ ล้างบาปอกุศลเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฐิเป็นปัจจัยได้ และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความ เจริญเต็มที่เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย”^{๑๑} และว่า “บุคคลผู้ชำระล้างบาปได้ทั้งหมด ไม่กลับมาสู่ต้นเหตุและทิฐิในภพเทวดาและมนุษย์อีก ผู้นั้นเรียกว่า **ผู้ล้างบาปได้แล้ว**”^{๑๒} พระวักกิลิธนค์กล่าวไว้ว่า

เราได้เสวยบาปกรรมที่เราได้ทำไว้ในชาติอื่นๆ แต่ปางก่อน บัดนี้ เราจะลอยบาปนั้นเสีย ตรงนี้ เราได้มีความเห็นอย่างนี้มาแต่เดิม เรานั้นครั้งฟังพระวาจาสุภาษิตอันเป็นบทที่ประกอบด้วยเหตุผลแล้ว ก็ได้พิจารณาเห็นเนื้อความตามความเป็นจริง ได้อย่างถ่องแท้ โดย

^๘ จ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗-๒๗๘/๑๐๖.

^๙ จ.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗๓.

^{๑๐} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๒๒/๓๖๘.

^{๑๑} อ.ท.สก. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐.

^{๑๒} จ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๒๕/๖๒๒.

แยบคาย ล้างบาปได้หมดแล้ว เป็นผู้ไม่มีมลทิน หมดจดสะอาดบริสุทธิ์ เราก้าวลงสู่กระแสน้ำ คือ มรรคมงคล ๘ ล้างบาปได้หมดแล้ว บรรลุวิชา ๓ ได้แล้ว^{๑๓}

เหล่าพราหมณ์ที่มานับถือศาสนาพุทธกล่าวหาชีวิตไว้ว่า “ฉันขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ขอนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ฉัน เมื่อก่อนฉันเป็นเผ่าพันธุ์แห่ง พระพรหม วันนี้ ฉันเป็นพราหมณ์จริงๆ แล้ว ฉันได้วิชา ๓ เป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว”^{๑๔}

บาปคืออะไร?

ตามรูปศัพท์ บาป แปลว่า สิ่งที่ทำให้ตกอบายภูมิ ปราศจากความเจริญ^{๑๕} อบายภูมิ คือถิ่นที่ สัตว์จะไปถือกำเนิดอยู่อาศัยอันปราศจากความเจริญ มี ๔ ภูมิ เป็นเพราะอำนาจของกิเลสทั้ง ๓ คือ โลก โภจร หลง ทำให้เกิดในทุคติภูมิ ได้แก่ ๑) เดรัจฉาน คือ แดนที่อยู่อาศัยของสัตว์ที่ดำเนินชีวิตโดย ทางขวาง(คลาน) เป็นดินแดนสำหรับผู้ที่มีโมหะเป็นตัวนำ มีจิตเป็นมิจฉาทิฐิ ได้แก่ สุนัข แมว ช้าง ม้า เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “ผู้เป็นมิจฉาทิฐิ เรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรก หรือกำเนิดเดรัจฉาน”^{๑๖} ๒) เปรต คือ แดนที่อดอยาก หิวกระหาย เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน ปราศจากความสุขสบาย เหล่าสัตว์ที่ไปเกิดในเปรตวิสัย คือ ผู้ที่มี จิตโลภอยากได้ไม่สิ้นสุด คัมภีร์ อรรถกถาอธิบายว่า “เหล่าสัตว์ทำกาละแล้วบังเกิดในหมู่เปรต ด้วยอำนาจความโลภที่ครอบงำอยู่”^{๑๗} ๓) อสุรกาย คือ แดนที่มีแต่ความเศร้าหมอง คือ พวกอสุรกายทั้งหลาย จัดอยู่ในจำพวกเปรตเช่นกัน ผู้ที่จะเกิดในภูมิอสุรกายนี้ คือ ผู้ที่มีจิตประกอบด้วยโทสะ คือ ความโกรธเช่นเดียวกับผู้ที่เกิดในภูมิ นรก^{๑๘} ๔) นรก คือ แดนที่อันปราศจากความสุข มีแต่ความเร่าร้อน ไม่มีความชื่นใจ มีแต่ความทุกข์ ทรมานโดยส่วนเดียว ได้แก่ มหานรก ๘ ขุม มีสัญญีนรกเป็นต้น อสสทนรก ๑๖ ขุม มีกุกกุณนรกเป็น ต้น และโลกันตนรก ผู้ที่จะไปเกิดในนรกขุมต่างๆ นั้นขึ้นอยู่กับอาการกระทำของแต่ละบุคคลที่ ประกอบด้วยโทสะ คือ ความโกรธ^{๑๙}

^{๑๓}พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๔๘/๓๔๘.

^{๑๔}พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๕๑/๕๕๕.

^{๑๕}ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๙๕/๙๔.

^{๑๖}ที.ส. (ไทย) ๙/๕๐๙/๒๒๔.

^{๑๗}พ.เปต.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๕๔๐.

^{๑๘}พ.อิต.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๒๔๖.

^{๑๙}ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๑๓๘.

คำว่า อบาย ทุคติ วินิบาท ทั้ง ๓ คำนี้เป็นไวยากรณ์ของนรก แต่มีความหมายต่างกัน คือ ๑) อบาย หมายถึง ที่ที่ปราศจากความเจริญงอกงามหรือความสุข ๒) ทุคติ หมายถึง สถานที่ที่มีแต่ความทุกข์ ๓) วินิบาท หมายถึง สถานที่ที่สัตว์ผู้ทำความชั่วจะต้องตกไป^{๒๐}

คำว่า “บาป” มีคำที่เป็นไวยากรณ์อีกหลายคำ เช่น อกุศล ทุจริต อกรรมียะ เป็นต้น บาปนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งไม่ให้ทำ ว่า “สพฺพปาปสฺส อกรรมิ” อย่าทำบาปทั้งปวง^{๒๑} ดังนั้น คำว่า “บาป” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง “ความชั่ว” เป็นสิ่งนำไปสู่หนทางแห่งความเสื่อมทราม ยังผู้กระทำความบาปนั้นได้รับความเดือดร้อนและเป็นทุกข์หรืออกุศลกรรม สาเหตุที่ทำให้เกิดบาป คือ ตัณหาและทิฏฐิ^{๒๒} รากเหง้าแห่งตัณหาและมิจฉาทิฏฐิ คือ อวิชชา (ความไม่รู้จริง) อโยนิโสมนสิการ (ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย) อสมีมานะ (ความถือตัว) อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อบาป) อนอตตปปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อวิบากกรรม) และอุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)^{๒๓}

จึงสรุปได้ว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดบาปโดยรวมเรียกว่ากิเลส ได้แก่ สภาวธรรมฝ่ายชั่วที่เป็นอกุศล มีอยู่ในสันดานของปุถุชนทุกคน ทำให้จิตเสื่อมทราม ชักจูงให้ทำความชั่วต่างๆ ส่งผลให้ต้องไปตกอบายภูมิ ๔ กิเลส เป็นธรรมชาติฝ่ายอกุศลที่ประกอบกับจิต มีอยู่ในสันดานของปุถุชนทุกคน ทำให้จิตเสื่อมทราม ชักจูงให้ทำความชั่วต่างๆ มีวิเคราะหว่า “กิเลสเนติ อุปตาเปเนตติ กิเลสา” ธรรมชาติโดยย่อทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า “กิเลส”^{๒๔} มี ๑๐ ประการ ดังนี้ (๑) โลกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะยินดีอยากได้ (๒) โทสกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะไม่พอใจ ชื่นเคือง (๓) โมหกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะความมัวเมาลุ่มหลง (๔) มานกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะความทนงตนถือตัว (๕) มิจฉาทิฏฐิกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะความเห็นผิดจากเหตุผลตามความเป็นจริงว่า บาป-บุญไม่มี นรก-สวรรค์ไม่มี เป็นต้น (๖) วิจิกิจฉากิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะความสงสัยลังเลสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น (๗) ถีนกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะหดหู่ท้อถอยจากความเพียร (๘) อุทัจจกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะเกิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ (๙) อหิริกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะไม่ละอายในการกระทำความบาป (๑๐) อนอตตปปิกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อน เพราะไม่เกรงกลัวผลของการกระทำความบาป^{๒๕}

^{๒๐}อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๓/๕๐.

^{๒๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๒๒}ฐ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๔.

^{๒๓}ฐ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒.

^{๒๔}ฐ.อ. (ไทย) ๔๔/๓๖๓.

^{๒๕}ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๗๑/๑๘๑.

กิเลสทั้ง ๑๐ ประการนี้ จำแนกตามการแสดงออกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) วิติกมกิเลส กิเลสที่ทำให้ไม่ละอายชั่วกลัวบาป ทำให้ประพฤติชั่ว ทำทุจริตทางกาย และวาจา ทำให้ล่วงละเมิดศีล (๒) ปริยฐานกิเลส กิเลสที่กลุ่มมัจฉิต คุกรุ่นอยู่ภายในใจ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และนิเวรณ ๕ มีกามฉันท พยาบาท ความง่วงเกียจคร้าน ความฟุ้งซ่าน และ ความลึกลับเลสงสัย (๓) อนุสัยกิเลส กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน (เหมือนยักซ์หลัก) หมายถึง กิเลสที่ยังละไม่ได้ เป็นธรรมชาติที่ละเอียดซ่อนเร้นอยู่เป็นประจำในขันธสันดานของบุคคล (ยกเว้นพระอรหันต์) ไม่แสดงออกมาให้ปรากฏทางทวารใดเลย ต่อเมื่อมีอารมณ์มากระทบ อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่นั้นก็จะแปรสภาพเป็น**ปริยฐานกิเลส** เกิดความยินดียินร้ายต่ออารมณ์นั้น และถ้าปริยฐานกิเลสนั้นมีกำลังมากขึ้นก็จะแปรสภาพเป็น**วิติกมกิเลส** เกิดเป็นกิเลสอย่างหยาบ ปรากฏขึ้นเป็นการกระทำที่แสดงออกทางกาย และวาจา การกำจัดกิเลสทั้งหมดนี้ให้หมดสิ้นไปได้ ต้องดำเนินการเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามแนวทางมรรคมรรค ๘ เท่านั้น

วิธีระงับกิเลสทั้ง ๓ ระดับ

พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้ปฏิบัติดังนี้ คือ วิติกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบ สามารถระงับไว้ได้ด้วยอำนาจของการรักษาศีล แต่สงบได้เพียงชั่วคราว ตลอดเวลาที่ยังรักษาศีลอยู่เท่านั้น การประหantumกิเลสลักษณะนี้ เรียกว่า ตทังคปหาน^{๒๖} ปริยฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลาง เกิดอยู่ภายในใจ สามารถข่มไว้ได้ด้วยอำนาจสมาธิ เป็นเวลานานตราบเท่าที่สมาธิยังไม่เสื่อม การประหantumกิเลสลักษณะนี้ เรียกว่า วิกขัมภนปหาน^{๒๗} อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ ต้องประหantumด้วยมรรคญาณเท่านั้น จึงจะตัดขาดอนุสัยกิเลสเหล่านั้นๆ ได้ การประหantumในลักษณะนี้เรียกว่า สมุจเฉทปหาน การประหantumข้างลงไปอีกไม่ให้กิเลสเหล่านั้นกลับมีขึ้นใหม่ได้ เรียกว่า ปฏิปัสสัทธิปหาน เมื่อหลุดพ้นไปจากสังขารธรรมอย่างสิ้นเชิงแล้ว เป็นนิสสรณปหาน เป็นนิโรธ คือ พระนิพพาน^{๒๘}

การล้างบาปด้วยมรรคญาณ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “ผู้มีสัมมาทิฐิยอมล้างมัจฉาทิฐิได้ ล้างบาปอกุศลเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมัจฉาทิฐิเป็นปัจจัยได้”^{๒๙} ก่อนอื่น ขอให้เข้าใจก่อนว่า คำว่า “บาป” ในที่นี้ มีความเข้าใจที่แตกต่างกันอยู่ คือ ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจกันว่า “คือวิบากของกรรมชั่วที่ต้องชดใช้” แต่ในศาสนาพุทธมุ่งหมายถึงสภาวะที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง มีกิเลสเป็นสาเหตุ เป็นเหตุให้ทำทุจริตทางกาย

^{๒๖} พุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๖๗.

^{๒๗} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๙๐๒.

^{๒๘} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๔.

^{๒๙} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐.

วาทาใจ นั่นก็คือกิเลสนั่นเอง ฉะนั้น คำถามนี้จึงตอบได้ว่า เฉพาะบุญอย่างเดียวยังล้างบาปไม่ได้ บุญช่วยได้แต่ชะลอวิบากกรรมไว้ชั่วคราวเท่านั้น และไม่มีวิธีการใดที่จะลบล้างกรรมที่ทำไปแล้วด้วยเจตนาได้ แต่พระพุทธเจ้าทรงพบเงื่อนไขว่า กรรมลบล้างไม่ได้ก็จริง! แต่สามารถหลีกเลี่ยงไปให้พ้นจากการต้องรับวิบากกรรมได้ ด้วยการกำจัดเชื้อที่ทำให้ต้องเกิดอีก เพราะเมื่อไม่เกิดอีกก็ไม่ต้องรับวิบากกรรมใด ๆ อีกต่อไป เชื้อที่ก่อให้เกิดการเกิดใหม่ก็คือ “กิเลสต้นเหตุ” นั่นเอง ซึ่งสามารถชำระล้างได้อย่างเป็นขั้นตอน ด้วย “มรรคญาณ” ที่เกิดจากการเจริญ**วิปัสสนา**ในพระพุทธศาสนา เพียงเท่านั้น

ศาสนาพุทธล้างบาปได้หรือไม่? ตอบว่า พระพุทธศาสนาล้างบาปให้ใครไม่ได้ นอกจากผู้นั้นจะได้ลงมือปฏิบัติวิปัสสนาทำมรรคญาณให้เกิดขึ้นด้วยตนเอง ซึ่งมรรคญาณนี้แหละเป็นคุณเครื่องชำระล้างบาป^{๓๐} ได้อย่างแท้จริง มิใช่เพียงแค่ความเชื่อลมๆ แล้งๆ เพราะเมื่อผู้ปฏิบัติเข้าถึงแล้วก็จะรู้แจ้งสภาวะจิตของตนเองว่า ล้างบาปได้แล้วหรือยัง ไม่ต้องให้ใครมาบอกหรือบอกการ เหมือนกับเราลิ้มรสน้ำแล้วรู้ว่าเปรี้ยวโดยไม่ต้องไปเชื่อใคร หรือให้ใครมาบอกอีกต่อไป

พระพุทธเจ้าตรัสถึงผู้มีผู้ล้างบาปได้แล้วไว้ว่า “บุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ผู้ไม่มีอาสวะแล้ว เป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโมหะนิยยธรรม เป็นผู้**ล้างบาป**ได้แล้ว”^{๓๑}

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า “ล้างบาปได้แล้ว เพราะเป็นผู้ชำระล้างบาปทั้งปวง..ทั้งภายในและภายนอกได้แล้ว ด้วย**มรรคญาณ**”^{๓๒} มรรคญาณในที่นี้ได้แก่ ญาณที่ทำหน้าที่ประหารกิเลส หรือจะกล่าวว่ล้างกิเลสก็ได้ เป็นญาณลำดับขั้นที่ ๑๔ ในญาณ ๑๖ ที่เกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน เท่านั้น ซึ่งแบ่งความสามารถในการประหารกิเลสออกเป็น ๔ ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ ๑ โสตาปัตติมรรคญาณ ทำหน้าที่ประหารสัkkายทิฏฐิวิจิจจนา สัลลพตปรามาส (มิจฉาทิฏฐิ และวิจิจจนา) ได้เด็ดขาด^{๓๓} ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จญาณนี้ชื่อว่าเป็นพระอริยบุคคลขั้นโสดาบัน เป็นผู้มศีล ๕ อยู่โดยปกติ (โดยไม่ต้องรักษา) มีศรัทธาตั้งมั่นในพระรัตนตรัย ไม่ตกไปในนรกอีกแล้ว มีความแน่นอนที่จะสำเร็จพระอรหันต์อีกไม่เกิน ๗ชาติ

ขั้นที่ ๒ สกทาคามีมรรคญาณ ไม่ได้ประหารกิเลส เพียงแต่บรรเทาหาคะ โทสะให้เบาบาง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จญาณนี้ ชื่อว่าเป็นพระสกทาคามี มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เมื่อเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือ มนุษย์ก็เกิดได้เพียง ๑ ครั้ง^{๓๔}

^{๓๐}พ.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗๓.

^{๓๑}พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๔.

^{๓๒}พ.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗๓.

^{๓๓}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๓๔}ที.ม. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

ขั้นที่ ๓ อนาคามีมรรคญาณ ทำหน้าที่ประหารราคะ โทสะ ได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง และบรรเทาโมหะให้เบาบาง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จญาณนี้ ชื่อว่าเป็นพระอนาคามี^{๓๕}

ขั้นที่ ๔ อรหัตมรรคญาณ ประหารสังโยชน์ที่ผูกมัดใจได้ทั้ง ๑๐ ประการโดยเด็ดขาด ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จญาณนี้ ชื่อว่าบรรลอรหัตโดยสมบูรณ์ นับว่าเป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว เพราะไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดบาป และไม่มีกิเลสให้ถือกำเนิดในภพใหม่อีกต่อไป^{๓๖}

พระอรหันต์ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เมื่อไม่เกิดอีกก็ต้องไม่แก่ไม่ต้องตาย ไม่ต้องรับวิบากกรรมใดๆ อีกต่อไปชื่อว่าล้างบาปกรรมได้อย่างแท้จริง

วิธีการล้างบาปด้วย ๓ น้ำ

นอกจากนี้ยังมีหลักคำสอนเกี่ยวกับการล้างบาปในพุทธศาสนาก็คือการล้างกิเลสออกจากจิตนั่นเอง เพราะสังคมในสมัยพุทธกาลนิยมการอาบน้ำชำระบาปตามคติความเชื่อเดิมของพราหมณ์ แต่พระพุทธเจ้าก็แสดง การล้างบาปเหมือนกันแต่มีหลักการและวิธีการการชำระล้าง ตามความเหนียวแน่นของกิเลส ๓ ระดับ ดังนี้

น้ำแรก : ล้างวิตกกัมมิเลสด้วยศีล

กิเลสอย่างหยาบที่ละเมิดออกมาทางกาย วาจา คือแสดงพฤติกรรมทุจริตออกมาทางกาย และทางวาจา ทำให้ล่วงละเมิดศีล กิเลสชนิดนี้ได้แก่ ๑) อภิชฌา คือ ความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ความต้องการที่มากจนคุมไม่อยู่ จนต้องประพฤติทุจริต ด้วยการลักขโมย ๒) พยาบาท คือ ความปองร้าย เป็นความขุ่นแค้นอาฆาตมากจนคุมใจไม่อยู่ จนดุด่า ทำร้าย หรือเข่นฆ่าคนอื่น ๓) มิงฉาทิฎฐิ คือ ความเห็นผิด บุญไม่มี บาปไม่มี ชาติหน้าไม่มี นรกไม่มี สวรรค์ไม่มี เป็นต้น จึงเสพสุขด้วยการร่ำสุรา คลั่งเคล้านารี วิตกกัมมิเลสเป็นกิเลสอย่างหยาบ ชำระล้างให้เบาบางลงได้ด้วยอำนาจของศีล เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ เป็นต้น แต่สงบได้เพียงครั้งคราว เฉพาะขณะที่ยังมีการรักษาศีลอยู่เท่านั้น การประหารกิเลสในลักษณะนี้ เรียกว่า *ตทังคปหาน*^{๓๗}

น้ำ ๒ : ล้างปรัญฐานกิเลสด้วยสมาธิ

กิเลสที่กลุ้มรุมอยู่ในจิตใจ ยังไม่ล่วงละเมิดออกมาเป็นวิตกกัมมิเลส เมื่อปรัญฐานกิเลสเกิดขึ้นจิตก็จะเป็นอกุศลขุ่นมัวและฟุ้งซ่าน กิเลสประเภทนี้ก็คือ โลภะ โทสะ โมหะ นิรวรณ ๕ และอุปกิเลสต่างๆ แต่ยังไม่แสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย วาจา ยังไม่ล่วงละเมิดศีล ปรัญฐานกิเลสเป็นกิเลสอย่างกลาง ที่เกิดอยู่ภายในใจ สามารถข่มไว้ได้ด้วยอำนาจของสมาธิ เป็นเวลานานตราบเท่าที่สมาธิยังมีกำลัง การประหารในลักษณะนี้ เรียกว่า *วิกขัมภนปหาน*

^{๓๕} อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๒-๓.

^{๓๖} พ.อ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๔.

^{๓๗} พ.อ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๖๗.

น้ำ ๓ : ล้างอนุสัยกิเลสด้วยปัญญา

สตตสนตนาเน อนุเสนติ อนุปวตตณตติ อนุสยา^{๓๘} กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าอนุสัย เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่สะสมอยู่ในภวังคจิต หรือจิตไร้สำนึกของคนเรา ถ้ายังไม่มีอารมณ์ภายนอกมากระทบแล้ว กิเลสชนิดนี้จะยังนอนสงบอยู่ ไม่แสดงอาการมาให้เห็น จะแสดงตัวก็ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยมากระตุ้น อุปมาเหมือนตะกอนที่นอนอยู่ก้นแก้วน้ำ ดูใสสะอาด ถ้าไม่สังเกตให้ดี จะมองไม่เห็นตะกอนที่สะสมอยู่เบื้องล่าง เปรียบได้กับอนุสัยกิเลส^{๓๙}

อนุสัยกิเลส แบ่งรายละเอียดออกได้ เป็น ๗ ประการ คือ ๑) กามราคานุสัย กิเลสปรุงแต่งจิตให้เกิดความกำหนัด พอใจในวัตถุทุกามทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๒) ปฏิฆานุสัย ความหงุดหงิดไม่พอใจ เมื่อกระทบกระทั่งทางใจ อันอาศัยรูปเป็นต้น ๓) ทิฏฐานุสัย ความเห็นผิดว่าอารมณ์ที่มากระทบเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เมื่อได้รับอารมณ์อันเป็นฝ่ายเดียวกับตน ก็เพิ่มความเข้มข้นให้แก่ทิฏฐิที่เป็นอนุสัยภายในจิต ให้มีความเห็นผิดมากยิ่งขึ้น ๔) วิจิกิจฉานุสัย ความลังเลสงสัยตัดสินใจอะไรไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร ความสงสัยนั้นอาจสรุปลงในความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย ไตรสิกขา กาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และกฎแห่งปัจจุสมุปบาท ๕) มานานุสัย ความถือตัว ถือชาติ ตระกูล ทรัพย์ ตำแหน่งงาน ยศ ฐานะในสังคมเป็นต้น มาแสดงตนว่า สูงกว่าเขา เสมอเขา หรือต่ำกว่าเขา เรียกว่า อติมานะ (ดูหมิ่นท่าน) อวมานะ (ดูหมิ่นตน) เป็นต้น ๖) ภวราคานุสัย อนุสัยคือการกำหนดติดในภพ ได้แก่การพอใจในภาวะที่เป็นอยู่ ติดใจในความสุขที่ได้จากการอุปบัติในฐานะความเป็น ชนชั้นต่างๆ ๗) อวิชขานุสัย ความไม่รู้แจ้งสภาพธรรมที่ปรากฏ ที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน อันได้แก่ โมหะ^{๔๐}

กิเลสชนิดนี้นอกจากพระอรหันต์แล้ว ย่อมมีในสันดานของสัตว์ทุกชีวิต ตั้งแต่ปฏิสนธิ (เกิด) จนถึงจุติ (ตาย) กิเลสอย่างละเอียดนี้สามารถจัดและทำลายให้สิ้นซากได้ด้วยมรรคญาณ ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพียงเท่านั้น กิเลสประเภทนี้ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เป็นกิเลสละเอียดที่สะสมอยู่ในจิตของปุถุชนทุกคน^{๔๑} ถ้ายังไม่มีอารมณ์ภายนอกมากระทบ กิเลสชนิดนี้จะยังนอนสงบอยู่ไม่แสดงอาการออกมา จะแสดงตัวก็ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยมากระตุ้น อุปมาเหมือนตะกอนที่นอนอยู่ก้นแก้วน้ำ ถ้าไม่สังเกตให้ดี จะมองไม่เห็นตะกอนที่สะสมอยู่เบื้องล่าง กิเลสชนิดนี้นอกจากพระอรหันต์แล้วย่อมมีนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ (เกิดจนถึงตาย) อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ต้องประหารด้วย

^{๓๘}สุ.จู.อ. (บาลี): ๓๒๙.

^{๓๙}สุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๓๖๓.

^{๔๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓.

^{๔๑}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๖.

วิปัสสนาปัญญาในมรรคจิตทั้ง ๔ เท่านั้น จึงจะไม่กลับมีขึ้นอีก การประหาณในลักษณะนี้ เรียกว่า **สมุจเฉตปหาน**^{๔๒}

๑) โสตาปัตติมัคคจิต ประหาณโลภมูลจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิต ที่ประกอบด้วยความสงสัย

๒) สกทาคามิมัคคจิต ประหาณกิเลสที่เหลือให้มีกำลังเบาบางลง

๓) อนาคามิมัคคจิต ประหาณโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

๔) อรหัตตมัคคจิต ประหาณโลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง^{๔๓}

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องเริ่มต้นจากการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เพื่อละเวทีกมกิเลส อันเป็นเหตุให้กระทำผิดทางกาย วาจา เจริญสมาธิเพื่อข่มปรัญฐานกิเลส อันได้แก่นิวรณ์ ๕ เอาไว้ และเจริญวิปัสสนาเพื่อละอนุสัยกิเลส ได้แก่กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในชั้นธัมมทาน เมื่อบรรลุมรรคญาณครั้งแรกละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจณา และสัสสัพทปรามาสได้เด็ดขาด จัดเป็นพระอริยบุคคลในพุทธศาสนา ถ้าบรรลุมรรคญาณครั้งสุดท้าย คือ ครั้งที่ ๔ ละอนุสัยกิเลสได้หมดสิ้น สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ผู้ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ไม่มีภพใหม่อีกต่อไปแล้ว

พระอริยบุคคลกับการล้างบาป

บาปเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกิเลสภายในใจ จะล้างบาปได้ก็ด้วยการกำจัดกิเลสภายในจิตใจเท่านั้น ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา จนก้าวผ่านความเป็นปุถุชนไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ จึงสามารถละกิเลสได้ด้วยมรรคญาณตามขั้นของความเป็นพระอริยบุคคลประเภทนั้นๆ ตามลำดับ จนกระทั่งหลุดพ้นหมดจดจากกิเลสทั้งปวงในที่สุด กิเลสที่ทำให้เกิดบาปมี ๑๐ ประการ คือ ๑. ทิฏฐิกิเลส ๒. วิจิกิจนากิเลส ๓. โลภกิเลส (กามราคะ รูปราคะ และอรูปราคะกิเลส) ๔. โทส-กิเลส ๕. โมหกิเลส ๖. มานกิเลส ๗. ถีนกิเลส ๘. อุทธัจจกิเลส ๙. อหิริกิกิเลส ๑๐. อนัตตูปกิเลส^{๔๔} ในบรรดากิเลส ๑๐ อย่างนี้ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรคละกิเลสได้ ๒ อย่าง คือ ทิฏฐิกิเลสและวิจิกิจนากิเลส บุคคลผู้ตั้งอยู่ในตติยมรรค ละโทส กิเลส บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคละกิเลสที่เหลือ คือ โลภกิเลส โมหกิเลส มานกิเลส ถีนกิเลส อุทธัจจกิเลส อหิริกิกิเลสและอนัตตูปกิเลส พระอริยบุคคลคู่ที่ ๑ คือ ท่านที่เจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุปฐมมรรค คือโสตาปัตติมรรคแล้ว ในลำดับต่อมาเมื่อโสตาปัตติมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตที่เป็นวิบากของมรรคจิต ได้แก่ โสตาปัตติผลจิตหรือโสตาปัตติผลญาณก็เกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ขณะ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๑ ได้ชื่อว่า พระโสตาบันบุคคล

^{๔๒}พ.อ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๖๘.

^{๔๓}พ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/-/๑๓๑.

^{๔๔}อ.ภ.ส. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๕/๓๑๒.

และด้วยอำนาจแห่งโศดาปัตติมรรค ทำให้ละกิเลสได้ ๒ อย่าง^{๔๕} คือ

๑. ทิฏฐิกิเลส ได้แก่ สักกายทิฏฐิ ความเข้าใจผิดในขั้น ๕ เข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เรา เขา ทำให้ติดอยู่ในสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุด

๒. วิภิจิกิเลส ได้แก่ ธรรมชาติที่ทำให้ตัดสินใจลำบาก คือ ความสงสัยในพระพุทธเจ้า ความสงสัยในพระธรรม ความสงสัยในพระสงฆ์ และความสงสัยในสิกขา เป็นต้น

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๒ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๑ ชื่อว่า พระโศดาบันบุคคลแล้วทำความเพียรในวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้นจนบรรลุสกทาคามีมรรค ในลำดับต่อมาเมื่อสกทาคามีมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตที่เป็นวิบากของมรรคจิต ได้แก่ สกทาคามีผลจิต หรือสกทาคามีผลญาณก็เกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ขณะ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๒ ได้ชื่อว่า พระสกทาคามีบุคคล และด้วยอำนาจแห่งสกทาคามีมรรค ไม่ได้ตัดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งให้ขาดออกจากขันธสันดานอย่างเด็ดขาด แต่มีอำนาจทำให้กิเลสทั้งหลายเบาบางลงกว่าโศดาปัตติมรรค มาสู่โลกนี้อีกเพียงชาติเดียวเท่านั้น

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๓ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๒ ชื่อว่า พระสกทาคามีบุคคลแล้วทำความเพียรในวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้นจนบรรลุอนาคามีมรรค ในลำดับต่อมาเมื่ออนาคามีมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตที่เป็นวิบากของมรรคจิต ได้แก่ อนาคามีผลจิต หรืออนาคามีผลญาณก็เกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ขณะ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๓ ได้ชื่อว่า พระอนาคามีบุคคล และด้วยอำนาจแห่งโลกุตตรภูมิขั้นนี้ทำให้ละกิเลสได้อีก ๑ ประการ คือ โทสกิเลส ได้แก่ ความขัดเคืองไม่พอใจในอารมณ์ที่มากกระทบ และเมื่อจุติแล้วจักไปเกิดในพรหมโลกเท่านั้น

พระอริยบุคคลคู่ที่ ๔ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๓ ชื่อว่า พระอนาคามีบุคคลแล้วมีใจปรารถนาที่จะบรรลุอุทยมรรค อริยผลสูงสุด จึงทำความเพียรในวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้น เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ เสมอกันดีและวาสนาบารมีที่ได้สั่งสมมาเต็มบริบูรณ์ สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณขั้นสูงปรากฏขึ้นตามลำดับอย่างละเอียดชัดเจน ในที่สุดก็จักบรรลุอรหัตตมรรคญาณ ทำการปหานกิเลสได้สิ้นเชิง ในลำดับต่อมาอรหัตตผลญาณก็เกิดขึ้น สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลอันดับที่ ๔ เป็นพระชินาสพผู้ถึงความบริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่ง และด้วยอำนาจแห่งโลกุตตรภูมิขั้นนี้ ทำให้ละกิเลสที่เหลืออยู่ในขันธสันดานอีก ๗ ประการ ให้หมดสิ้นไปเด็ดขาด ดังนี้ คือ ๑) โลกิเลส ได้แก่ รูปราคะ ความยินดีพอใจใน รูปภพ รูปमान คือ มีความพอใจในการทำ ความเพียรเจริญสมถภาวนาเพื่อให้ได้บรรลุรูปमान และความยินดีพอใจในการไปปฏิสนธิเป็นรูปพรหม, อรูปราคะ ความพอใจในการทำ ความเพียรเจริญสมถภาวนาเพื่อให้ได้บรรลุอรูปमान และความยินดีพอใจในการ

^{๔๕}พระโสมณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดยจำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๕๘๔.

ไปปฏิสนธิเป็นรูปพรหม ส่วนกามราคะนั้น พระอนาคามี ละเป็นสมุจเฉทแล้ว ๒) มานกิเลส ได้แก่ ความถือตัว โดยยึดรูปนาม คือขันธ ๕ นี้มาเป็นเราเป็นเขา ๓) อุทัจจกิเลส ได้แก่ สภาพที่จิตพุ่งชนจับอารมณ์ไม่แน่นอนหรือสภาพที่ไม่สามารถตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้นาน ๔) ถีนกิเลส ได้แก่ กิเลสที่ทำให้จิตง่วงเหงาห่อหอย ๕) อหิริกกิเลส ได้แก่ สภาพที่ไม่ละอายต่ออกุศลทุจริต ๖) อโนตตปปกิเลส ได้แก่ สภาพที่ไม่เกรงกลัวต่ออกุศลทุจริต ๗) โมหกิเลส ได้แก่ สภาพที่มีมณปิดบังปัญญาไม่ให้เห็นอริยสัจ ๔ มี อวิชชา คือความไม่รู้นั่นเอง

นิพพาน : ภาวะที่ไม่มีบาป

นิพพาน คือ ภาวะที่ดับเย็น ในคัมภีร์อธิบายสภาพของ “นิพพาน” ไว้ว่า ในนิพพาน ไม่มีดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีดวงดาวส่องแสง ไม่มีดวงอาทิตย์ส่องแสง ไม่มีดวงจันทร์ส่องแสง และไม่มีชีวิต^{๔๖} ความเกิดขึ้นแห่งนิพพานไม่ปรากฏ ความเสื่อมไม่มี ความเป็นอย่างอื่นของนิพพานนั้น ก็ไม่ปรากฏ นิพพานจึงเป็นภาวะเที่ยง มั่นคง แน่นแท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา รวมความว่า ภาวะนั้นอันอะไรนำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ^{๔๗} คำอธิบายนิพพานมีอีกมากมายดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิพพาน เป็นธรรมเกษม เป็นที่ปกป้อง เป็นที่หลีกเร้น เป็นที่พึ่ง ที่อาศัย ที่ปลอดภัย ที่ไม่จู่ดี ที่ไม่ตาย ที่ดับเย็น^{๔๘} นิพพานเป็นที่สิ้นตณหา^{๔๙} นิพพานเป็นเหตุล่วงพ้นวิญญานฐิติได้ทั้งหมด^{๕๐} ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เรียกว่า นิพพาน^{๕๑} นิพพานเป็นที่สละความถือมั่น^{๕๒} นิพพาน เป็นภาวะไม่แก่ ไม่ตาย เย็นสนิท^{๕๓} นิพพาน คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เย็นสนิท^{๕๔} นิพพาน ชื่อว่า ไม่แก่ ไม่ตาย เพราะไม่เกิด^{๕๕} นิพพานนี้ ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นทางดำเนินถึงความไม่แก่และไม่ตาย ไม่มีความเศร้าโศก ไม่ถูกขำศึกเบียดเบียน ไม่พลาด ไม่มีภัย ไม่มีความเดือดร้อน^{๕๖} นิพพานนี้ พระอริยเจ้าเป็น

^{๔๖} พ.อ.ป. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๗.

^{๔๗} พ.อ. (ไทย) ๓๐/๑๒๐/๓๙๑.

^{๔๘} พ.อ. (ไทย) ๓๐/๖๗/๒๕๒.

^{๔๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๑๒๖.

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๖.

^{๕๑} ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๕๓} พ.อ.อ. (บาลี) ๒/๖๐.

^{๕๔} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๕.

^{๕๕} พ.อ.อ. (บาลี) ๒/๖๐.

^{๕๖} พ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๑๔/๖๓๙.

จำนวนมากบรรลุแล้ว อมตนิพพานนี้อันผู้พยายามโดยแยบคายพึงได้ในวันนี้แหละ แต่ผู้ไม่พยายามอาจหาได้ไม่

“ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน”....“ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน”....“อนิมิตเป็นนิพพาน”..
 “ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นนิพพาน” ..“ความไม่มีปฏิสนธิเป็นนิพพาน”...“อคติเป็น
 นิพพาน”..“ความไม่บังเกิดเป็นนิพพาน”...“ความไม่อุบัติเป็นนิพพาน”...“ความไม่เกิดเป็นนิพพาน”..
 “ความไม่แก่เป็นนิพพาน”..“ความไม่เจ็บไข้เป็นนิพพาน”..“ความไม่ตายเป็นนิพพาน”..“ความไม่เศร้า
 โศกเป็นนิพพาน”...“ความไม่รำพันเป็นนิพพาน” ควรรู้อย่างยิ่งว่า “ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน” ควรรู้อย่างยิ่งว่า “ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน”...“ความเป็นไปเป็นสังขาร ความไม่
 เป็นไปเป็นนิพพาน”..“นิมิตเป็นสังขาร อนิมิตเป็นนิพพาน”...“กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร
 ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นนิพพาน”...“ปฏิสนธิเป็นสังขาร ความไม่มีปฏิสนธิเป็น
 นิพพาน”...“คติเป็นสังขาร อคติเป็นนิพพาน”..“ความบังเกิดเป็นสังขาร ความไม่บังเกิดเป็น
 นิพพาน”...“ความอุบัติเป็นสังขาร ความไม่อุบัติเป็นนิพพาน”...“ความเกิดเป็นสังขาร ความไม่เกิด
 เป็นนิพพาน”..“ความแก่เป็นสังขาร ความไม่แก่เป็นนิพพาน”...“ความเจ็บไข้เป็นสังขาร ความไม่
 เจ็บไข้เป็นนิพพาน”..“ความตายเป็นสังขาร ความไม่ตายเป็นนิพพาน” ..“ความเศร้าโศกเป็นสังขาร
 ความไม่เศร้าโศกเป็นนิพพาน”..“ความรำพันเป็นสังขาร ความไม่รำพันเป็นนิพพาน” “ความคับแค้น
 ใจเป็นสังขาร ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน”^{๕๗} จึงเป็นที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง ไม่มีกิจใดต้องกระทำอีก

สรุป

การล้างบาปเป็นแนวคิดความเชื่อเดิมเกิดจากกลุ่มที่เชื่อว่า มนุษย์ถูกสร้างให้มีบาปติดตัว
 กับการยอมรับมิชฌาตริสซึมไม่เข้าใจความเป็นจริงของตนเองและสิ่งรอบข้างนำไปสู่การตกอยู่ในพลัง
 อำนาจซึ่งครอบงำจิตใจให้เศร้าหมองและเป็นทุกข์จึงแสวงหาวิธีการและกิจกรรมที่จะช่วยให้ตนออกจาก
 ความทุกข์ได้ เนื่องจากอิทธิพลของแนวคิดเชิงเทวนิยมซึ่งมองว่ามนุษย์ล้วนเกิดมาเพราะบาป
 พระพุทธเจ้าได้นำเสนอหลักความจริงและวิถีทางที่จะชำระล้างบาปคือกิเลสซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดความ
 ทุกข์ด้วยการพัฒนาจิตตามหลักไตรสิกขาเพื่อละกิเลสในระดับต่าง ๆ จากหยาบไปถึงละเอียด และมี
 วิธีการชำระโดยการพัฒนาจิตด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดอริยมรรคและอริยผลบรรลุพระ
 นิพพานซึ่งเป็นความหมดจดจากบาปและกิเลสทั้งหลาย วิธีการดังกล่าวไม่มีความยุ่งยากซับซ้อนแต่
 จำเป็นต้องปฏิบัติตามเพื่อให้เกิดสติปัญญาอย่างต่อเนื่องจนสามารถทำลายความหลงได้อย่างเด็ดขาด
 จึงถือเป็นการล้างบาปอย่างได้ผลและถูกวิธี ทั้งยังก่อให้เกิดการดำเนินชีวิตด้วยความปกติ สร้าง
 วัฒนธรรมไร้บาป ซึ่งเกื้อกูลต่อการเจริญหลักศีล สมาธิและปัญญาซึ่งเป็นประโยชน์ต่อปัจเจกชนและ
 สังคมโดยรวมอีกด้วย

^{๕๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๒๐.

บรรณานุกรม

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**, แปลโดย

จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

๒๕๓๓.

พระอัครวงศ์เถระ. **สัททนีติ ธาตุมาล**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิต ธรรมสาโร และ

จำรูญ ธรรมดา แปล, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันกาพิมพ์,

๒๕๔๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย . **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

_____ **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๙.

ร.ศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ (๒๕๔๗). **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. แปลจากภาษาอังกฤษ.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุวัฒน์ จันทระจำนง. **แก่นพุทธธรรม**(๒๕๔๖). โรงพิมพ์ ตฤณกตพัลลิกะเซ็น จำกัด.

Phra Sripariyattimoli.(1999). The Buddha in the Eyes of Eminent Scholars. May 19th,

1939, Albert Einstein's speech on "Science and Religion" in

Princeton, New Jersey, U.S.A.

วิเคราะห์หลักกรรมในฐานะโอกาสพัฒนาตนเพื่อรู้แจ้งสัจธรรม

An Analysis of Kamma as Opportunity for Truth Realization

อาจารย์ชัยชาญ ศรีทานุ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์หลักกรรมในฐานะโอกาสของการพัฒนาจิตของแต่ละคนให้บรรลุถึงเป้าหมายคือนิพพาน ความเชื่อเรื่องกรรมของชาวพุทธในปัจจุบันแตกต่างจากหลักคำสอนเดิมเพราะได้รับอิทธิพลแนวคิดเทวนิยมและปัจเจกนิยมเชิงวัตถุนิยมที่มองว่ามนุษย์เป็น “ผู้ถูกกระทำ” และกลายเป็น “ผู้มีบาปจะต้องถูกลงโทษ” ความจริงหลักกรรมคือโอกาสของการพัฒนาจิตให้เป็นอิสระจากการยึดติดและการถูกทำโทษ พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงที่กำลังปรากฏขึ้นในขณะปัจจุบันในฐานะรูปและนามเท่านั้นไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์แบบเทวนิยมใด ๆ การคิด ความเชื่อและความเข้าใจ เป็นต้น ล้วนจัดเป็นความคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ซึ่งตกอยู่ในภาวะเกิดและดับทุกขณะ แต่เนื้อหาของสังขารทำการผูกโยงมโนภาพที่เกิดจากสัญญาให้มีเส้นแบ่งระยะเวลาเป็นอดีต อนาคตในความคิดซึ่งก่อให้เกิดความคิดว่า “มีตัวตน” ดังนั้น กรรมตามความเข้าใจของคนทั่วไปจึงนำไปสู่อดทนทวิฏฐหรือภวทวิฏฐซึ่งเป็นมิจฉาทิฐิอย่างหนึ่ง ความเข้าใจผิดนี้เกิดจากการมองหลักกรรมเชิงหลักการแบบวัตถุนิยมมากกว่าสภาวะความจริงแบบอัตตวิสัยในขณะปัจจุบัน กรรมคือสภาวะของความคิดเป็นส่วนหนึ่งของจิตที่เป็นไปอยู่ในขณะปัจจุบัน และเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาสติปัญญาเพื่อกันไม่ให้หลงยึดเนื้อหาของความคิดเป็นตัวตน จิตก็คือกระบวนการของวิภูฏกรรมซึ่งมีแรงผลักดันคือกุศลหรืออกุศล เกิด-ดับและเสวยวิบากทุกขณะจิตในปัจจุบัน ดังนั้น กรรมคือโอกาสในการตั้งจิตเปลี่ยนจากอกุศลจิตเป็นกุศลหรือจากกุศลเป็นอกุศลจิตขึ้นอยู่กับความเห็นถูกหรือความเห็นผิด โดยมีเป้าหมายพัฒนาจิตให้มีสติสัมปชัญญะเพื่อบรรลุถึงมรรคจิต

คำสำคัญ: กรรม โอกาส การพัฒนาตน สังขาร มรรคจิต

Abstract

This article aims at analysis of Kamma or actions as an opportunity for spiritual development to achieve the goal or Nibbana. Recent understanding of Kamma principle of early Buddhism became mistaken because the doctrine has been influenced by Theistic religions and

objective individualism, which cause the view of man as “sinful” then, became ‘a set of being punished’. The real sense of Kamma is an opportunity to develop one-self free from attachment and being punished since Buddhism presents the truth which is appearing at present moment only not concerned with any God or supernatural powers. Thoughts, beliefs, principles etc. are all contents of mental formations rising and falling every moment but its contents cause the binding duration of various perceptions of actions resulting as images of past and future so common people cling to the wrong self-existence and other permanent planes without awareness. This misunderstanding happens due to various Buddhist scholars have focused on principle with objectivism rather than the true state of consciousness as subjectivism at present moment. In fact, Kamma is a functioning state of consciousness while proceeding at present moment and allowing efforts to develop mindfulness and wisdom not to grasp any thought’s contents. It is a process of cycling around enforced by wholesome and unwholesome consciousness, rising and falling immediately and resulting in present moment only. The action, thus is an opportunity to change unwholesomeness into wholesomeness or wholesomeness into unwholesomeness depending on the right or wrong views. It aims at being mindful to attain the Nibbana where all problems completely end up.

Keywords: Kamma, opportunity, truth realization, mental formation, Nibbana

๑.บทนำ

ความเข้าใจเรื่องกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้นมักถูกอธิบายแบบ หลักความเชื่อ + เรื่องกรรม โดยการนำหลักความเชื่อที่มีอยู่ก่อนซึ่งเกิดจากสัญชาตญาณและแนวคิดของเจ้าลัทธิต่างๆ นำมารวมเข้ากันเป็น*ความเชื่อหลักกรรม* เพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและปัจเจกชนให้เกิดความเข้าใจเชิงเหตุผลตามหลักศีลธรรม หลักความเชื่อเรื่องกรรมจึงแยกไม่ออกจาก (๑) *ความเชื่อ* ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดศาสนาเทวนิยมในหนังสือเอกสารวิชาการ ละคร สือต่าง ๆ เป็นต้น และ (๒) *หลักกรรม* โดยอ้างอิงจากคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาแบบหลักวิชาการที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ถึงต้องการควบคุมและโน้มน้าวบังคับเพื่อแก้ปัญหาเรื่องศีลธรรมที่เป็นปัญหาสังคมเช่น หลักสัทธา ๔ คือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา เป็นต้น และหลักกรรม ๑๒ เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวเกิดจากการทำงานของสัญชาตญาณหรือความจำและเวทนาที่เป็นการเสวยอารมณ์สุข-ทุกข์ซึ่งถูกแปลงมาเป็นวิปากให้เกิดขอบเขตของภพภูมิต่าง ๆ สัญชาตญาณและเวทนานั้นเองทำให้เกิดความคิดหรือสังขารที่เรียกว่า กรรม

ได้แก่การโดยนำมาผสมกันเป็นต้นเหตุเป็นผลให้เข้าใจว่ามีผู้คิดซึ่งเกิดจากการรับมโนภาพสัญญาในปัจจุบันและอดีตคิดปรุงแต่งให้เกิดมโนภาพในอนาคต

ข้อเสียจากการนำมาผสมกันโดยปราศจากการสอบสวนวิเคราะห์สภาวะแท้จริงและเป้าหมายที่ถูกต้อง การปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมาย คือธรรมชาติแท้จริงว่าเป็นอย่างไร? เป้าหมายที่สอดคล้องกับความจริงคืออะไร? จึงจะสามารถนำไปสู่กระบวนการของการปรับแนวปฏิบัติหรือวิถีชีวิตให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องได้ หากปราศจากความเข้าใจที่ถูกต้องถึงธรรมชาติที่แท้จริงและเป้าหมายย่อมนำไปสู่กระบวนการสรุปแนวทางปฏิบัติผิดพลาดไป การอธิบายหลักกรรมเกิดจากการต้องการปรับปรุงพฤติกรรมให้สอดคล้องกับความเชื่อในเชิงศีลธรรมแบบสังคมเป็นหลักเมื่อสังคมมีแนวคิดความจริงและเป้าหมายอย่างไร ก็จะนำสองสิ่งนั้นมาตัดสินและประเมินแนวทางการปฏิบัติตามหลักการนั้นด้วย ดังนั้นปรับบทความเข้าใจและเป้าหมายจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการตีความหมายหลักกรรมแตกต่างกันไป ดังนั้นการเข้าใจธรรมชาติแท้จริงของกรรมและหลักเป้าหมายจึงจะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึง

๒. ความเข้าใจหลักกรรมที่ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องบุญกรรมได้รับการยอมรับและผ่านการกลั่นกรองทางกระบวนการทางวัฒนธรรมและสังคมมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล กระทั่งสังคมพุทธได้ขยายตัวออกไปเป็นชุมชนต่างๆ โดยมีคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลักการในการดำเนินชีวิตประจำวัน และมีการประเมินโดยมีเป้าหมายคือการดับทุกข์เป็นตัวชี้วัด เป้าหมายจะต้องสอดคล้องกับหลักความเป็นจริงนี่ถือเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการประกาศสังฆธรรมของพระพุทธเจ้า สังคมไทยนับตั้งแต่เริ่มสร้างอาณาจักรได้ยอมรับคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแบบแผนเพื่อสร้างมโนทัศน์ของตนเอง ก่อให้เกิดวิถีชีวิต วัฒนธรรม รสนิยม ค่านิยม เป้าหมายในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา แม้จะมีการผสมปนกันระหว่างความเชื่อท้องถิ่นเดิมแต่หลักการและเป้าหมายยังคงดำเนินอยู่ ส่วนพฤติกรรมนั้นได้รับการปรับเปลี่ยน ปรับปรุงให้เหมาะสมตามยุคสมัย เมื่อความจริงและเป้าหมายยังคงดำเนินไปอยู่กระบวนการปรับเปลี่ยนหรือพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล และกระแสของโลกแม้จะเปลี่ยนแปลงอย่างไรก็สามารถนำมาเป็นตัวประเมินได้

แต่ในสภาพสังคมไทยปัจจุบันหลักความจริงและเป้าหมายของการดำรงชีวิตแตกต่างกันไปอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากขาดการศึกษาวิเคราะห์และนำหลักความเป็นจริงในพระพุทธศาสนามาใช้ในสังคมเพื่อเข้าถึงความพันทุข์ตามหลักพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรมและทันสมัย ประชาชนจึงต้องแสวงหาความรู้และสร้างโลกทัศน์ตามข้อมูลในสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ข้อมูลหรือความรู้ที่ได้รับนั้นเองเป็นตัวกรอบมโนทัศน์ของหลักความจริงและเปิดโอกาสให้สร้างเป้าหมายของชีวิตตามแบบมโนทัศน์ของแต่ละคนตามลัทธิปัจเจกนิยมในปัจจุบัน แม้รูปแบบของพุทธศาสนาเช่นวัดวาอาราม ประเพณี เป็นต้นยังปรากฏอยู่แต่เนื้อหาเกี่ยวกับมโนทัศน์ความจริงและ

เป้าหมายของชีวิตเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นที่มาของการไม่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธจำนวนมากที่สอดคล้องกับหลักธรรมและเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

ในปัจจุบันความรู้เรื่องหลักธรรมมีสอนกันอย่างมากในฐานะหลักการถือเป็นเกณฑ์วัดการตัดสินใจที่มักอ้างกัน เช่น “ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลลงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^๑ หลักการนี้ให้ความสำคัญแก่จิตใจว่าเป็นกุญแจสำคัญในฐานะของการแสดงออกทางกาย วาจาและความคิด ไม่เกี่ยวกับเรื่องหลักการทำโทษใด ๆ ธรรมชาติของจิตนั้นมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา(ในขณะปัจจุบัน) กล่าวคือเมื่อมีเหตุมาปรุงแต่งจิตก็จะเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยทุกขณะจิต ไม่ได้เป็นตัวตนในฐานะผู้ครองร่างกายและใจยังยืนถาวรอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจ หมายความว่าจิตแต่ละขณะนั้นมีการสร้างกรรมและรับผลกรรมในตัวเองระหว่างการเกิด-ดับ การเสวยผลกรรมนี้ไม่เกี่ยวกับการได้รับทุกขเวทนาซึ่งเกี่ยวเนื่องกับความคิดในทางกายภาพ เรื่องของระยะเวลายาวนานมากกว่าขณะการเกิด-ดับของจิต เนื่องจากความคิดของมนุษย์มีแนวโน้มยึดติดกับตัวตนเชิงสังคมที่เกิดจากการคิดเมื่อต้องการจะให้คุณให้โทษจึงมองไปที่กายภาพเป็นหลัก เช่น การเป็นเจ้าของวัตถุ การเป็นอยู่ สถานภาพเป็นต้นโดยไม่ให้ความสำคัญแก่คุณสมบัติของจิตที่เกิดดับอยู่ขณะปัจจุบัน

นอกจากนั้นยังมีการจัดแบ่งกรรมเชิงหลักการเพื่อใช้เป็นเกณฑ์การตัดสินเชิงศีลธรรมมากกว่า ศ.สมภาร พรหมทา มองกรรมใน ๒ ลักษณะ คือ (๑) *กรรมในฐานะกฎธรรมชาติ* หมายถึง ความเป็นระเบียบได้แก่หลักอิทัปปัจจยตาที่ว่า “สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกันและกัน ในฐานะสิ่งหนึ่งเป็นสาเหตุและสิ่งหนึ่งเป็นผล”^๒ และ (๒) *กรรมในฐานะกฎทางศีลธรรม* ครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่สามารถมีเจตจำนงเสรีได้เท่านั้น เพราะสามารถกำหนดพฤติกรรมเป็นดีหรือชั่ว ตามมาตรฐานทางศีลธรรมของสังคมมนุษย์ การอธิบายดังกล่าวมีผลต่อการทำให้เกิดการนำไปบังคับสังคมมากกว่าการรู้เห็นความเป็นจริง จึงอาจนำไปสู่การโต้แย้งได้ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งในเชิงหลักการดังที่ปรากฏได้ในปัจจุบันเช่นแนวคิดกับพฤติกรรมขัดแย้งกัน และการพิสูจน์ข้อเท็จจริงมักอยู่ในขอบเขตของเหตุผลและการคิดเรื่องระยะเวลาอยู่ในข้อจำกัดทางภาษา หรืออาจได้ข้อสรุปเชิงหลักการแต่ในทางปฏิบัติอาจมีความย้อนแย้ง เช่น คนที่เชื่อเรื่องหลักกรรมอาจทำสิ่งชั่ว เป็นต้น จะเห็นว่าหลักการกับการดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องกัน และยังอาจทำให้ผู้รู้หลักการยึดติดอึดวาทุพาทาน คือผู้รู้หลักกรรมมักยึดติดความคิดของตนกว่าคนธรรมดาทั่วไป ทั้งยังต้องการบังคับให้คนอื่นเชื่อตามและปฏิบัติตามความคิดเห็นของตนในเชิงการบังคับใช้อำนาจในทางผิด และไม่ยอม

^๑อจ. ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

^๒สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

ปรับเปลี่ยนให้ถูกต้อง ความล้มเหลวในด้านพฤติกรรมนี้ไม่ได้เกิดจากการขาดความรู้หลักการแต่เป็นเพราะการไม่ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับหลักความเป็นจริง แนวคิดแบบผสมกันของความเชื่อและหลักกรรมที่นำไปสู่ความขัดแย้งและผิดพลาดของพฤติกรรมมีสาเหตุดังนี้

๑) อิทธิพลของแนวคิดเรื่องกรรมแบบเทวนิยมของพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์และคติความเชื่อแบบแบ่งแยกเนื่องจากขาดความรู้และปัญญาที่ถูกต้องจึงนำไปสู่การเข้าใจปรากฏการณ์ทางจิตและสิ่งรอบข้างในลักษณะด้อยกว่า เป็นสิ่งถูกสร้าง โดยถือว่ามนุษย์เป็นอิตตาเล็กและสรรพสิ่งจึงตกอยู่ในอำนาจของสิ่งสูงสุดเป็นอิตตาใหญ่เป็นผู้สร้าง ผู้ดำรงไว้และเป็นเป้าหมายของสรรพสิ่ง คติความเชื่อของพราหมณ์จัดเป็นเทวนิยมคือเชื่อว่ามีเทพเจ้าเป็นผู้สร้าง ส่วนมนุษย์นั้นเป็นผู้ถูกสร้างคือมีฐานะเป็นผู้จะต้องรับกรรมเนื่องจากความเข้าใจผิด ทำผิดประสงค์ของพระเจ้าจึงต้องได้รับการทำโทษ แนวคิดนี้นำไปสู่ความเชื่อเรื่องกรรมลิขิตหรือพรหมลิขิตและถูกส่งต่อผ่านทางวรรณกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม เป็นต้น จากอดีตกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งเห็นได้จากอิทธิพลดังนี้

ก.วรรณกรรมที่เชิดชูการเวียนว่ายตายเกิดแบบพราหมณ์

วรรณกรรมถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญต่อการสร้างสัญญาภาพเสมือนในสมองซึ่งไม่ใช่ความจริง โดยมีคำศัพท์เป็นภาษาสื่อสาร ทำการเชื่อมโยงและสร้างภาพจำลองในสมอง เมื่อสมองรับรู้ภาษาจะสร้างภาพจำลองขึ้นมาทำให้เกิดสัญญาอันอดีตเชิงซับซ้อน สัญญาผ่านรูปภาพเมื่อได้รับการกระตุ้นให้เกิดบ่อย ๆ ก็กลายเป็นสิ่งที่สมองเคยชินและประทับให้คงทนและหนาขึ้น สัญญาบางอย่างเป็นกุศลวิบากและบางอย่างเป็นอกุศลวิบาก คือภาพของสัญญานั้นมีทั้งส่วนที่ทำให้จิตเบิกบานและจิตหดหู่ ซึ่งก่อให้เกิดการพอใจและไม่พอใจ โดยเฉพาะภาษานามธรรมก็ยิ่งก่อให้เกิดกระบวนการคิดซับซ้อนและรวดเร็วมากขึ้น คือทำให้เกิดรูปแบบการยึดถือตัวตนมากขึ้น ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาลำดับแรกที่ใช้ภาษาเพื่อครอบงำความคิดและสร้างภาพให้ผู้คนคิดถึงตัวตนที่เป็นอดีตและอนาคตได้มากที่สุดในฐานะเหตุที่แก้ไขไม่ได้และอนาคตแบบคาดหวัง ทำให้วรรณกรรมของพราหมณ์มีอิทธิพลในการควบคุมความคิด และสร้างอิตตาแบบถูกสร้างหรือชีวาตมัน (Jivatman or passive Self) แก่ผู้รับสาร อิตตาชนิดนี้ไม่มีความสมบูรณ์ในตัว ต้องพึ่งพิงอิตตาที่สมบูรณ์หรือปรมาตมัน (Paramatman or Active Self) เป็นหลัก^๓ วรรณกรรมของพราหมณ์จึงได้พยายามอธิบายอิตตาที่ต้องแสวงหาความหลุดพ้นโดยการรวมเข้าไปสู่อิตตาใหญ่คือปรมาตมันในฐานะเป้าหมายสมบูรณ์ ความผิดพลาดนี้เกิดจากการไม่สามารถวิเคราะห์ตัวอิตตาว่ามี

^๓Yativara Shri Bole Baba, *Brahmasutrabhāṣya of Sankara with Ratnaprabhā*, Trans, by

ธรรมเป็นอย่างไร? เกิดขึ้นจากอะไร? อะไรที่เรียกว่าการเวียนว่ายตายเกิด? เป็นต้น แท้จริงแล้ว การเวียนว่ายตายเกิดก็คือมโนภาพเกี่ยวกับอดีตในฐานะผู้ครอบครองที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงเกี่ยวพันกับอดีต อนาคตและปัจจุบัน

ในอดีตสังคมไทยได้รับความเชื่อและศาสนาพราหมณ์ผสมผสานกับหลักความเชื่อเดิมในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัย ในสมัยอยุธยามีการค้าขายกับชาวต่างชาติทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ขุนนางและผู้ที่เกี่ยวข้องของการค้ามีฐานะดีขึ้น ความเชื่อเรื่องกรรมเริ่มเปลี่ยนไปจากคำว่า “ทำดี อย่าทำชั่ว” มาเป็น “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ดี จึงเริ่มหมายถึงผลที่ออกมาเป็นวัตถุ มิใช่ผลที่จิตใจ ในสมัยกรุงธนบุรีและรัชกาลที่ ๑-๓ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงนำแนวคิดเรื่องรามเกียรติ์ของพราหมณ์ผสมกับไตรภูมิพระร่วงในสมัยสุโขทัยมาเป็นแนวทางในการสอนเรื่องกรรมเพื่อให้เกิดความละอายชั่วกลัวบาป โดยในสมัยรัชกาลที่ ๒ “กรรม” ได้ถูกนำมาใช้ในความหมาย “ผลของการกระทำที่ไม่ดี และทำไว้ในอดีตชาติ” เช่น “ตามกรรมที่ทำไว้” “กรรมสิ่งใดเลยชดมาให้” และ “ชะรอยกรรมเวรตามมาทัน” ดังที่มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์^๔

ตำนานวรรณกรรมของพราหมณ์จึงวนเวียนติดอยู่กับเรื่องการแสวงหาปรมาตมในในฐานะสิ่งสมบูรณ์ซึ่งเป็นอัตตายั่งยืนแยกจากตัวตน ณ ปัจจุบันทำให้เกิดความเชื่อเชิงการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพชาติ วรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์จึงแสดงรูปลักษณะในเชิงอวตารของปรมาตม เช่น รามเกียรติ์ นารายณ์อวตาร ๑๐ องค์ เป็นต้น ในฐานะพระเอกของวรรณกรรม ซึ่งส่งผลต่อวัฒนธรรมความคิดแบบทาส เนื่องจากศักยภาพของอัตตาแต่ละคนนั้นไม่เท่ากันทั้งด้านความรู้ ความพยายาม สถานภาพ และกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่แตกต่างกัน เปิดทางให้เกิดการคิดว่า ตัวเองคือความไม่สมบูรณ์ทำให้มโนภาพของปัจเจกบุคคลถูกครอบงำด้วยภาพของอวตารข้ามภพชาติในฐานะผู้ช่วยซึ่งถูกปรุงแต่งโดยนักปราชญ์และกวีผู้มีความชำนาญในการสร้างสุนทรียเพื่อครอบงำความคิดโดยผ่านความงามแบบตรึงจิต ทำให้จิตหลงออกจากกรอบของสติสัมปชัญญะ ณ เวลาปัจจุบัน คือไม่เห็นการเกิด-ดับของขณะจิตนั่นเอง วรรณกรรมของพระพุทธศาสนาในช่วงหลังก็ได้รับอิทธิพลแนวคิดวรรณคดีแบบพราหมณ์มาใช้ช่วยสร้างความตราตรึงให้เกิดขึ้นกับผู้ฟังหรือผู้เสพไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม การละคร การแสดง เป็นต้น ก่อให้เกิดจิตเกิดความหลงผิด

ข. กรรมในฐานะการแบ่งชนชั้นทางสังคม

สมัยอยุธยาความเชื่อเรื่องกรรมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ผู้ทำกรรมดีย่อมได้สิ่งของที่ดีเป็นสิ่งที่ตอบแทน เช่น การมีฐานะทางสังคมดี ได้รับเกียรติยศ แก้วแหวน เงินทอง เป็นต้น จึงมีการพัฒนาหลักกรรมเพื่อยกย่องความแตกต่างและจัดลำดับของชนชั้นต่างๆ โดยเฉพาะชนชั้นสูงศักดิ์นึกว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการที่ได้สั่งสม

^๔สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๖), พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๙๔.

กรรมดีในชาติปางก่อนโดยขาดการมองไปที่คุณสมบัติของจิตดังเช่นในสมัยพุทธกาล สังคมโดยรวมก็มีแนวโน้มที่จะเชื่อหลักการนี้และยอมรับกันอย่างแพร่หลายจนกลายเป็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิต จึงก่อให้เกิดหลักกรรมในฐานะเป็นตัวแบ่งทางชนชั้น^๕ ช่องว่างของความคิดแบบมีอัตตาถาวรเป็นผู้ได้และผู้เสีย เป็นผู้ครอบครองวัตถุสิ่งของ ทรัพย์สิน ตำแหน่งฐานะ เป็นต้น นำไปสู่การจัดแบ่งชนชั้นทางสังคม ทำให้ผู้คิดเข้าใจว่าตนมีอำนาจและโอกาสที่จะมีความสุขอำนาจมากกว่าคนทั่วไปจึงเป็นที่มาของการแสวงหาบทบาทและการเลื่อนชั้นทางสังคม (Social Stratification) โดยใช้ศาสนาเป็นผู้แนะนำส่งเสริมการจัดแบ่งชนชั้นตามลักษณะของความคิด การกระทำหรือหน้าที่ทางสังคม คำสอนเรื่องกรรมของพุทธกับพราหมณ์นั้นต่างกันตรงที่พราหมณ์ยกย่องวรรณะโดยอ้างความศักดิ์สิทธิ์สนับสนุนการแบ่งชั้นกันอย่างชัดเจน ส่วนพุทธนั้นถือสถานะและการกระทำของจิตเป็นสิ่งสำคัญ แนวคิดดังกล่าวมีความเข้มแข็งมากกว่าเทววิทยาของตะวันตก^๖

การต้องการเป็นผู้ได้รับผลกรรมดีแต่ขาดระบบบริหารจัดการที่ดี ยุติธรรม ทนสมัย และการเป็นอยู่ในสมัยโบราณเป็นการปกครองโดยระบบราชาธิปไตยซึ่งทำให้เกิดชนชั้น ๒ กลุ่มคือ *ผู้ปกครองในฐานะผู้ใช้อำนาจและทาสคือผู้ถูกปกครองหรือผู้ถูกอำนาจครอบงำ* ซึ่งมีจำนวนมากกว่า ชนชั้นปกครองจึงใช้หลักกรรมนั่นเองเป็นเครื่องมือในการสร้างสถานะภาพให้ตนเองเป็นที่ยอมรับและรักษาสถานะตัวเอง เพื่อครอบงำจิตใจของชนชั้นล่างโดยหวังประโยชน์ทางสังคมและอำนาจในการปกครอง ดังนั้น หลักความเชื่อเรื่องกรรมจึงเป็นเครื่องมือสร้างอำนาจและสิทธิขาดของผู้ปกครอง ศาสนาจึงเป็นองค์กรแรก ๆ ที่ถูกนำมาใช้ในการปกครองตั้งแต่ในสมัยโบราณเพราะคำสอนศาสนาสามารถครอบงำ ชักจูงใจคนได้ลึกมากกว่าการบังคับทางด้านกายภาพคือ สามารถครอบงำความคิด ความเห็นและการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลได้

ค. กรรมคือศีลธรรมทาสไม่ใช่เสรี

จากคติคำสอนในเรื่องการ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ซึ่งได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยอยุธยารุ่งเรืองกลายมาเป็นแรงผลักดันให้คนทำความดี (เพื่อให้ตน) ได้ดี ละเว้นความชั่ว (เพื่อไม่ให้ตน) ได้ชั่วโดยไม่ได้ศึกษาหลักความจริงของกรรมและเป้าหมายตามหลักของพุทธศาสนา ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองนำหลักกรรมมาเป็นเครื่องมือบังคับ ควบคุมพฤติกรรมของประชาชนทางสังคมแบบชนชั้น ดังนั้นกรรมในสภาพนี้จึงมีลักษณะเป็นกฎ ข้อบังคับให้ยอมรับโดยพฤตินัยของผู้คนในสังคม จะเห็นได้ว่าความหมายของกรรมแบบนี้เป็นการยอมตามคือเป็นมาตรการศีลธรรมแบบ

^๕สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๖), *พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง*, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

^๖Charles Eliot, *Hindu and Buddhism*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1921), pp. 176-178.

ทาสมากกว่ากรรมซึ่งหมายถึงโอกาสในการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของจิตเชิงบวกและการพัฒนาพฤติกรรมของคน นอกจากนั้นศีลธรรมแบบทาสนี้ยังพยายามสร้างความหวาดกลัวเชิงบังคับแก่คนทั่วไป การทำกรรมดีคือการยอมจำนนโดยดุซงู๊แต่แฝงด้วยความหวาดกลัวต่อการถูกทำโทษ ตรงกันข้ามกับศีลธรรมแบบเสรีซึ่งมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลและเป้าหมายในตัวเอง สามารถใช้เหตุผลสืบหาข้อเท็จจริงและเป้าหมายหรือจุดประสงค์ได้อย่างเสรี มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ใช่ศีลธรรมแบบเป็นเครื่องมือเพื่อไปแสวงหาสิ่งอื่น กรรมในฐานะที่เป็นศีลธรรมทาสจึงไม่มีการพัฒนาและไม่ตั้งอยู่บนความเป็นจริงและความหมายที่ถูกต้องสอดคล้องกับหลักสัจธรรม

๒) อิทธิพลของกรรมในช่วงศาสนาเทวนิยมตะวันตกเข้าสู่สังคมไทย

หลังจากสมัยอยุธยา การค้าขายกับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวตะวันตกซึ่งได้เดินทางเข้าสู่ไทยพร้อมกับหลักคำสอนทางศาสนาเช่น แครอลิก และ อิสลามในสมัยรุ่งเรืองของอยุธยา โดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อิทธิพลของแนวคิดของชาวตะวันตกได้ถูกนำมาเผยแพร่ผ่านทางชนชั้นสูงโดยนำหลักการ วิธีการ แบบตะวันตกในสมัยนั้นปลุกฝังให้ความคิด มโนทัศน์ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดโดยเฉพาะโลกทัศน์และเป้าหมายของชีวิต รวมถึงกิจกรรมและวัฒนธรรมแตกต่างออกไปจากรากฐานเดิมที่มีหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นักการทูตชาวตะวันตกได้นำเอาเอกสารกฎหมาย และหลักเศรษฐศาสตร์แนวใหม่เข้ามาในสังคมไทย มุ่งเน้นไปที่สิทธิ หน้าที่ของปัจเจกบุคคลโดยมีชื่อและนามสกุลในฐานะตัวตนถาวรที่สามารถเป็นเจ้าของสิทธิทรัพย์สินต่าง ๆ เพื่อให้ปัจเจกชนดิ้นรนให้เกิดค่าแรง กลายมาเป็นระบบการเป็นเจ้าของสิทธิของปัจเจกบุคคลกระทั่งถึงปัจจุบัน แนวคิดแบบตะวันตกส่งผลต่อการเกิดกระบวนการแบบยึดถือตัวตนและโลกทัศน์เชิงสนองตัณหาซึ่งต่างจากพระพุทธศาสนา และยังส่งผลให้เกิดแนวความคิดดังต่อไปนี้

ก.เกิดวัฒนธรรมอัตตานิยมตามหลักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่

หลักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกสมัยใหม่บังคับให้แสวงหาความมั่งคั่งของปัจเจกบุคคลได้แพร่หลายทั่วโลก ในช่วงศตวรรษที่ ๑๗ โดยมีปรัชญาประโยชน์นิยมของจอห์น สจ๊วตมิลล์ เป็นตัวหลัก บวกกับปรัชญาแนวปัจเจกนิยมที่ถือว่า มนุษย์ทุกคนต้องการความสุขและหนีจากความทุกข์ หลักการดังกล่าวถูกนำมาใช้เพื่อผลักดันให้มนุษย์แต่ละคนดิ้นรนแสวงหาครอบครองความสุขและหนีจากความทุกข์ ทำให้เกิดการกระทำหรือค่าแรง (Surplus) ของชนชั้นกรรมกรและกลายเป็นมูลค่า (Value) หรือเงิน (Money) ในปัจจุบัน เงินจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวกลางแลกเปลี่ยนสินค้าทุกชนิด แนวคิดเรื่องกรรมในสมัยนี้ถูกศาสนานำไปเป็นเครื่องมือในการสร้างเงื่อนไขให้คนทำงานในฐานะเป็นผู้ถูกกลืนโทษ กรรมในความหมายนี้จึงมีลักษณะเป็นสิ่งที่ต้องชดใช้ตามหลักศาสนาเทวนิยม เช่น แม็กซ์ เวเบอร์ นักสังคมวิทยา มองว่าองค์กรของศาสนาคริสต์เป็นองค์กรซึ่งเกิดจากการสะสมทุนของแรงงานต่าง ๆ เพราะองค์กรศาสนาได้ค่าแรงงาน เช่น เก็บค่าเช่าอาคาร สถานที่ สร้างอาคารเก็บสะสมวัสดุ สิ่งของ ซึ่งเป็นการ

สะสมทุนขององค์กร ไม่ว่าจะเป็นทุนทางด้านทรัพย์สิน บุคลากร อำนาจทางสังคมในยุคเริ่มต้นของโครงสร้างของสังคม โดยเฉพาะการเก็บภาษีศาสนาของศาสนาคริสต์^๗

อัตตานิยมในสมัยนี้คือการที่ปัจเจกบุคคลมีชื่อและนามสกุลเพื่อใช้เป็นสิทธิถือครอง แสวงหาวัตถุม่าเป็นกรรมสิทธิ์เพื่อสนองตัณหาของตนเอง ยิ่งได้ครอบครองยิ่งเพิ่มอำนาจของกิเลสตัณหาของปัจเจกบุคคลให้มากขึ้น ตัณหานั่นเอง และยังผลักดันให้เกิดการดิ้นรนแสวงหาแบบไม่มีที่สิ้นสุดดังเช่นในปัจจุบัน คนเป็นทุกข์ไม่ใช่เพราะไม่มีแต่ไม่พอและไม่หยุดคิดดิ้นรนแสวงหาเพื่อสนองตัณหา การมีชื่อและนามสกุลนั้นเริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เริ่มมาเป็นกฎหมายบังคับในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทำให้สังคมไทยก้าวเข้าสู่อัตตานิยมสุดโต่งเพื่อแสวงหาความเป็นเจ้าของวัตถุเพื่อความสุขและความปลอดภัยเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งตรงกันข้ามกับความสุขคือความทุกข์ให้กับชีวิตของแต่ละคน ลัทธิอัตตานิยมเชิงปัจเจกนิยมจึงได้แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับกัน จนส่งผลให้เกิดการปฏิเสธหลักกรรม ขาดเป้าหมายของชีวิตที่แท้จริง ผลก็คือทำให้จิตหมกมุ่นและเป็นทาสของตัณหาไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาในด้านสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบันจึงประสบความล้มเหลวเพราะจบลงด้วยสังคมที่เสื่อมศีลธรรม โลกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการถูกทำลายเพราะธรรมชาติถูกนำมาใช้เพื่อสนองตัณหาแบบไม่มีการหยุดยั้งและข้อจำกัด

ข. การเสพข้อมูลจากแนวคิดตะวันตกเป็นมาตรฐาน

ข้อมูลเป็นอีกส่วนหนึ่งซึ่งทำให้กระบวนทัศน์ของความคิดแบบพุทธถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นหลักการคิดแบบอัตตานิยมของชาวตะวันตก ความรู้และข้อมูลต่างๆ ทางตะวันตกเกิดจากการสังเกตปรากฏการณ์ทางกายภาพเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายในการประมวลความรู้เหล่านั้นมาใช้เพื่อจัดการสิ่งต่างๆ เชิงกายภาพ การมองมนุษย์และสังคมในทฤษฎีของตะวันตกแบบกายภาพมากกว่าที่จะให้ความสำคัญในเรื่องของการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญาความรู้แจ้งตนเอง ข้อมูลดังกล่าวส่งผ่านทางเอกสารหนังสือ การศึกษา สื่อสิ่งพิมพ์ โทรทัศน์ สื่ออินเทอร์เน็ตทางสังคม เป็นต้น ล้วนมีเป้าหมายในการกระตุ้นยอดผู้ชมเพื่อเพิ่มมูลค่าทางโฆษณาจากผู้สนับสนุนเป็นหลัก ทำให้สื่อเหล่านั้นขาดมาตรฐานในเชิงศีลธรรมซึ่งเน้นในเรื่องของจิตใจ ศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ถูกนำมาใช้เป็นมาตรการในการให้คำแนะนำ วางแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวันแก่ประชาชนทั่วไป

แหล่งความรู้เชิงวิชาการที่สังคมไทยได้รับผ่านการถ่ายทอดความรู้จากประเทศตะวันตกของลูกหลานเจ้านายที่ไปศึกษาแล้วกลับมาพัฒนาประเทศตามหลักยุทธศาสตร์และกระบวนกรคิดแบบตะวันตกในสมัยเริ่มแรกทำให้แหล่งข้อมูลที่ได้นั้นเกิดจากหนังสือ เอกสารที่นำมาจากตะวันตกโดยการแปลเป็นภาษาไทยเป็นหลักเนื่องจากสังคมตะวันตกมีการพัฒนาความรู้ในระดับมหาวิทยาลัยและบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรจำนวนมากที่พบใน

^๗Dean M. Kelley, *Why Churches Should Not Pay Taxes*, (New Hapshire: Harper & Row, 1977), pp.

ประเทศไทยในสมัยเดียวกันจึงเป็นเหตุให้เอกสารข้อมูลทางตะวันตกมีอิทธิพลสร้างหลักความรู้ แนวคิดและเป้าหมายแตกต่างไปจากแนวคิดของสังคมไทยในสมัยก่อนซึ่งตั้งอยู่บนหลักและเป้าหมายของพระพุทธศาสนา เนื่องจากต้องมีการปรับปรุงพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าทางกายภาพ สังคม เศรษฐกิจและบ้านเมืองให้เทียบเท่ากับสังคมตะวันตกจึงทำให้ขาดข้อมูลจากหลักคำสอนของพุทธศาสนาเนื่องจากยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าให้ทันสมัยในสมัยเริ่มแรก

ค. การเผยแผ่ความเชื่อหลักการมากกว่าหลักสัจธรรม

ในปัจจุบันแม้การศึกษาหลักธรรมของพุทธศาสนาได้รับการเผยแพร่แต่นักการศาสนาที่มีความรู้ส่วนมากได้ศึกษาศาสนา หลักการ จากเอกสารหนังสือแบบศาสนาเทวนิยมตะวันตกแล้วนำมาผสมกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เห็นได้จากเอกสารหนังสือเพื่อเผยแพร่ศาสนาจำนวนมากที่เน้นความรู้แบบหลักการมากกว่าสัจธรรมจนไม่สามารถที่จะสร้างวัฒนธรรมพุทธในชีวิตประจำวันได้ เนื่องจากนำเสนอหลักการของศาสนาแบบตะวันตกได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากศาสนาคริสต์ ที่เน้นการคิดวิเคราะห์สร้างเหตุผลเพื่อโน้มน้าวให้เห็นด้วย ให้เชื่อและยอมตาม ตรงข้ามกับพระพุทธเจ้าทรงสอนสัจธรรมเน้นการปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนเป็นวิถีชีวิตแบบพุทธ ค่านิยม เป้าหมายชีวิต เป็นต้น ของคนในสังคมล้วนมีแก่นสารคือสัจธรรมและมีเป้าหมายคือการพ้นทุกข์ตามหลักคำสอนเดิมทั้งสิ้น

หลักคำสอนของพุทธศาสนาเน้นเรื่องสัจธรรมพร้อมที่จะถูกนำมาใช้ทุกขณะจิตในปัจจุบันมากกว่าหลักการที่จะต้องเชื่อและยอมตาม และมีเป้าหมายคือการพ้นทุกข์ ด้วยการพัฒนาจิตด้วยปัญญาจนทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น ตราบใดที่จิตไม่ถึงอริยมรรคและสติสัมปชัญญะยังไม่บริบูรณ์ตรานั้นก็ยังไม่สามารถจะพ้นทุกข์และดับกิเลสได้ ความรู้หลักการไม่สามารถจะนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ได้ นี่เป็นหลักการดั้งเดิมในสมัยพุทธเจ้า ดังนั้นชาวพุทธในสมัยก่อนจึงนิยมการพัฒนาจิตด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณบรรลุมรรคผลมากกว่าการแสดงและนำเสนอความรู้เชิงหลักการ การมีสติสัมปชัญญะในทุกขณะจิตได้เท่านั้นจึงเป็นดับทุกข์ได้

ง. การดำเนินชีวิตแบบวัตถุนิยมถือการครอบครองและการเสพติดกิเลสกำและวัตถุกามเป็นเป้าหมาย

ความคิดและมโนทัศน์ที่ต้องการเป็นเจ้าของวัตถุและการเสพติดวัตถุทำให้เกิดการแก่งแย่ง ความอหิวาธิธรรม ความเสื่อมศีลธรรมแก่บุคคลและสังคมโดยรวม เนื่องจากขาดการคำนึงถึงหลักธรรมและเป้าหมายที่แท้จริง เพราะพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลนั่นเองส่งผลต่อพฤติกรรมโดยรวมของสังคม เมื่อมีความคิดเช่นนี้ย่อมเพียรพยายามทะเยอทะยานสนองตัณหาของตน ซึ่งตรงกันข้ามกับกรรมในความหมายเดิมที่หมายถึงการพัฒนาจิตของตัวเองให้เปลี่ยนเป็นกุศลมากกว่าการสนองตัณหาซึ่งเป็นอกุศลจิต การถือลัทธิปัจเจกบุคคลก็คืออิตถวาทุปาทานที่เกิดจากอกุศลจิต ดังนั้นมนุษย์จึงมีลักษณะของปัจเจกบุคคลผู้กระเสือกกระสน กระหาย แสวงหาเพื่อการเสพตามอำนาจความโลภ ความโกรธ ซึ่งเกิดจากความหลง ความหลงเกิดขึ้นได้เพราะขาดสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน

จนไม่สามารถจำแนกว่าสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นนี้คืออะไร? เป็นกุศลหรืออกุศล และกำลังเป็นไปอย่างไร? ดังนั้นความทุกข์ของคนในสมัยปัจจุบันคือไม่สามารถแสวงหา*ครอบครองวัตถุทางเพื่อสนองกิเลส*ของตนเองได้ตามที่ปรารถนา เป็นให้ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความทุกข์ทรมาน การขาดศีลธรรม การเอารัดเอาเปรียบ การทำลายเพื่อแก่งแย่งทรัพยากร เป็นต้น

๓. มโนทัศน์เรื่องกรรมเชิงอัตวิสัยและวัตถุวิสัย

มโนทัศน์เรื่องกรรมเกิดจากมุมมองกรรมที่แตกต่างกัน มุมมองหรือจุดยืนของทัศนะเรื่องกรรมแบ่งออกเป็น ๒ หลักใหญ่ๆ โดยกำหนดตามจุดมองคือจิตเป็นหลัก ได้แก่ การมองแบบอัตวิสัยและภาวะวิสัยหรือวัตถุวิสัย

ก. กรรมเชิงอัตวิสัย (Subjective Action)

กรรมในฐานะที่เป็นอัตวิสัยหมายถึงกรรมที่เป็นโครงสร้างของจิต จิตและกรรมเป็นตัวเดียวกัน การมองลักษณะนี้จะต้องมองตัวกรรม ณ เวลาปัจจุบัน และเห็นองค์ประกอบของกรรมโดยใช้จิตเป็นตัวมอง ไม่มีการโยงถึงหลักการอื่นประกอบ การมองเห็นกรรมแบบอัตวิสัยคือการใช้สติสัมปชัญญะสังเกตความเป็นจริงที่กำลังเกิดขึ้นกับจิตทุกขณะ กรรมแบบนี้จึงสอดคล้องกับความเป็นจริง แสดงให้เห็นโครงสร้างของจิตก่อน ตามรู้การทำงานของจิตก่อน และพฤติกรรมทางวาจาและทางกาย ซึ่งตรงกับพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ” หมายความว่า ตัวเจตนานั่นเองเป็นตัวกระทำ “สิ่งมีชีวิตทั้งหมดมีการกระทำ (กรรม) เป็นของตัวเอง (กัมมสกตา)”^๔ กรรมในที่นี้หมายถึงภาวะที่จิตขับเคลื่อนโดยธรรมชาติ หากเจตนาปรุงแต่งด้วยอกุศลจิต จิตนั้นเองก็จะเป็นตัววิบาก ไม่แยกจากกัน ดังนั้นการมองจิตเชิงอัตวิสัยนำไปสู่ประสบการณ์การมีสติสัมปชัญญะ โดยในขณะนั้นจิตย่อมมีอารมณ์ของตนเองเป็นใหญ่ เช่นกรณีคนกำลังเจ็บป่วย หรือกำลังใกล้ตายย่อมไม่สนใจคิดเรื่องอื่น เป็นภาวะจิตที่กำลังเปิดรับการเปลี่ยนแปลง และรอรับผลที่กำลังปรากฏตัว จบลงในขณะนั้นเอง จิตดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือรู้เห็นด้วยญาณอย่างที่จิตเป็นไปอยู่แล้ว เป็นการมองเห็นองค์ประกอบของจิตและจิตอย่างถูกต้อง จึงเหมาะที่จะยอมรับความเป็นจริง การเปลี่ยนแปลงและมีโอกาสปรับจิตให้เป็นกุศลและมองเห็นความเป็นจริงซึ่งนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้

ข. กรรมเชิงวัตถุวิสัย (Objective action)

กรรมเชิงวัตถุวิสัยมีลักษณะเป็นการอธิบายปรากฏการณ์เชิงภาวะวิสัยซึ่งเทียบได้กับกระบวนการอธิบายปรากฏการณ์ทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจและใช้เป็นเกณฑ์มาตรฐานการยอมรับ การเข้าใจร่วมกัน การยอมรับนี้จัดเป็นเพียงความคิดหรือมโนสังขารอย่างหนึ่งโดยจัดหลักกรรมให้เป็น

^๔ ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๑.

ระบบเพื่อความเข้าใจร่วมกัน เช่น (ก) *หลักกรรมที่ให้ผลตามหน้าที่* คือชนกรรมคือกรรมส่งผลให้เกิด อุปถัมภกรรม คือกรรมสนับสนุนส่งเสริม เป็นต้น (ข) *กรรมที่ให้ผลก่อนหรือหลัง* คือ ๑) ครุกรรม กรรมหนัก ๒) อาสันนกรรม กรรมใกล้ดับจิต ๓) อาจิณณกรรม กรรมที่ทำงานชิน ๔) กตัตตากรรม กรรมสักว่าทำและ (ค) *กรรมให้ผลตามระยะเวลา* มี ๔ อย่างคือ ๑) ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้ ๒) อุปปชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า ๓) อปรายเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป ๔) อโหสิกรรม กรรมไม่ให้ผล^๙

หลักกรรมดังกล่าวนี้เป็นเพียงหลักการทำให้เกิดความเชื่อ ตกลงใจ โดยมีเหตุผลประกอบเพื่อให้เกิดการยอมรับ แต่ยังไม่ใช้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของจิตได้ต้องอาศัยสติสัมปชัญญะเพื่อให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายคือการดับทุกข์ได้อย่างเป็นรูปธรรม หลักกรรมเชิงหลักการเกิดจากกระบวนการคิดทบทวนและเชื่อมโยงศัพท์และคำอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจและยอมรับร่วมกันเท่านั้น ความเข้าใจเรื่องกรรมเพียงหลักการยังอาจมีการเพิกเฉยต่อการพัฒนาจิตจนไม่สามารถสร้างกุศลจิตทุกขณะได้ คือปล่อยให้ตนและสังคมเต็มไปด้วยอกุศลจิตโดยไม่รู้ตัว ดังที่ พระพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า

สังคมไทยปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุเป็นอย่างมาก แต่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว หาได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขที่แท้จริงของคนไทยไม่ คนนิยมวัตถุหรือวัตถุนิยมมากไปมีกิเลสมากขึ้น และสิ่งที่ขาดคือ ศีลธรรม สภาพสังคมที่ฟอนพะ เพราะรับอิทธิพลอารยธรรมตะวันตก^{๑๐}

ในปัจจุบันสังคมไทยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมตามอย่างชาติตะวันตก เมื่อหลักกรรมถูกบิดเบือนไปจากหลักคำสอนเดิมในพระพุทธศาสนาว่า “ละบาป บำเพ็ญกุศล และทำจิตให้บริสุทธิ์” กลายมาเป็น “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นการวัดผลของความดีกันที่วัตถุ คนในสังคมจึงแสวงหาความเป็นเจ้าของวัตถุและความร่ำรวยโดยด้วยวิธีการที่ผิดหลักกรรมและผิดศีลธรรม ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่แบบปกติสุขของสังคมส่วนรวม “ความเชื่อเรื่องกรรมที่ไม่ถูก คือเรามองกรรมไปที่สิ่งของ ที่เงินทองของนอกกายจะไปเทือนนั้นซึ่งเป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้องแต่ไม่ได้มองที่ผลของมัน คือความดี ความชั่ว อันมีอยู่แล้วในกรรมนั้นซึ่งจิตใจเราสัมผัสได้ทุกครั้งที่เราทำกรรม”^{๑๑} นอกจากนั้น หลักความเชื่อของกรรมยังถูกนำไปสู่การพนัน เสี่ยงโชค หรือการได้ลาภลอย เช่นการถูกหวย การพนัน หรือการประสบสิ่งที่ไม่คาดฝันเช่นอุบัติเหตุ ความจริงปัญหาดังกล่าวเกิดจาก

^๙ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *กรรมทีปนี, เล่ม ๑*, (สงขลา: สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสงขลา ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๗.

^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, *ท่านพุทธทาสกับการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, *กรรมและการอยู่เหนือกรรม*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

ความยากจนหรือการด้อยโอกาสทางด้านเศรษฐกิจทำให้นำความคิดเรื่องหลักกรรมในชาติปางก่อนมาช่วยอธิบาย เพื่อให้เกิดการยอมรับ

๔.สถานะแท้จริงของกรรม

กรรมที่ถูกต้อนั้นต้องพิจารณาความเป็นจริงของกรรมว่าคืออะไร? มีสาเหตุจากอะไร? และมีผลหรือเป้าหมายอย่างไร? จุดยืนของพุทธศาสนาถือความจริงที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นสภาพธรรมที่กำลังเกิดขึ้นและดำเนินไปอยู่ในปัจจุบัน มีพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ว่า

กรรมเก่าเป็นไฉนคือตาเห็นรูปได้ ฟังเห็นว่าเป็นกรรมเก่า หู จมูก ลิ้น กาย ใจก็เช่นกัน ฟังเห็นว่าเป็นกรรมเก่า อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งของเวทนານี้เรียกว่า กรรมเก่า กรรมใหม่เป็นไฉน คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจในปัจจุบันขณะนี้ เรียกว่า กรรมใหม่ ความดับแห่งกรรมเป็นไฉน คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติเพราะความดับแห่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม นี้เรียกว่า ความดับแห่งกรรม หลักปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรมได้แก่การเจริญมรรคมีองค์ ๘^{๑๒}

ในนิพเพธิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสาเหตุของกรรมว่า “ผัสสะ ๑๔ เป็น เหตุเกิดแห่งกรรม”^{๑๓} และในนิทานสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงเหตุเกิดแห่งกรรมในลักษณะที่เป็นปัจจัยเกิดสืบเนื่องต่อกันเป็นสาย ซึ่งสรุปเหตุเกิดกรรมชั่วคือโลภะ โทสะ โมหะ เหตุที่เกิดกรรมดีคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ^{๑๔} พุทธพจน์นี้บ่งบอกสถานะของจิตนั่นเองไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สิ่งภายนอก ซึ่งแตกต่างจากคนทั่วไปมักนำเอาหลักกรรมไปอธิบายสิ่งปรากฏภายนอก แท้จริงแล้วสิ่งที่ปรากฏภายนอกก็เกิดขึ้นในจิตในฐานะสัญญาคือภาพความจำซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของจิตนั่นเอง

ถ้ามองจากจุดนี้ลักษณะของกรรมไม่สามารถจะแยกออกจากจิตที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยที่ทำงานร่วมกันในรูปแบบ กิเลส กรรม วิบาก คือจิตมีลักษณะรับรู้อารมณ์และเกิด-ดับพร้อมกับอารมณ์ การเกิดดับของจิตนั้นเกิดจากแรงผลักดันคือกิเลส ส่งผลให้สถานะของจิตมีสภาพถูกปรุงแต่งเรียกว่าสังขารหรือกรรม กรรมก็คือสภาพจิตที่ปรุงแต่งโดยกุศลกับอกุศล ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดอย่างต่อเนื่อง โดยมีเจตนาเป็นตัวกำหนดที่ไป เจตนาคือกรรมที่แสดงออกของจิตที่เป็นกุศลหรืออกุศล กรรมทางพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ตัวกำหนดโชคชะตาหรือการค้า

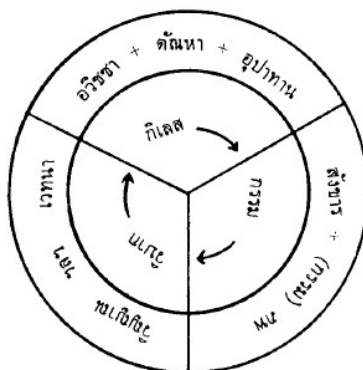
^{๑๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

^{๑๓} อ.ปจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗

^{๑๔} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖.

ประกันทางสังคมของมนุษย์ แต่เป็นเรื่องการกระทำโดยมีจิตเป็นตัวเริ่ม ซึ่งทางศาสนาเทวนิยมความเข้าใจว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนด^{๑๕}

เมื่อจิตเกิด-ดับ วิบากก็อยู่ในช่วงขณะที่จิตเกิดดับนั้นเองต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสาย เมื่อถูกปรุงแต่งโดยกุศลจิตและสติปัญญาจะทำให้เกิดการเข้าใจกระบวนการดังกล่าวสามารถน้อมจิตซึ่งกำลังเสวยวิบากกรรมซึ่งเป็นกุศลและอกุศลนั้นให้เข้าสู่ปัญญาเพื่อหลุดพ้นออกจากความหลงเข้าใจผิดและอุปาทานว่ามีตัวตนเป็นเราเป็นเขา การยึดถือเป็นตัวตนเราเขานั้นเองเป็นผลคือวิบากและเป็นเหตุของการกระทำที่แสดงออกมาทางกายและวาจาซึ่งส่งผลสะท้อนให้เกิดวิบากกรรม ดังนั้นตัวตนที่เกิดขึ้นจึงเป็นวิบากของกรรมโดยอัตโนมัติ เป็นความเข้าใจผิดที่คิดว่าจะเอาตัวตนไปทำและไปเสวยอนารมณ์อย่างที่ตนคิด เช่น ความคิดมโนภาพว่า ภาพภูมิต่างๆ เชิงกายภาพเป็นสิ่งที่มีย่อยจริงต่างหากจากจิตที่เป็นปัจจุบัน ย่อมตกอยู่ในเครือข่ายของความคิดซึ่งถูกปรุงแต่งโดยความไม่รู้ (ดูรูป ก.)

รูป ก. ภาพแสดงการทำงานของกรรมช่วงขณะจิต

ดังนั้นลักษณะกรรมเชิงอเทวนิยมที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนานั้นจึงประกอบด้วยคุณลักษณะที่ตรงกันข้ามกับหลักแนวคิดของเทวนิยม ดังนี้

๑) มุ่งตรงต่อการตัดการเวียนว่ายตายเกิด

กรรมคือเครื่องมือที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงการดับกรรม ได้แก่ข้อปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยมีเป้าหมายคือการพัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งเป็นการสิ้นกรรมคือการหยุดปรุงแต่งทางความคิด การจะหลุดพ้นจากอำนาจของความคิดได้ต้องพัฒนาจิตตามหลักไตรสิกขาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ จึงจะสามารถรู้เท่าทันสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้ ความหลงคิดผิดว่ามีตัวตนที่เที่ยงแท้ มีสิ่งที่เป็นสุขนิรันดร์ก็พลอยดับไปด้วยเพราะสภาวะที่สติปัญญามองเห็นความจริงปรากฏชัดแจ้งทุกตามหลักไตรลักษณ์ ดังนั้นภาวะจิตของผู้บรรลุนิพพานย่อมไม่ตกลงไปสู่ความหลงผิดพลาดโดยการคิดว่ามีตัวเขา ตัวเราหรือภพภูมิเที่ยงแท้ถาวร การ

^{๑๕}Nyanatiloka, *Buddhist Dictionary Manual of Buddhist Terms and Doctrines*,

(Kandy: Buddhist Publication Society, 1980), p. 92.

กระทำที่ไม่มีกิเลสจึงไม่จัดเป็นกรรมแต่เป็นเพียงกิริยาเท่านั้นจึงไม่มีวิบากคือไม่มีตัวตนที่จะต้องไปรับผลนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่าภาวะจิตเช่นนั้นเป็นการหลุดพ้นจากวิภวภูมิจึง ๓ คือกิเลส กรรม วิบากและได้บรรลุถึงนิพพาน

๒) ทำลายการแบ่งชนชั้นทางสังคม

ในศีลธรรมระดับโลกียะซึ่งคนทั่วไปผู้ไม่รู้ความเป็นจริงเรื่องกรรมย่อมนำหลักกรรมมาใช้ในการแบ่งชนชั้นเนื่องจากคิดคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้ ต่อเมื่อปราศจากความเข้าใจผิดในเรื่องของการมีตัวตนเราเขาแล้ว กระทำหรือกรรมก็คือการดำรงชีวิตอยู่ พร้อมด้วยสติและสัมปชัญญะพิจารณาความเป็นจริงที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ และให้ความสำคัญกับจิตและภาวะที่มากกระทบ การดำรงชีวิตจึงเป็นไปเพื่อการลดทอนชนชั้นในทางสังคม เพราะถือเอาคุณสมบัติของจิตเป็นหลัก มิได้ถือเอาคุณสมบัติและปริมาณของวัตถุซึ่งทำให้เกิดความพึงพอใจ ไม่พอใจจนมีอิทธิพลครอบงำเหนือจิตได้ ดังนั้นกรรมคือความพยายามเพื่อทำลายการแบ่งชนชั้นวรรณะ การถือเราถือเขา ความขัดแย้ง เป็นต้น นั่นเอง

๓) เป็นศีลธรรมแบบเสรี

กรรมเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากจิตที่เป็นกุศลและอกุศล กรรมจึงถือเป็นโอกาสในการเปลี่ยนแปลงตนเองโดยการใช้สติสัมปชัญญะรู้ความเป็นจริงและไม่หลงคล้อยตามไปตามความความหลง ลักษณะกรรมและผลของกรรมเกิดขึ้นในช่วงขณะจิตและเสวยผลดับไปสลับต่อเนื่องกัน ดังนั้นการทำอะไรล้วนมีเป้าหมายในตัวเองหรือมีคุณค่าสิ้นสุดในตัวเองไม่ได้เกิดจากการคาดหวังสิ่งอื่นที่จะเกิดขึ้นในอนาคตหรือตนเองจะได้สิ่งใดตอบแทน เสร็จสมบูรณ์ในตัวเองแล้ว คือไม่เป็นทาส ไม่ต้องเดือดร้อนใจภายหลัง กรรมจึงสนับสนุนศีลธรรมแบบเสรีภาพ เพราะศีลธรรมเป็นตัวจิตที่กำลังเกิดขึ้นและดับไปทุกขณะนั่นเอง จิตก็จะทำงานใหม่ไปทุกขณะ สติที่ทำงานสมบูรณ์ย่อมนำไปสู่ศีลธรรมแบบเสรี คือไม่ยึดติดกับสิ่งใด จิตจะเป็นอยู่กับความจริงมากกว่าความจริงเชิงหลักการ

๔) ทำลายอัตตานิยมแบบเสพติดวัตถุ

เมื่อเกิดความรู้เข้าใจอย่างถูกต้องจิตจะสร้างกรรมเพื่อทำลายความหลงผิดเป็นอัตตาถือการยึดถือว่ามีตัวตนพร้อมกับคุณลักษณะความเป็นตัวตนอื่น ๆ ที่ติดตามมา โดยไม่ได้คาดหวังหรือเสพติดภาพที่ปรากฏภายนอก ซึ่งเป็นสัญญาที่กำลังปรากฏในขณะปัจจุบันนั่นเอง สติสัมปชัญญะทำให้คลายจากความยึดมั่นว่าเป็นตัวตนและเราเขาเพราะเห็นสัญญาเกิด-ดับไม่ได้สร้างภาพของวัตถุภายนอกให้ดำรงอยู่นาน จิตย่อมไม่ติดเสพอารมณ์นั้น ดังนั้นกรรมที่ถูกต้องจึงนำไปสู่การทำลายอัตตาโดยตรง ตรงกันข้ามกับกรรมที่คนทั่วไปเข้าใจที่สร้างอัตตาถาวรไว้รอเสพผลกรรมในอนาคตเพราะความอยากหรือตัณหา

๕) เน้นหลักจักรธรรม

หลักสัจธรรมคือความเป็นจริงซึ่งกำลังปรากฏเป็นองค์ธรรมที่สำคัญสำหรับการรู้อารมณ์และการหลุดพ้นจากความหลงผิด กรรมจึงไม่ใช่คำอธิบายแต่เป็นปรากฏการณ์ที่ดำเนินไปอยู่ตามธรรมชาติในขณะปัจจุบันซึ่งหลักสัจธรรมเป็นหลักธรรมนิยามคือความไม่เที่ยง การดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ และดับพร้อมไปจิตสืบเนื่องกัน เมื่อจิตมีความมั่นคงต่อขณะปัจจุบัน ก็สามารถทำลายความคิดหลงข้ามขณะปัจจุบันไปสู่อดีตและอนาคต ดังนั้นตามข้อเท็จจริงคือหลักกรรมเป็นกระบวนการซึ่งจะดำเนินไปสู่เป้าหมายคือการปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นทุกอย่าง

๖) ส่งเสริมเสรีภาพในการดำเนินชีวิตด้วยสติสัมปชัญญะ

เมื่อจิตรู้สภาวะความเป็นจริงและรู้ว่าต้นเหตุของการเข้าใจผิดเรื่องกรรมเป็นมิจฉาทิฐิที่เจ้าลัทธิศาสนาอื่นสอนให้ยึดมั่นถือมั่นเพราะความไม่รู้ทางที่ถูกต้อง การดำเนินชีวิตจึงเกิดความหลงเข้าใจผิดและมีพฤติกรรมเป็นไปในทางทุจริตหรือยึดมั่นผูกตัวเองไว้กับความหลง ผู้มีสติจะแสวงหาสถานะภาพที่แท้จริงในเชิงปฏิบัติโดยกำหนดรู้สภาวะธรรมที่เป็นประโยชน์เพื่อปลดปล่อยจิตจากความเป็นทาสของกิเลสคือโลภ โกรธ หลง มองเห็นสิ่งที่มากระทบเป็นเพียงอารมณ์ที่เกิด-ดับตลอดเวลา ดังนั้นผู้มีชีวิตอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะจึงมีเสรีภาพไม่ขึ้นตรงต่อสิ่งใดไม่เป็นทาสของใคร การเป็นทาสก็คือการยอมให้จิตถูกภาพสัญญาครอบงำจิตอยู่นานจนสร้างอำนาจในการปรุงแต่งให้เกิดความหลงยึดถือสัญญาอารมณ์ต่างๆ เหล่านั้นซ้ำแล้วซ้ำอีกเพราะความเคยชินของสมอง ต่อเมื่อจิตมีสติรู้เท่าทันภาพสัญญาที่เกิด-ดับก็สามารถปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นได้

๕. จุดยืนของหลักกรรมที่ถูกต้อง

การตีความเรื่องกรรมในเชิงวัตถุนิยมหรือภาวะวิสัยเป็นเหตุอย่างหนึ่งที่น่าไปสู่การนำหลักกรรมไปอธิบายปรากฏการณ์ทางกายภาพมากกว่าปรากฏการณ์ทางจิต เนื่องจากการคิดเชิงเหตุผลเน้นการสังเกตผลที่สอดคล้องกับสภาวะความเป็นจริงทางกายภาพโดยอาศัยกฎทางฟิสิกส์ ชีวะ เคมี ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์กายภาพนำมาอธิบายให้เกิดความเข้าใจแบบกายภาพ จึงมักปฏิเสธกฎที่สูงขึ้นไปอีกคือกฎของจิตหรือจิตตนิยามซึ่งบอกความเป็นจริงของจิตที่ประกอบด้วยกุศลและอกุศล กฎของการกระทำหรือกรรมนิยามซึ่งส่งผลให้เกิดวิบากโดยมีต้นเหตุมาจากกิเลส ลักษณะของกรรมที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต้องมีลักษณะคือ

๑) กรรมตั้งอยู่บนความจริงขณะปัจจุบัน

ความคิดปรุงแต่งเกิดจากสัญญาและเวทนาเป็นตัวปรุงแต่งทำให้เกิดการคิดว่ามีตัวตนที่เป็นอดีตในฐานะเหตุและตัวตนในอนาคตซึ่งเป็นผู้รับผลของกรรม การกระทำบางอย่างเช่น การได้รับความสุข ได้ลาภสักการะ เป็นต้นทำให้เกิดความปิติยินดี อีกอย่างหนึ่งกรรมไม่สามารถจะถูกนำมาอธิบายเพื่อให้ได้รับผลของกรรมตอบแทนสาสมได้ในขณะปัจจุบัน เนื่องจากโทษที่ได้รับมนุษย์คิดว่า ผลกรรมไม่ควรสิ้นสุดลงเพียงขณะจิตปัจจุบัน ทำให้เกิดการขัดท้อวิบากของกรรมหนักมากกว่าสิ่งที่อยู่ในปัจจุบันไปไว้ในอนาคตที่มีตัวตนเดียวกันเป็นผู้

ครอบครอง เหตุผลดังกล่าวนี้เป็นตัวปิดบังไม่ให้สนใจความเป็นจริงของขณะจิตที่กำลังปรากฏจริง หากคนรู้จิตอย่างถูกต้องแล้วย่อมไม่หลงไปกระทำพฤติกรรมซึ่งมีโทษหนักเช่นนั้น ครุกรรมจึงเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความยากลำบากในการแก้ไขเพราะมีผลต่อคุณสมบัติของจิตมากในการพัฒนาจิตให้ละวางสัญญาภาพที่มีตัวตนเกี่ยวข้องผูกไว้จนจิตไม่สามารถดำรงอยู่กับสติสัมปชัญญะในปัจจุบันได้เพราะความเข้มข้นของสัญญาและการยึดติด

๒) กรรมสนับสนุนการพัฒนาจิตให้พ้นทุกข์

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นผู้มีใจสูงสุด มนุษยภูมิเป็นภพที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายบำเพ็ญบารมี ดังนั้นภาวะจิตของมนุษย์เหมาะสมในการบรรลุธรรม การเกิดเป็นมนุษย์ถือว่าเป็นคุณสมบัติสูงสุดเหนือกว่าภพภูมิหรือเทวดาอื่นๆ เนื่องจากมนุษย์สามารถบำเพ็ญบารมีและมีอำนาจในการเปลี่ยนจิตจากอกุศลวิบากให้เป็นกุศลและสามารถพัฒนาจิตให้เหนือกุศลและอกุศลวิบากได้ คือดับทุกข์ได้ ดังนั้นเป้าหมายของกรรมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาจิตซึ่งมีลักษณะเป็นสากล^{๑๖} ภาพของภูมิอื่นนั้นไม่เอื้อให้มีการพัฒนาจิตและเจริญวิปัสสนาได้ด้วยตัวของจิตเอง ถ้ามองในแง่นี้พุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นมนุษยนิยมคือยกย่องมนุษย์ผู้สูงส่งกว่าเทวดาพระอินทร์ พรหมทั้งหลายเพราะสามารถบรรลุธรรมได้และไม่จำเป็นต้องอ่อนน้อมเทพเจ้าใด ๆ

๓. กรรมสร้างวัฒนธรรมของสติสัมปชัญญะ

กรรมเป็นตัวแสดงเหตุและกระบวนการปรับเปลี่ยนให้เห็นความเป็นจริงแท้เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมาย ดังนั้นหลักกรรมถือเป็นเครื่องมือเพื่อเปลี่ยนเหตุซึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายในการพ้นทุกข์ กรรมจะต้องนำมาอธิบายในเชิงกระบวนการหรือเครื่องมือเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย การเจริญสติสัมปชัญญะเพื่อรู้เท่าทันสภาวะธรรมจนเกิดวิปัสสนาญาณในระดับขั้นต่างๆ จึงจะสามารถรู้ความเป็นจริงและเข้าถึงมรรคจิตได้ ด้วยอำนาจของมรรคจิตจึงจะสามารถทำลายกิเลสต่างๆ และหลุดพ้นทุกข์ ได้ ดังนั้น กรรมต้องสนับสนุนการสร้างสติสัมปชัญญะ ณ ปัจจุบันเพื่อให้รู้เท่าทันความเป็นจริงอย่างถูกต้อง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงคุณค่าทางจริยธรรมของหลักกรรมมี ดังนี้ (๑) ให้เป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล รู้จักมองเห็นการกระทำและผลการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัยไม่เชื่อสิ่งมมาย ตื่นข่าว (๒) ให้เห็นว่าผลสำเร็จที่ตนต้องการจุดหมายที่ปรารถนาจะเข้าถึงความสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำจึงต้องพึงทนและทำความเพียรพยายามไม่รอคอย โชคชะตาหรือหวังผลด้วยการอ่อนน้อม เช่น สรรวต่อปัจจัยภายนอก (๓) ให้มีความรับผิดชอบต่องานก็จะงดเว้นจากกรรมชั่วและรับผิดชอบต่อผู้อื่นด้วยการทำความดีต่อเขา (๔) ให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิ์โดยธรรมชาติที่จะทำการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้นไปโดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้นให้ประเสริฐจนถึงยิ่งกว่าเทวดาและพรหมได้ทุก ๆ คน

^{๑๖}Paul Dahlke, **Kamma - Buddhist Essays**, trans. from the German - Bhikkhu SīlĒcĒra, (London: Macmillan and Co. Ltd., 1908), p.112.

(๕) ให้ถือว่าคุณธรรม ความสามารถและความประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องวัดความทราหรือประเสริฐของมนุษย์ ไม่ให้มีการแบ่งแยกโดยชั้นวรรณะ (๖) ในแง่กรรมเก่าให้ถือเป็นบทเรียนและรู้จักพิจารณาเข้าใจตนเองตามเหตุผลไม่ค่อยเพ่งโทษแต่ผู้อื่น มองเห็นพื้นฐานของตนเองที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงและวางแผนสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ถูกต้อง (๗) ให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป^{๑๗}

จะสังเกตเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในลักษณะของการเป็นเหตุเป็นผลโดยแสดงให้พิจารณาเห็นอาการที่เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยและดำเนินอยู่ตามกรรมซึ่งก่อให้เกิดวิบากเสวยอารมณ์ของจิตแต่ละช่วงขณะ แต่ไม่ได้อยู่ที่การอาศัยปรากฏการณ์เพื่ออธิบายสร้างความเข้าใจให้ยอมรับเพื่อหวังการชนะการโต้แย้งทางเหตุผล และทรงแนะนำทางไปสู่การสร้างสติสัมปชัญญะโดยมีความเพียรเพิกกิเลสคือนำไปสู่การเกิดขึ้นของมรรคญาณ การอาศัยกรรมที่มีมรรคญาณเป็นเป้าหมายไม่ว่าจะเป็นกายกรรม วาจากรรมและมโนกรรมรวมลงใน อาตปปี ซึ่งเป็นองค์สำคัญในการผลักดันจิตให้ดำเนินไปสู่การพัฒนาวิปัสสนาญาณให้เกิดและผ่านระดับขั้นต่าง ๆ จนจิตบรรลุถึงมรรคญาณจึงจะสามารถทำลายกิเลสและอยู่เหนือความทุกข์ได้ จะถือได้ว่าเป็นการเข้าถึงเป้าหมายที่แท้จริง หากยังไม่ถึงก็ไม่ควรนิ่งนอนใจด้วยความประมาทแม้จะได้เสวยอิฏฐารมณ์ในโลกธรรม หรือทิพย์สุข เมื่อยังไม่เกิดมรรคผลนับว่ายังไม่ผ่านอยู่นั่นเอง

สรุป

ปัจจุบันความคิดเรื่องกรรมถูกตีความแบบ “ผู้ถูกกระทำ” เป็นการนำความเชื่อและกรรมผสมเข้ากันโดยความเชื่อที่ถือว่า *มนุษย์เป็นสิ่งถูกสร้าง ต้องถูกลงโทษ อยู่ในสภาพหวาดกลัวต่อบาป* เพราะอิทธิพลของศาสนาเทวนิยม ซึ่งต้องพึ่งพิงอาศัยการบูชาอ่อนน้อม การประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์เพื่อแก้กรรมให้ได้สิ่งที่ตนปรารถนา จัดเป็นมิชฌาทีฏฐิอย่างหนึ่ง ในขณะที่พระพุทธเจ้าถือว่า มนุษย์เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพเจ้าทั้งหลายเพราะสามารถบรรลุธรรมได้ กรรมที่ถูกต้องจึงหมายถึง การกระทำของจิต ณ ขณะปัจจุบัน เป็นกระบวนการทำงานของขณะจิตเป็นอัตตวิสัย จิตมีส่วนประกอบของกุศลและอกุศลในฐานะเป็นตัวหลัก จัดเป็นกิเลส ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวคือกรรม และการเสวยวิบาก กรรมในความหมายนี้จึงเป็นโอกาสในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาจิตให้มีสติสัมปชัญญะซึ่งนำไปสู่การอยู่เหนือกิเลสได้ ดังนั้นหลักกรรมเป็นแรงผลักดันให้ผู้ปฏิบัติเจริญสติสัมปชัญญะมุ่งสู่พระนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา การเข้าใจเรื่องกรรมทั้งต้นเหตุ การทำงานและเป้าหมายของกรรมจึงเป็นหลักสำคัญซึ่งจะนำไปสู่ความรู้หลักกรรมและการพัฒนาตนให้พ้นจากกิเลสกรรมด้วยการเจริญ

^{๑๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**. (ฉบับปรับปรุงขยาย). พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: กองทุน ป. อ. ปยุตฺโต เพื่อเชิดชูธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

สถิติสัมพัทธ์เพื่อทำลายกิเลสและดับทุกข์ จิตจึงได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องและมั่นคงต่อศีลธรรมซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งต่อปัจเจกชนและสังคมโดยรวม

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), (๒๕๕๒). **กรรมที่ปณี, เล่ม ๑**. สงขลา: สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสงขลา สงขลา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๕). **พุทธธรรม**. (ฉบับปรับปรุง). พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: กองทุน ป. อ. ปยุตโต เพื่อเชิดชูธรรม.

พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๓๙). **กรรมและการอยู่เหนือกรรม**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๔๕). **ท่านพุทธทาสกับการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

สมภาร พรหมทา. (๒๕๔๐). **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๖). **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

Dean M. Kelley. *Why Churches Should Not Pay Taxes*. New Hapshire: Harper & Row, 1977.

Charles Eliot. (1921). *Hindu and Buddhism*. London: Routledge & Kegan Paul.

Nyanatiloka. (1980). *Buddhist Dictionary Manual of Buddhist Terms and Doctrines*.

Kandy: Buddhist Publication Society.

Paul Dahlke. (1908). *Kamma - Buddhist Essays*. trans. from the German - Bhikkhu SīlĒcĒra, Macmillan and Co. Ltd., London.

Yativara Shri Bole Baba. (1960). *Brahmasutrabhāṣaya of Sankara with Ratnaprabhā*. Trans. By. III Vols.

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑ ๗๖

ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกลางระหว่างอะไรกับอะไร

พระครูสมุทรวชิราวุธ

พระครูสมุห์วรวิทย์ ผาสุกโก, ดร.

พระปลัดเชาวลิต กิตติโสภโณ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลของการวิจัยพบว่า ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เป็นวิธีการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ดับอาสวะกิเลสทั้งปวง และนัยแห่งความเป็นกลางวัดกันที่ ๑) ความถูกต้อง ๒) ตรงเป้าหมายที่ตั้งไว้ คือความดับทุกข์ ซึ่งเท่ากับเราใช้เป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายเป็นตัวชี้วัด ดังนั้น ความเป็นทางสายกลางจึงมีลักษณะเป็นเหตุนำไปสู่ผล คือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นจุดหมาย หรือเป้าหมายสุดท้ายแห่งการปฏิบัติ ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีความชัดเจน และเป็นระบบที่สมบูรณ์ มีองค์ประกอบแต่ละข้อ ๆ มีแนวทางในการปฏิบัติชัดเจน และมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี

คำสำคัญ :ทางสายกลาง, กามสุขัลลิกานุโยค, อตตกิลมัตถานุโยค

ABSTRACT

This article aims at Comparative Study of the Middle Path in Buddhism. As the result of study, is found that:-

The Middle Path in Buddhism is the method leading to the cessation of suffering. The Middle way can be measured by the correctness directed to the end of suffering, in the other word, the end identifies the means. According to Buddhism, the Middle way is the cause leading to the ultimate effect that is the cessation of suffering. The Middle Path in Buddhism is clear and systematic.

Keywords: Middle Path, Sensual Indulgence, Self-mortification

๑. นิยามและความหมาย

คำว่า “ทางสายกลาง” (The middle way) ตรงกับภาษาบาลีว่า “มชฌิมาปฏิปทา” แปลตามรูปศัพท์ว่า ข้อปฏิบัติที่มีในท่ามกลาง^๑ ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหาและดับทุกข์ด้วยปัญญา^๒ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ได้แปล ทับศัพท์ของคำว่า มชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิต ที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ โดยเรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการ คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ซึ่งอยู่ในหัวข้อธรรมข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔ โดยเรียกปฏิปทานี้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุถึงอริยผลทั้ง ๔ ประการ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^๓

ในพระบาลีท่านได้แสดงไว้ว่า มชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^๔ มีอยู่เพื่อละโลภะและโทสะ^๕ ในที่บางแห่งท่านเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^๖ คือเป็นปฏิปทา หรือทางดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์ เรียกว่า พรหมจรรย์ และเรียกผู้ปฏิบัติตามว่า พรหมจารี และเรียกความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ ว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์^๗ โดยเรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง^๘ เป็นต้น

ในการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางที่กล่าวถึง จึงกล่าวได้ว่าเป็นประมวลหลักแห่งความประพฤติและเป็นระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอน ภาคปฏิบัติที่เห็นผลได้จริง และช่วยนำทางบุคคลให้ดำเนินไปสู่จุดหมายตามกระบวนการ ที่รู้และเข้าใจได้ และเห็นผลสำเร็จจริงตามกระบวนการนั้น หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์ แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้เกิด

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๗๐.

^๒ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๒๔๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙.

^๓ ที.สี. (บาลี) ๙/๓๗๓/๑๕๖-๑๕๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^๔ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๕ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓/๒๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑.

^๖ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๑/๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

^๗ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๐/๑๓-๑๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐/๒๓.

^๘ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๗.

ประโยชน์แก่ชีวิตจริงจนถึงที่สุด^๙ ซึ่งเป็นหนทางแห่งปัญญา คือเกิดความรู้ เกิดความเข้าใจและความมีเหตุมีผลในองค์ประกอบของทาง สายกลางนั้น ทำให้มนุษย์สามารถที่จะขจัดปัญหาอันเกิดกับชีวิตของตนเองได้ หรือสามารถดำเนินชีวิตให้ถูกต้องและดีงามได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องคอยหวังพึ่งอำนาจ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจากภายนอกที่มองไม่เห็น

ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอน และความแน่นอนของทางสายกลางนั้นอยู่ที่ความมีจุดหมาย หรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมาย หรือจุดหมายที่แน่ชัดแล้ว ทางที่นำไปสู่จุดหมาย หรือการกระทำที่ตรงจุด พอเหมาะพอดี ที่จะให้ผลตามเป้าหมายนั้น ก็คือทางสายกลาง เปรียบเหมือนการยิงลูกศร หรือยิงปืนอย่างมีเป้าหมาย จำเป็นต้องมีจุด ที่เป็นเป้า การยิงลูกศรคือการกระทำที่พอเหมาะพอดี ให้ลูกปืน หรือลูกศร พุ่งไปสู่จุดที่เป็นเป้าหมายได้อย่างแม่นยำ ความเป็นทางสายกลางจึงอยู่ที่การยิงตรง พอดี สู่จุดที่เป็นเป้าหมาย การยิงที่เผล หรือพลาดออกไปข้าง ๆ ย่อมไม่ถูกต้องทั้งหมด เมื่อเทียบกับการยิงที่ผิดพลาดออกไปข้าง ๆ ทั้งหมดแล้ว จะเห็นว่าจุดหมาย ที่ถูกต้องมีจุดเดียวและเป็นจุดกลาง เป็นจุดที่แน่นอน ส่วนจุดที่ผิดพลาดมีมากมายและไม่แน่นอน ล้วนชวนออกไปเสียข้าง ๆ และเส้นทางที่เข้าสู่จุดหมายนั้น ก็เป็นทางเส้นกลางเช่นเดียวกัน ทางที่ถูกต้องมีจุดหมาย มีหลักที่แน่นอนของมันเอง มิใช่รอกำหนดเอาจากทางที่ผิดพลาด ทางสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา^{๑๐} นี้ มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์^{๑๑}

ดังนั้น ความเป็นทางสายกลางจึงอยู่ที่ว่า “ยิงให้ตรงเป้า” และให้ถูก “กึ่งกลาง” ของเป้าหมาย โดยทำตามกระบวนการหรือองค์ประกอบที่ได้ฝึกฝนมาแล้วเป็นอย่างดี ก็จะทำให้ผู้ยิงลูกศรพบกับความสำเร็จอันสูงสุดได้อย่างไม่ยากเย็น ดังนั้น ทางดำเนินชีวิต ใด ๆ ก็ตาม ถ้าไม่เข้าไปเพื่อความดับทุกข์แล้ว ย่อมไม่อาจถือได้ว่าเป็นทางสายกลาง เพราะตัวมรรควิธี ซึ่งเป็นระบบแนวความคิด (concept) แล้วนำไปสู่การปฏิบัติจริงปฏิบัติตรง จึงเป็นการดำเนินชีวิตที่ต้องเหมาะสม ตรงตามกาลและเวลา โดยเข้าถึงจุดหมายปลายทางได้อย่างสมบูรณ์ คือความดับทุกข์ หรือพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั้นได้ จึงเรียกหนทางสายนี้ว่าเป็น “ทางสายกลาง” กล่าวโดยสรุปก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา กล่าวอีกนัยก็คือ หนทางที่ดำเนินไปสู่ความเป็นพระอรหันต์นั่นเอง

นัยแห่งทางสายกลาง เป็นข้อปฏิบัติ หรือเป็นหลักปฏิบัติซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยระบบของจริยธรรมและคุณธรรมชั้นสูง ซึ่งปัจเจกบุคคลพึงนำมาปฏิบัติเพื่อความสุขแห่งการดำรงชีวิต เพราะอยู่ในระหว่างความพอดี ไม่อยู่ในระหว่างทางอันสุดโต่งทั้งสอง อยู่ในวิสัยของความสมดุล ความพอเหมาะพอดี โดยปราศจากความลำเอียงทั้งปวง มีจุดหมายและเป้าหมายที่ชัดเจน และที่สำคัญเป็นไปเพื่อการดับทุกข์และเข้าถึงมรรคผลนิพพานเป็นที่สุด

^๙ พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า ๕๘๑-๕๘๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๓.

๒. ความเป็นมาของทางสายกลาง

ผู้วิจัยจะจำแนกความเป็นมาของทางสายกลาง โดยแบ่งนัยออกเป็น ๓ ประเด็น คือ ๑) จะกล่าวถึงที่มาของคำสอนนี้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งถึงว่า ทางสายกลางเกิดขึ้นได้อย่างไร ๒) เหตุผลที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องทางสายกลาง ในฐานะที่เป็นแก่นเป็นหลักคำสอนของพระองค์ และในประเด็นนี้จะได้โยงไปถึงบริบททางสังคมในครั้งพุทธกาลนั้นด้วยว่ามีลักษณะเช่นไร จึงทำให้ต้องนำหลักทางสายกลางมาประพจน์ปฏิบัติกัน และประเด็นที่ ๓ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์นัยของคำว่าทางสายกลาง เพื่อให้หมดข้อสงสัยที่ว่า นัยแห่งความเป็น “กลาง” นั้น คืออะไร และที่ว่ากลางนั้นมีลักษณะเช่นใด

ประเด็นที่ ๑ ทางสายกลางเกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งถ้าพิจารณาจากพระพุทธพจน์ ที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั้น มีประเด็นและนัยที่สำคัญดังนี้

ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ ๑. กามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นธรรมของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒. อัตตakilมณานุโยค ซึ่งเป็นทุกข์ และไม่ใช่ธรรม ของพระอริยเจ้า เพราะไม่ประกอบไปด้วยประโยชน์

มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่าง ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็น ปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^{๑๑}

จากพระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงนี้แสดงให้เห็นว่า “ทางสายกลาง” เป็นผลมาจาก การตรัสรู้ของพระพุทเจ้า ยังมีพระพุทธพจน์บางแห่งที่แสดงให้เห็นว่าทางสายกลางเป็น “ทางเก่า” เพราะเคยมีผู้ดำเนินมาก่อนแล้ว ดังนั้น การตรัสรู้ของพระพุทเจ้าจึงเท่ากับเป็นการ “ค้นพบ” แล้วนำมาเปิดเผยแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะได้ประพจน์ปฏิบัติตาม จนถึงความพ้นทุกข์ ทางสายกลางมีองค์ประกอบ ๘ ประการ^{๑๒}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จึงพอสรุปประเด็นแรก หรือนัยแรกเกี่ยวกับที่มาของทางสายกลางไว้ ๒ ประการ คือ

๑. ทางสายกลางเป็นปฏิปทา หรือเป็นหนทาง (มรรค) ที่พระพุทเจ้าทุกๆ พระองค์ในอดีตได้เคยดำเนินมาแล้วทั้งสิ้น ดังนั้น จึงเป็นหนทางที่มีมาก่อนแล้ว และทางสายกลางที่กล่าวถึงนี้ เว้นจากพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

^{๑๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๑๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๕/๑๐๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘.

๒. ทางสายกลางเป็นผลแห่งการตรัสรู้ของพระองค์เอง ซึ่งเกิดด้วยพระปัญญาอันยิ่งโดยชอบ

ประเด็นที่ ๒ เหตุผลในการแสดงทางสายกลาง มองจากบริบททางสังคมในสมัยครั้งพุทธกาล ซึ่งประเด็นนี้ มีนัยสำคัญอย่างไรและมีเหตุผลอะไร จึงต้องใช้ทางสายกลางเข้าไปแก้ไขหรือทางสายกลางเกิดขึ้นในช่วงที่ภาวะทางสังคมหรือบริบทของสังคมไม่ปกติ ซึ่งประเด็นเหล่านี้จะสรุปเพื่อให้มองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนและง่ายต่อความเข้าใจ ดังนี้

๑. ด้านสังคม

สภาพบริบทสังคมในสมัยพุทธกาล ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นสุตโตงจากลัทธิต่าง ๆ มีการยึดถือในเรื่องชนชั้นวรรณะอย่างที่สุด จากการศึกษาพุทธประวัติในตอนที่ว่าด้วยการกำเนิดศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ ยิ่งมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ พระราชมารดาและพระราชมารดาของพระเจ้าโอกากราชทั้ง ๘ พระองค์(ยกเว้นพระเชษฐภคินี) จับคู่อภิเษกสมรสกันเองระหว่างพี่น้องน้องซึ่งถือกำเนิดจากพระราชบิดาและมารดาเดียวกัน^{๓๓} ซึ่งนัยอย่างนี้ต้องถือว่าเป็นเรื่องไม่ธรรมดาหรือในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท กรณีที่ศากยวงศ์ ซึ่งเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้า ก็ปลงชีวิตซึ่งกันและกันเพื่อล้างแค้น ด้วยสาเหตุมาจากการดูหมิ่นเหยียดหยามกันในเรื่องวรรณะ^{๓๔} เป็นต้น

ผลเสียหายที่เกิดขึ้นจากการแบ่งชนชั้นวรรณะทางสังคม ทำให้บริบทของสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเห็นได้จากการเอารัดเอาเปรียบกันทางสังคม และการกดขี่ข่มเหงกัน ทั้งทางร่างกายและจิตใจจากคนวรรณะที่สูงกว่ากระทำกับคนวรรณะที่ต่ำกว่า

๒. ลัทธิ ความเชื่อทางศาสนา และปรัชญา

เมื่อสำรวจลัทธิความเชื่อทางศาสนาและปรัชญายุคที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า หลักการปฏิบัติจะมีลักษณะสุดโต่งในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นอุปสรรคและปัญหาในการเข้าถึงความจริง เพราะลัทธิและความเชื่อที่มีอยู่นั้น ไม่ใช่เป็นแค่เพียงลัทธิความเชื่อที่อยู่ในจิตใจของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ปัจเจกบุคคลในสังคมยังสร้างจารีตและประเพณีมารองรับลัทธิและความเชื่อเหล่านั้นด้วย จึงทำให้ลัทธิและความเชื่อเหล่านั้น มีความศักดิ์สิทธิ์ มีมนตร์ความขลัง และเป็นปราการที่แข็งแกร่งที่สุดยากที่ปัจเจกบุคคลจะข้ามพ้นได้

^{๓๓} ดูรายละเอียดเพิ่มใน วิจิตร สมบัติบริบูรณ์, **บันทึกพุทธประวัติ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๓๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๕-๒๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๗-๓๙. ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๘๘-๘๙.

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างและวิเคราะห์ลัทธิและคติความเชื่อบางประการ เพื่อให้เห็นถึงคุณลักษณะความเป็นสุดโต่งดังกล่าว ในพรหมชาลสูตร ที่มุนิกาย สีลขันธวรรค พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงลัทธิที่มีลักษณะสุดโต่งถึง ๖๒ ลัทธิ^{๑๕} แต่เมื่อโดยสรุปแล้ว มีอยู่ ๒ กลุ่มใหญ่ คือ ๑) สัสสตทิวฏฐิ แปลตามศัพท์ว่า ลัทธิหรือความเห็นว่าเที่ยง ๒) อุกฺเขททิวฏฐิ แปลตามศัพท์ว่า มีความเห็นว่าขาดสูญ

ประเด็นที่ ๓ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์นัยของคำว่า “ทางสายกลาง”

ทางสายกลางตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่ในพระบาลี ที่อ้างถึง ทาง ๒ สาย ว่าเป็นสิ่งสุดโต่งที่ปัจเจกบุคคลไม่ควรเดิน หรือไม่ควรเสพ^{๑๖} และไม่ได้ความหมายว่า เป็นทางที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ตรงกลาง แต่นัยแห่งทางสายกลางนั้น มีความหมายแต่เพียงว่า ถ้าปัจเจกบุคคลได้ดำเนินตามเส้นทางอันสุดโต่งนั้นแล้ว ย่อมพลาดจากทางสายกลาง ซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือไม่สามารถเข้าสู่ระบบ หรือกระบวนการแห่งความดับทุกข์ทั้งปวงนั้นได้

ในกระบวนการดับทุกข์ที่กล่าวถึงนั้น ตามนัยแห่งทางสายกลาง จำเป็นต้องยึดเป้าหมายเป็นหลัก และเป้าหมายในที่นี้ก็คือกระบวนการดับทุกข์ โดยยึดจุดหมายปลายทางเป็นสำคัญ ดังนั้น หากแม้จะมีหนทาง มากมาย ซึ่งบางครั้งอาจจะมากกว่าทาง ๒ สายที่กล่าวถึง แต่ทางเหล่านั้นถ้าไม่เป็นไปเพื่อมรรคผลและนิพพานหรือไม่ดำเนินไปสู่จุดหมาย โดยมิเป้าหมายที่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นประการสำคัญแล้ว ทางเหล่านั้นจะถูกปฏิเสธทั้งสิ้น เพราะไม่ใช่ทางสายกลางในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึง

การพิจารณาความหมายในนัยแห่งทางสายกลางตามลักษณะดังกล่าวนี้ จะทำให้หมดข้อสงสัยว่า “ทางสายกลาง” คืออะไร ไม่ต้องเป็นประเด็นให้ถามอีกว่า ที่ว่ากลางนั้น มีความเป็นกลางอย่างไร เพราะความรู้สึกของคนทั่วไป เมื่อพูดถึงคำว่า “ตรงกลาง” ก็ชวนให้คิดถึง สิ่ง ๓ สิ่ง หรือทาง ๓ สาย แล้วก็มีสิ่งหนึ่ง หรือทางสายหนึ่ง ซึ่งอยู่ตรงกึ่งกลางระหว่างทั้ง ๒ ซึ่งความรู้สึกดังกล่าวนี้ ไม่สามารถนำมาอธิบายหลักคำสอนในเรื่องทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้

๓. สาระัตถะของทางสายกลาง

^{๑๕} ที.สี. (บาลี) ๙/๗๕-๙๘/๓๑-๓๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๗๕-๙๘/๓๐-๓๘.

^{๑๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๓.

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบที่เป็นนัยแห่งหลักคำสอนที่สำคัญอยู่ ๘ ประการ และ ๘ ประการที่กล่าวถึงนั้น จะต้องเดินไปพร้อม ๆ กัน เพราะเป็นทางสายตรงสายเดียวที่เข้าถึงมรรคผลและนิพพานได้เร็วที่สุด เป็นหนทางที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงพระดำเนินมาแล้วทั้งนั้น ซึ่งมีรายละเอียดและองค์ประกอบแต่ละข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ สัมมาทิฐิ (Right View) สัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบ และทรงอธิบายความต่อไปอีกว่า หมายถึงความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)^{๑๗}

กระบวนธรรมของอริยมรรค หรือทางสายกลางทั้งหมดย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ถ้าปราศจากสัมมาทิฐิ นั่นหมายความว่าคุณธรรม ที่เป็นความดีงามทั้งหลายทั้งปวงไม่อาจเกิดขึ้นได้ รวมถึงประจวบเหมาะนิพพาน ย่อมเป็นอันปิดสนิทโดยปริยาย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “ผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมล้า มีจักษุทิฐิได้ ล้าบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมีจักษุทิฐิ เป็นปัจจัย และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่ เพราะมีสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย”^{๑๘}

๓.๒ สัมมาสังกัปปะ (Right Thought) สัมมาสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน^{๑๙} ใน คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก (ธัมมสังคณี) ได้นิยามความหมายว่า “ความตริก ความตริกโดยอาการต่างๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะอันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ”^{๒๐}

๓.๓ สัมมาวาจา (Right Speech) สัมมาวาจา หมายถึง เจรจาชอบ วาจาที่ไม่เป็นเหตุทำตนให้เดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ถูกใจผู้ฟัง เป็นวาจาเกษม เพื่อการบรรลุนิพพาน เพื่อทำ ที่สุดแห่งทุกข์ เว้นถ้อยคำลามก ควรกล่าวแต่วาจาที่เป็นสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน

๓.๔ สัมมากัมมันตะ (Right Action) สัมมากัมมันตะ หมายถึง การทำงานโดยชอบ เพ่งถึงการทำงาน เว้นจากการงาน ที่เป็นโทษ ประกอบแต่การงานที่ไม่มีโทษ หรือเว้นจากทุจริต ประกอบแต่สุจริต ใช้ความรู้ความสามารถของตนเองในทางที่ถูกที่ควร ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น คัมภีร์วิวัฏฏ์แห่งอภิธรรม นิยามคำว่า “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากกาย

^{๑๗} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒.

^{๑๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๑๗๖, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐.

^{๑๙} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒

^{๒๐} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๒๙๘/๘๘, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๙๘/๙๔.

ทุจจริต ๓ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้าเซต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจจริต ๓ สัมมากัมมันตะนี้เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เรียกว่า สัมมากัมมันตะ^{๒๑}

๓.๕ สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดหลักศีลธรรม ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน และเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยวิธีการต่าง ๆ สรุปความว่า อาชีพนั้นมีหลายอย่าง หลักสำคัญอยู่ตรงที่ว่า อย่าทำให้ผิดวิธี

๓.๖ สัมมาวายามะ (Right Effort) สัมมาวายามะ แปลว่า พยายามชอบ คัมภีร์อภิธรรม ได้ให้นิยามคำว่า “พยายาม” ไว้ดังนี้ “การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดอ้อย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระด้วยดี เรียกว่า วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค” เรียกว่า ความพยายาม^{๒๒}

๓.๗ สัมมาสติ (Right Mindfulness) สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบ ทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสมาธิ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีสมาธิ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๒๓} คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรมปิฎก ให้คำจำกัดความไว้ว่า การคอยระลึกอยู่เนื่อง ๆ การทวนระลึก สติคือภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลื่อนหาย ภาวะที่ไม่ลืมสติ คือสติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสติ”^{๒๔} อนึ่ง สติตามความหมายในพระสูตรดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็คือสติปัฏฐาน ๔ คือ^{๒๕} โดยสาระสำคัญ หลักสติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบว่ ชีวิตของเรานี้ มีสิ่งที่ควรใช้สติเข้าไปกำหนดในจุดใหญ่ ๆ เพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกายและพฤติกรรมของมัน ๑ เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ๑ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ๑ ความคิดนึกไตร่ตรอง ๑ ถ้าดำเนิน

^{๒๑} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

^{๒๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๑๑/๒๕๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๑๑/๓๓๔.

^{๒๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓.

^{๒๔} อภิ.สง. (บาลี) ๓๕/๔๙๕/๒๘๗, อภิ.สง. (ไทย) ๓๕/๔๙๕/๓๗๖.

^{๒๕} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๗๔/๒๔๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๗๔/๓๑๙.

ชีวิตโดยมีสติคุ้มครองในจุดทั้ง ๔ แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม ^{๒๖}

๓.๘ สัมมาสมาธิ (Right Concentration) สัมมาสมาธิ แปลว่า ความตั้งใจชอบ สมาธิชอบ ทรงอธิบายความไว้ในพระสูตรว่า^{๒๗} “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป ภิกษุนั้นพึงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดขึ้นจากสมาธิอยู่...บรรลุตติยฌาน...บรรลุจตุตถฌานอยู่”

ทางสายกลางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อสงเคราะห์เข้ากับหลักไตรสิกขา จะได้ดังนี้

องค์ประกอบทางสายกลาง	สงเคราะห์เข้ากับองค์ประกอบไตรสิกขา
๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ	๓. ปัญญาสิกขา (ปัญญา)
๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ	๑. สीलสิกขา (ศีล)
๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ	๒. จิตตสิกขา (สมาธิ)

๔ คุณค่าของทางสายกลาง

ทางสายกลางเป็นหัวข้อธรรมที่เป็นแกนหลักของพระพุทธศาสนา เพื่อความสะดวกและง่ายต่อการเข้าใจ จะกำหนดเป็นหัวข้อ ๆ แล้วกล่าวในรายละเอียดเป็นลำดับ ๆ ไป ดังนี้

๑ ทางสายกลางเป็นฐานรองรับจิต พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญในฐานะเป็นประธานในการกระทำ หรือประกอบกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน แต่ธรรมชาติของจิตนั้นดัน

^{๒๖} พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า ๘๑๒.

^{๒๗} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓-๔๒๔.

รณ กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ดิ้นรนไปมาเหมือนปลาที่ถูกยกขึ้นจากน้ำไปวางบนบก^{๒๘} การฝึกจิต การควบคุมจิตจึงทำได้ยาก เพราะธรรมชาติของจิตย่อมดิ้นรนหาอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ดังนั้น จึงต้องอาศัยมรรคมืองค์ ๘ มาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

๒. ทางสายกลางเป็นเครื่องชี้วัดความเป็นสมณะ พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสว่า จะมีแต่ศาสนาของศาสดาผู้มีอริยมรรคมืองค์ ๘ เท่านั้นที่มีพระอรหันต์ ส่วนลัทธิ ศาสนา หรือสมณะที่ว่างจากอริยมรรคมืองค์ ๘ ย่อมว่างจากพระอรหันต์ด้วย^{๒๙} มุ่งเอาเฉพาะสมณะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ดังนั้น ไม่ว่านักบวชลัทธิศาสนาใดก็ตาม ที่อวดอ้างว่าตนเป็นพระอรหันต์ ย่อมสามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นจริง หรือเท็จ

๓. ทางสายกลางเป็นปฏิบัติให้ถึงความสิ้นกรรม

พระพุทธศาสนาจำแนกกรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ ๑. กรรมดำ มีวิบากดำ ๒. กรรมขาว มีวิบากขาว ๓. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ๔. กรรมทั้งไม่ดำ ไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว ทางสายกลางอันประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ จัดอยู่ในประเภทกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว คือเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๓๐}

๔. หลักทางสายกลางเป็นปฏิบัติสำหรับประหารกิเลส กองทุกข์

ผู้ที่ดำเนินตามทางสายกลาง ย่อมสามารถประหารกิเลสให้น้อย มีประการ ต่าง ๆ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค คือ มานะ ๓ ประการ, อาสวะ ๓ ประการ, ภพ ๓ ประการ, สภาวะทุกข์ ๓ ประการ, มลทิน ๓ ประการ, เวทนา ๓ ประการ, ตัณหา ๓ ประการ, ตสิณา (ความอยาก) ๓ ประการ, โอรส ๓ ประการ, โยคะ ๔ ประการ, อุปาทาน ๔ ประการ, คันถะ (กิเลสเครื่องผูก) ๔ ประการ, อนุสัย ๗ ประการ, กามคุณ ๕ ประการ, นิวรณ์ ๕ ประการ, อุปาทานชั้น ๕ ประการ, โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ, อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ^{๓๑} อริยมรรคมืองค์ ๘ ย่อมเป็นไป

^{๒๘} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓-๓๔/๒๒, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓-๓๔/๓๕.

^{๒๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๒-๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๓๐} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๗/๒๖๔, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๗/๓๕๓

^{๓๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๖๒-๑๘๑/๕๒-๕๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๒-๑๘๑/๙๔-๑๐๗.

เพื่อละ เพื่อก้าวล่วง สมาตাপุตติกภัย ๓ และอมาตاپุตติกภัย ๓^๒ ทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านจึงเรียกว่า “รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม”^๓ ซึ่งมีความหมายว่า ย้าย หรือชนะกิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย

๕. ทางสายกลางเป็นปฏิบัติทำลายความผิด และอกุศลธรรมทั้งปวง

องค์ประกอบแต่ละองค์ในทางสายกลาง ยึดความถูกต้องเป็นเกณฑ์ เมื่อกระบวนการของความถูกต้องดำเนินไป หรือเป็นไปแล้ว ย่อมทำลายความผิดพลาดทั้งหลายทั้งปวงที่จะเกิดขึ้น เหมือนความมืดกับความสว่าง ไม่สามารถดำรงอยู่ในขณะเดียวกันได้

๖. หลักทางสายกลางคือเป็นไปเพื่อปฏิบัติให้ถึงฝั่งพระนิพพาน

จุดมุ่งหมายสูงสุดของทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คือการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง ซึ่งถือเป็นจุดมุ่งหมายที่แน่นอน ชัดเจน คำว่า “ทางสายกลาง” จึงมีความหมายว่า ไม่เอนเอียงไปทางใดทางหนึ่งซึ่งจะเป็นเหตุให้พลาดจากเป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายสูงสุด

๗. ถ้ายังไม่ถึงที่สุด หลักทางสายกลางก็เป็นเหตุให้เข้าถึงสุคติสวรรค์

คุณค่าเชิงจริยธรรมในข้อนี้ เพ่งเอากรณีผู้ดำเนินการตามทางสายกลาง ที่ยังไม่ถึงเป้าหมายสูงสุดคือยังไม่ได้บรรลุนิพพาน สิ้นอาสวกิเลส การปฏิบัติตามหลักทางสายกลางย่อมส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ตามสมควรแก่ฐานะของตน พุทธพจน์ที่ตรัสถึงมักจะไม่เน้นองค์ธรรมครบทั้ง ๘ ประการเช่น “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้สัตว์หลังจากตายแล้วไปบังเกิด ในสุคติโลกสวรรค์เหมือนสัมมาทิฐิ เหล่าสัตว์ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ หลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^๔ ผู้เป็นสัมมาทิฐิพึงหวังได้คติ ๑ ใน ๒ อย่าง คือ เทวดา หรือมนุษย์”^๕ เป็นต้น

^๒ หมายถึงภัยที่เกิดขึ้นเพราะการพริตพราวจากมารดาและบุตรเมื่อยามเกิดอัคคีภัย วาตภัยและโจรภัย ทำให้เกิดความทุกข์เพราะการพริตพราว ผู้ดำเนินตามทางสายกลางย่อมสามารถกำจัดความทุกข์ดังกล่าวได้ ดูรายละเอียดใน อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๒๔๔.

^๓ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๖.

^๔ อด.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๕/๓๓, อด.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๕/๓๙,

^๕ อด.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๙/๖๐, อด.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๙/๗๕.

๕ วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

องค์ธรรมในแต่ละข้อของอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น มีความสัมพันธ์กัน เกื้อหนุนซึ่งกันและกันอยู่ภายใน แต่ในขณะเดียวกันก็มีหลักธรรมอื่นภายนอกที่เป็นปัจจัยสนับสนุน จึงทำให้องค์แห่งอริยมรรคที่กล่าวถึงนั้นสามารถดำเนินไปได้

๑. หลักธรรมที่สนับสนุนก่อให้เกิดทางสายกลางได้แก่

๑) **อปปมาทธรรม** อปปมาทธรรม หมายถึง ความไม่ประมาท โดยสาระก็คือ ความเป็นผู้มีสติ มีความระมัดระวังตนเองอยู่ตลอดเวลา จุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหาย อปปมาทธรรม ถือได้ว่าเป็นธรรมหมวดหนึ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญก่อให้เกิดทางสายกลาง ดังมีพระพุทธพจน์รับรองในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรครับรองว่า “ธรรมมีอุปการะมากเพื่อการเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท”^{๓๖}

๒) **ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ** ปรโตโฆสะ หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น หรือการชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน การแนะนำ คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง และการเรียนรู้จากผู้อื่น^{๓๗} โดยเฉพาะการแนะนำและการสั่งสอนจากกัลยาณมิตร ซึ่งมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ และสัตบุรุษ

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การคิด การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งมีความหมายรวมไปถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คือรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระบบ รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุน ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์มรรคข้อแรกสุด และเป็นหัวใจสำคัญซึ่งจะทำให้ องค์มรรคที่เหลือเกิดขึ้นตามมา

๓) **สีลสัมปทา** สีลสัมปทา หมายถึงความถึงพร้อมด้วยศีล ความบริบูรณ์ด้วยศีล ความมีศีล ไม่ต่างพร้อย ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งสนับสนุนก่อให้เกิดทางสายกลาง ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทิ สีลสัมปทา ก็เป็นตัวนำ

๔) กัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดีงาม ถือว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญที่ก่อให้เกิดทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่

^{๓๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๖๔-๖๘/๒๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๔-๖๘/๔๙.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า ๖๒๑.

พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนกัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) นี้”^{๓๘}

๖.สรุปวิเคราะห์

ทางสายกลางตามแนวแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ได้มีความหมายว่าจะต้องมีทางอยู่ ๓ สาย และทางสายกลางเป็นทางเลือกที่อยู่ตรงกลางระหว่าง ๒ สายสุดโต่ง ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ใดก็ตาม แม้แต่บทนิยามที่ปรากฏอยู่ในพระบาลีที่อ้างถึงทาง ๒ ทาง ซึ่งเป็นที่สุดโต่งที่ไม่ควรเดินหรือไม่ควรเสพอ^{๓๙} ก็ไม่ได้มีความหมายว่าเป็นทางคู่ขนานซึ่งมีอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินอยู่ตรงกลาง ความหมายมีแต่เพียงว่า ถ้าดำเนินตามทางสุดโต่งทั้งสองนั้นแล้ว ย่อมพลาดจากทางสายกลาง คือไม่สามารถดับทุกข์ได้

ทางสายกลางตามนัยพระพุทธศาสนาเถรวาท จะต้องยึดเป้าหมายเป็นหลัก หรือยึดจุดหมายปลายทางเป็นสำคัญ ดังนั้น หากแม้จะมีทางมากมายซึ่งมากกว่า ๒ สาย แต่ทางเหล่านั้นไม่เป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพาน หรือไม่ดำเนินไปสู่จุดหมาย “พระนิพพาน” แล้ว ทางเหล่านั้นล้วนถูกปฏิเสธทั้งสิ้น มีนัยสำคัญคือ ความเป็นทางสายกลางจะต้องยึดเป้าหมายเป็นสำคัญ ซึ่งเป้าหมายก็คือกระบวนการดับความทุกข์และเดินไปให้ถึงความเป็น พระนิพพาน เพราะถ้าเผลอออกนอกทาง หรือเข้าถึงพระนิพพานไม่ได้ ก็เป็นอันว่าไม่ใช่ทาง สายกลางในพระพุทธศาสนา

การพิจารณาความหมายในลักษณะดังกล่าวนี้ จะทำให้หมดปัญหา ไม่ต้องเป็นประเด็นให้ถามอีกว่า ที่ว่ากลางนั้นกลางอย่างไร หรือบางครั้งอาจจะทำให้ต้องเถียงถามหาทางอีก ๒ สายที่เหลือ เพราะโดยภาษาและความรู้สึกของคนทั่วไป เมื่อพูดถึงคำว่า “ตรงกลาง” ก็จะชวนให้คิดถึงสิ่ง ๓ สิ่ง แล้วก็มีสิ่งหนึ่งอยู่ตรงกลาง ซึ่งเราจะเอาความรู้สึก ดังกล่าวนี้อธิบายหลักคำสอนทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่ได้

ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบแต่ละข้อโดยสรุปแล้ว ก็คือกระบวนการฝึกฝน อบรม และขัดเกลาจิตใจ ตามหลักไตรสิกขา ซึ่งได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา องค์ประกอบเหล่านั้น จึงประสานกลมกลืน เป็นปัจจัยสนับสนุน หรือเกื้อหนุนกันตลอด ไม่ได้แยกว่าจะต้องเริ่มจากศีล แล้วก็มาสมาธิ และปัญญาในที่สุด เพียงแต่ในการทำหน้าที่บทบาทขององค์มรรคแต่ละข้อ ถ้าองค์มรรคข้อใดทำหน้าที่เป็นหลักในขณะนั้น องค์มรรคที่เหลือก็จะทำหน้าที่คอยสนับสนุน เกื้อหนุนเป็นบริวารในแต่ละคราว ๆ ไป

^{๓๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๗๗/๒๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๗/๕๓.

^{๓๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๓.

ทางสายกลางในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ตามภูมิธรรมของบุคคล นั่นคือมีทั้งระดับที่เป็นโลกียะ ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้ก้าวไปสู่ระดับที่เป็นโลกุตระด้วย ในระดับโลกียะนั้น ท่านเน้นไปที่การมีความเห็นถูกต้อง ไม่ผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า บาป บุญมีจริง ผลกรรมที่ทำไว้มีจริง บิดามารดามีคุณจริง ครูบาอาจารย์มีคุณจริง นรกสวรรค์มีจริง เป็นต้น ซึ่งผลของสัมมาทิฐิในระดับโลกียะนั้นท่านกล่าวว่าให้ผลเป็นอุปี คือยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก เพียงแต่ภพชาติที่เกิดขึ้นจะเป็นสุคติภูมิ เช่น มนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติ ส่วนในระดับโลกุตระนั้น ท่านเน้นไปที่กระบวนการรู้เท่าทันตามความเป็นจริง จนเกิดปัญญาญาณอันแก่กล้า สามารถประหารกิเลสได้โดยสิ้นเชิง พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป นั่นคือเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของทางสายกลางโดยบริบูรณ์อย่างแท้จริง

ในแง่ของการปฏิบัติ สัมมาทิฐินับว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่มีบทบาทสำคัญ ในการทำให้องค์ธรรมอื่นๆ ที่เหลือทั้ง ๗ เกิดขึ้น การปฏิบัติตามหลักทางสายกลางจึงต้องเริ่มต้นที่ สัมมาทิฐิ การเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ มีความหมายรวมไปถึงกระบวนการทุกอย่าง ที่จะทำให้ สัมมาทิฐิเกิดขึ้นด้วย ซึ่งกระบวนการที่สำคัญก็คือปรโตโมสะและโยนิโสมนสิการ ปรโตโมสะ เป็นปัจจัยสนับสนุนภายนอก เช่น การได้ยิน ได้ฟัง สิ่งที่เป็นธรรม การคบเพื่อนที่ดีซึ่งจะนำไปสู่การคิด และไตร่ตรองด้วยสติปัญญา ส่วนโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยสนับสนุนภายใน ได้แก่การคิดไตร่ตรอง โดยอุบายอันแยบคาย หรือสอดคล้องกับความเป็นจริง เมื่อกระบวนการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเริ่มก้าวเข้าสู่ทางสายกลางได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์อันจะนำไปสู่กระบวนการดับทุกข์ในที่สุด

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พุทธธรรมกับการสังคมสงเคราะห์ Buddhadhamma and Social Work

นางสาวฐิติพร สะสม^๑
Miss Thitiporn Sasom

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับการสังคมสงเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า พุทธธรรมคือธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เฉพาะที่เกี่ยวกับสังคมสงเคราะห์ พระองค์ทรงสงเคราะห์สังคมด้วยการสอนให้รู้จักอริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทุกข์ได้แก่ปัญหาของสังคมที่รอการสงเคราะห์จากผู้มีเมตตา สมุทัยได้แก่สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาสังคม นิโรธ คือการแก้ปัญหาสังคมได้สำเร็จ มรรคคือวิธีการแก้ปัญหา ในพุทธธรรม การแก้ปัญหาสังคมด้วยการพัฒนาชีวิตของตนเองนั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนการสงเคราะห์ทรงเน้นหลักพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

คำสำคัญ: พุทธธรรม, การสังคมสงเคราะห์

Abstract

This academic article aimed to study relation between Buddhadhamma and social work. From the study, it was found that the Buddhadhamma are the all Dhamm were discovered by the Buddha. For the social works, the Buddha helped all people by teaching the Four Noble Truths that are *Dukkha*, sufferings, *Samudhaya*, cause of suffering, *Nirodha*, the cessation of suffering, and *Magga*, the Way leading to the cessation of Suffering. According to the Buddha's teachings, social problem solving should be carried on by developing their lives by themselves. He emphasized on the Noble Eightfold Paths as the practical ways in their daily lives. The Noble Eightfold Paths can be classified into eight kinds as the followings: Right View, Right intension, Right Speech, Right Action, Right Livelihood, Right Effort, Right Mindfulness, and Right Concentration. In the Social works, the Buddha emphasized on the four sublime states as the following: *Mettā*, Loving kindness, *Karūṇā*, Compassion, *Muditā*, Sympathetic joy, and *Upekkhā*, Equanimity.

Keywords: Buddhadhamma, Social work

^๑ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จ.น่าน

Permanent Lecturer in Buddhism, Faculty of Buddhism, Nan Sangha College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

๑.บทนำ

สังคmsgเคราะห้มีความหมายกว้าง คือ โดยทางวัตถุก็ได้สงเคราะห้ทางฝ่ายจิตวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นการให้การช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดเป็นการกระทำที่ดีขึ้นเป็นการสงเคราะห้ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่ที่พอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห้ก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงสงเคราะห้ภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยการชี้ให้เห็นโทษในเรื่องต่าง ๆ ภิกษุที่ประพฤติปฏิบัติไม่ชอบ พระองค์ตรัสว่า “เราจักไม่ประคับประคองเธอทั้งหลายเหมือนช้างหม้อประคับประคองภาชนะดินดิบที่ยังดิบอยู่ เราจักกล่าวชมแล้วชมอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่”^๒ ผู้ที่ทนไม่ได้ไม่สามารถจะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้ต่อไป ต้องออกไปจากศาสนา คนที่ทนได้จะบรรลุธรรม ดังนั้น สังคmsgเคราะห้ไม่จำเป็นจะต้องถูกใจผู้ถูกสงเคราะห้เสมอไป

การสงเคราะห้หรือการให้ความช่วยเหลือนั้น พระพุทธเจ้าทรงกำชับว่าจะต้องกระทำให้เหมาะสมแก่กรณี เหมาะสมเป็นราย ๆ ไป เพราะถ้าไม่ถูกต้องเหมาะสมแก่กรณีแล้วก็จะทำให้การช่วยเหลือนั้นไม่ได้ประโยชน์ เช่นเดียวกับงานสังคmsgเคราะห้ที่มุ่งการให้ความช่วยเหลือให้เหมาะสมกับสภาพสถานะของผู้ขอรับบริการเป็นราย ๆ ไปโดยใช้หลักการคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล และเริ่มจากสภาพที่เขาเป็นอยู่ขณะนั้น ถ้าอธิบายให้ชัดเจนก็คงจะเห็นว่า ถ้าเราให้ความช่วยเหลือใครก็ตาม ช่วยอย่างไม่เหมาะสม เช่น บุคคลนั้นไม่สมควรช่วยเหลือ หรือสมควรช่วยเหลือในระดับใด ในขอบเขตใด แต่เราไม่วิเคราะห์วินิจฉัยให้ถ่องแท้ ช่วยเหลือโดยไม่ตั้งใจ ไม่คำนึงว่าใครจะช่วยใคร ไม่ควรช่วยและควรช่วยมากน้อยเพียงใด การให้ความช่วยเหลือนั้น ๆ ก็จะไม่มีความจำเป็น การช่วยเหลือใคร ๆ ก็ทำได้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นนักสังคmsgเคราะห้เป็นต้น สงเคราะห้ด้านจิตใจจะช่วยควบคุมการสังคmsgเคราะห้ระบบฝ่ายวัตถุ ซึ่งถ้าสังคmsgเคราะห้ด้วยวัตถุกันบ่อย ๆ ก็อาจจะทำให้เพ้อเกินไปหมดความหมายหรือหมดคุณค่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า”สพพทานํ ธมมทานํ ชินาติ^๓” การให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง โดยเฉพาะการให้การสงเคราะห้ผู้อื่นด้วยสัมมาทิฐิ เพราะสัมมาทิฐิจะทำให้คนกระทำในสิ่งที่ถูกต้อง เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของเขาได้อย่างเหมาะสม

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะนำหลักพุทธธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสังคmsgเคราะห้มาเสนอเป็นแนวทางให้ทราบหลักการสังคmsgเคราะห้ในพุทธธรรม

^๒ ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๙๖/๒๓๓.

^๓ พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๔/๖๐.

๒. พุทธธรรม

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว แต่ก็ยังคงยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน เพราะพุทธศาสนาประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นรูปโครงของพุทธศาสนา คำว่า พุทธนั้น ไม่ได้หมายความว่า พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ เพราะได้มีการยกประเภท คำว่า พุทธ ออกเป็น ๔ ประเภท คือ

สัมมาสัมพุทธ	รู้พร้อมโดยชอบ รู้เอาโดยชอบ
ปัจเจกพุทธ	รู้เฉพาะตนผู้เดียว
อนุพุทธ	รู้ตามผู้อื่น
สุตพุทธ	รู้เพราะได้ฟัง ได้ศึกษา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา คือ ผู้รู้เองโดยชอบ โดยถูกต้องและสมบูรณ์และสามารถทำให้ผู้อื่นรู้ได้ด้วย พระองค์ทรงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหัวใจที่สำคัญของพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า^๔ “การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการค้นคว้าเรื่องอริยสัจ ๔ แต่เป็นไปในรูปแบบที่ละเอียดที่เรียกว่า ปฏิจ্ঞสมุปบาท แยกย่อยออกเป็น ๑๒ ขั้นตอน” อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น ท่านอธิบายไว้ในหนังสือบรมธรรมภาคต้นโดยเทียบเคียงกับภาษาอังกฤษไว้ดังนี้^๕

๑. สัมมาทิฐิ ความคิดเห็นถูกต้อง (Right view หรือ right understanding)

๒. สัมมาสังกัปปะ ความหมายมั่นหรือความปรารถนาที่ถูกต้อง (Right aim หรือ right ambition)

๓. สัมมาวาจา การพูดจาที่ถูกต้อง (Right speak)

๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำทางกายที่ถูกต้อง (Right conduct)

๕. สัมมาอาชีโว การดำรงชีวิตเลี้ยงชีพอย่างถูกต้อง (Right livelihood)

๖. สัมมาวายาโม ความพากเพียรพยายามที่ถูกต้อง (Right effort)

๗. สัมมาสติ การมีสติไม่เผลอเลอ มีสติอย่างถูกต้อง (Right recollection)

๘. สัมมาสมาธิ การมีจิตเป็นสมาธิแน่วแน้อย่างถูกต้อง (Right concentration)

ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายต่อไปว่า “ทั้ง ๘ ประการนี้ รวมเป็น ๘ ความถูกต้อง เป็นตัวแทนทางเรียกว่าหนทางที่ประเสริฐ นั่นแหละคือตัวทาง ทางเดียวสำหรับบุคคลเดียวเดินไปสู่จุดหมายเพียงอันเดียวเรียกว่า “๑ กายนมรรค” หนทางเส้นเดียวเท่านั้น ไม่มีสายเส้นสำหรับคน ๆ เดียวเท่านั้น เดินไป คือ มันเดินแทนกันไม่ได้และไปสู่จุดหมายอันเดียวเท่านั้น คือนิพพาน สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับ มนุษย์ มรรคมีองค์ ๘ แปรนี้อาจจะเรียนกว่าเป็น “อริยมรรค” คือ หนทางที่ประเสริฐ เป็น

^๔ พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรมภาคต้น, (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘-๘๙.

พรหมจรรย์ เป็นตัวศาสนา ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าท่านเรียกตัวศาสนาของท่านว่า “พรหมจรรย์” ท่านตรัสว่า “มา-มามาประพฤติพรหมจรรย์” เป็นการบวชในยุคแรกๆ

การสอนเรื่องอริยสัจสี่นี้ สอนครั้งแรก เรียกว่า “ปฐมเทศนา” ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แก่คนเพียง ๕ คน เท่านั้น คือ “ปัญจวัคคีย์” และทรงสอนคนอื่น ๆ ด้วยพอได้สัก ๖๐ คน ก็ส่งไปเผยแผ่ธรรมะแล้วก็แพร่หลายไปทั่วจนถึงปัจจุบัน

๒.๑ ระดับของพุทธธรรม

การศึกษาการปฏิบัติทางธรรมของทางพุทธศาสนาพบว่าได้มีการแบ่งระดับของธรรมะตามระดับของจิตใจไว้เป็น ๔ ชั้น คือ

๑. กามาวจรภูมิ ขั้นที่ลุ่มหลงอยู่ในกาม คือ สภาพจิตของสัตว์ที่บูชาการมรรณเป็นสรณะมี การมรรณเป็นสิ่งที่สูงสุดของชีวิตจิตใจและในภูมินี้รวมทั้งสัตว์นรก มนุษย์ธรรมดาที่หวังการมรรณและ เทวดาที่ลุ่มหลงบูชาการมรรณพวกนี้ จิตใจจะอยู่ในระดับกามาวจรภูมิ

๒. รูปาวจรภูมิ คือ สภาพจิตของพวกที่สูงขึ้นไป ไม่ได้บูชาการมรรณแต่ไปบูชาสิ่งที่มิใช่รูป เป็นรูปธรรม หรือความสุขที่ได้จากสิ่งที่เป็กรูปพวกนี้ เรียกว่ารูปพรหม

๓. อรูปาวจรภูมิ คือ สภาพจิตของพวกที่ไม่บูชารูป เพราะความรู้สึกทางจิตใจนี้ ไม่มีรู้ ไม่ใช่วัตถุ แต่ก็ยังเป็นพวกที่ต้องการความสุข

๔. โลกุตตรภูมิ คือ สภาพจิตของพวกที่ไม่ลุ่มหลงอยู่เหนือโลกมีจิตใจอยู่เหนือสิ่งต่าง ๆ จะเป็นพวกที่พบกับความสุขอย่างถาวร

บุคคลโดยทั่วไปก็จะอยู่ในกามาวจรภูมิบ้าง อยู่ในรูปาวจรภูมิบ้าง หรืออยู่ในอรูปาวจรภูมิ บ้าง แล้วแต่จะมีความลุ่มหลงในเรื่องอะไรในช่วงหนึ่ง ขณะนั้นสำหรับบุคคลแต่ละคนถ้ามี สิ่งแวดล้อมที่ดี ถูกต้องตามธรรมชาติก็ คน ๆ นั้นมีชีวิตตอนแรก ๆ ของเขาเป็นกามาวจรภูมิ ชีวิตอด มาเป็นรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ชีวิตชั้นปลายสุดของเขาเป็นโลกุตตรภูมิเป็นพระอรหันต์

๒.๒ พุทธธรรมกับการพัฒนาจิต

คำว่า พัฒนา ตรงกับคำในภาษาบาลีว่า วฑฺฒน แปลว่า เจริญขึ้น มากขึ้น เช่น อา สวะเจริญขึ้น กุศลธรรมเจริญขึ้น จะใช้คำว่า วฑฺฒน แต่ในบางแห่งการเจริญขึ้นมากเกินไปก็ กลายเป็นความรกรได้ ดังปรากฏในคำว่า “น สียา โลกวฑฺฒโน” ซึ่งมักแปลกันว่า อย่าเป็นคนรกร โลก หมายถึงอย่าเป็นเพียงสิ่งที่เจริญเติบโตขึ้นมาในโลก โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์อะไรไปมากกว่านั้น

การพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสมนั้น ควรจะเป็นการพัฒนาทั้ง ๒ ประการ ควบคู่กันไป คือ พิจารณาวัตถุและพัฒนาจิตใจ แต่ควรเน้นการพัฒนาจิตใจมากกว่าพัฒนาวัตถุ เพราะจิตใจที่ได้รับการ พัฒนาแล้วก็จะสามารถพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ได้ด้วย และการพัฒนาจิตที่ถูกต้องที่สุดก็คือ การใช้ธรรมะ

เป็นเครื่องช่วย ทำให้จิตใจสูงขึ้น ตามหลักพุทธศาสนากล่าวว่า การทำจิตให้สูงขึ้น ที่ดีที่สุดคือ การฝึกจิตให้เป็นสมาธิ เมื่อจิตได้พัฒนาถึงขั้นเป็นสมาธิแล้วจะประกอบไปด้วยคุณประโยชน์ ๓ ประการ คือ^๖

๑. เป็นจิตที่บริสุทธิ์สะอาด (Pure)
๒. เป็นจิตที่ตั้งมั่น มั่นคง (Steady)
๓. เป็นจิตที่ว่องไวในหน้าที่ (Active)

๑.จิตที่สะอาด นั้นทางบาลีเรียกว่า ปริสุทฺโธ จิตที่สะอาดหมายถึง จิตที่มีปัญญา มีความบริสุทธิ์ใจ ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ และก็เป็นความสุขที่แท้จริงอยู่ในตัว มีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์อยู่ในตัว การมีจิตที่สะอาด ย่อมมีเมตตา กรุณา มีจิตใจเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ไม่สร้างความทุกข์ความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น ก็จะไม่ก่อความเดือดร้อน ไม่ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

๒.จิตที่ตั้งมั่นคง ทางบาลีเรียกว่า สมาธิโต จิตที่มีกำลังจะมีความนึกคิดสูง มีปัญญาสูง บังคับตัวเองได้ ควบคุมไว้ได้ มีความขยัน มีความทรหดอดทน พินฬาอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ไม่เป็นคนสำรวย หยิบโย่ง ไม่นั่งงอมืองอเท้ารอใครมาช่วย แต่จะคิดช่วยตัวเองก่อนเสมอ

๓.จิตที่ว่องไวต่อหน้าที่ ทางบาลีเรียกว่า กมมณีย จิตที่ว่องไวจะสามารถทำอะไรก็ได้ และจะกระทำไปในทางที่ถูกตลอดเวลาคุณประโยชน์ของจิต ๓ ประการนี้ อย่าเพิ่งเข้าใจผิดว่าจะปฏิบัติเพื่อให้ไปถึงนิพพานได้อย่างเดียว แต่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น การทำจิตให้สะอาด

๓. การสังคมสงเคราะห์

สังคมสงเคราะห์เป็นเรื่องของการช่วยเหลือบุคคล กลุ่มและชุมชนที่มีปัญหาความเดือดร้อนไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ให้สามารถบรรเทา ลด และแก้ไขปัญหานั้นได้ด้วยคำแนะนำ หรือได้รับการบริหารจากนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพนาทฤษฎี หลักการ ค่านิยม จรรยาบรรณ วิธีการ และกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ไปประยุกต์ใช้ ในการปฏิบัติงานรวมทั้งการนำหลักธรรมต่าง ๆ ไปเป็นเครื่องมือในการให้บริการด้วยเช่นกัน คนโดยทั่วไปในสังคมยังไม่เข้าใจในงานสังคมสงเคราะห์ว่า จำเป็นอย่างไรกับสังคมไทยหรือจำเป็นอย่างไรที่จะต้องมีการศึกษาวิชาสังคมสงเคราะห์ในสถาบันอุดมศึกษา เพราะการสงเคราะห์ช่วยเหลือกันนั้น ถ้าสงเคราะห์ไม่ถูกหลัก ถูกวิธีแล้ว จะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ก็ทำได้ ไม่จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียน เพราะจะเป็นการสงเคราะห์ที่เพ้อมากเกินไป ทำให้ผู้รับการสงเคราะห์ไม่คิดจะช่วยตัวเอง นั่งงอมืองอเท้า เพราะคิดว่าจะต้องมีคนมาช่วยเมื่อเกิดปัญหา เกิดความทุกข์ เป็นการสร้างนิสัยที่อ่อนแอ เห็นแก่ได้ ให้กับคนในสังคม และการสงเคราะห์ที่เห็นกันอยู่ดาษดื่นทั่วไป มักจะเป็นการสงเคราะห์ทางด้านวัตถุ การแจกสิ่งของมากกว่าจะเห็นการให้บริการในด้านการให้คำแนะนำปรึกษานี้เป็นบริการที่ถูกต้องที่สุด เพราะจะทำให้ผู้รับบริการเกิดความคิด เกิดความสำนึก รู้สึกในคุณค่าของตนเอง เกิดความรู้สึกที่พึ่งพาตนเอง และคนที่คิดเป็น

^๖ พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคต้น*, หน้า ๑๘๕.

แก้ปัญหา เป็นนี้จะเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของสังคมเพราะนอกจากเขาจะช่วยตัวเองได้แล้ว เขาก็ยังสามารถช่วยผู้อื่นได้ และการมีความคิดที่จะช่วยผู้อื่นนั้น จะทำให้สังคมของเราอยู่ได้ด้วยความสะดวก เป็นการลดอัตรา หรือความเห็นแก่ตัวของคนในสังคมให้คิดถึงผู้อื่นบ้าง แนวคิดของงานสังคมสงเคราะห์นั้นมิได้เน้นแต่เพียงการแก้ปัญหาของบุคคล กลุ่ม และชุมชน เท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วยเหลือพัฒนาปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในสังคมให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์และส่งเสริมความเป็นอยู่ อันดีของประชาชนในสังคม ความมุ่งหมายประการสุดท้ายของงานสังคมสงเคราะห์อยู่ที่สวัสดิภาพของสังคมส่วนรวม แต่การที่สวัสดิภาพของสังคมจะดีได้นั้น จำเป็นต้องมุ่งเน้นการช่วยให้สวัสดิภาพของบุคคลและครอบครัวดีเสียก่อน เพราะครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด และสำคัญที่สุดของสังคม เมื่อรากฐานครอบครัวดีแล้วก็จะส่งผลให้สวัสดิภาพของสังคมโดยส่วนรวมดีไปด้วย แนวคิดนี้สอดคล้องกับค่านิยมด้านคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ที่ระบุว่า บุคคลคือ เป็นสิ่งควรคำนึงเบื้องต้นของสังคมและบุคคลกับสังคมย่อมเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน เมื่อแนวคิดทางสังคมสงเคราะห์เน้นเรื่องสถาบันครอบครัว เป็นเรื่องสำคัญงานสังคมสงเคราะห์ได้เน้นงานสวัสดิการครอบครัวและเด็ก(Family and child Welfare) ซึ่งเป็นงานที่จะป้องกันแก้ไข และพัฒนาครอบครัวที่ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ตามความเหมาะสม เช่น ไม่สามารถเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวได้บิดามารดา ไม่สามารถปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของการเป็นบิดามารดาได้ดี เป็นต้น

๔. พุทธธรรมกับงานสังคมสงเคราะห์

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของพระพุทธศาสนานั้นมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่ ต้องการให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจเรื่องชีวิตให้ถูกต้อง คือ เข้าใจว่าชีวิตคืออะไร สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตคือ อะไร มันมาจากเหตุอะไร แล้วมันให้ทุกข์ให้โทษ ให้ประโยชน์แก่เราอย่างไร เราควรจะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นอย่างไรให้ใช้ปัญญาพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ ให้ชัดเจนถูกต้อง ความทุกข์ก็จะน้อยลง คนที่ฉลาดสามารถที่จะมีชีวิตอยู่ได้ด้วยความสุขและไม่คล้อยตามความทุกข์ ความสุขนั้นจนเกินไปเมื่อเราอยู่ได้โดยไม่เป็นทุกข์ เรียกว่าเราได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา เพราะจุดประสงค์ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่การทำลายปัญหา คือความทุกข์ให้หมดสิ้นไป จุดมุ่งหมายของงานสังคมสงเคราะห์ก็เช่นเดียวกันคือ การช่วยป้องกันแก้ไขปัญหาพัฒนาศักยภาพของบุคคลในสังคม หรือจะเป็นการช่วยบุคคลที่มีปัญหาให้ช่วยตัวเองได้ หรือจะเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของคนในสังคม ก็เป็นจุดมุ่งหมายของงานสังคมสงเคราะห์ว่าจะทำอย่างไรให้คนในสังคมมีชีวิตที่เป็นสุขตามอัตราภาพของแต่ละบุคคล การขจัดปัญหาให้หมดสิ้นไปในพระพุทธศาสนา ด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ในงานสังคมสงเคราะห์ก็เช่นเดียวกันการขจัดปัญหานั้น ก็ต้องหาสาเหตุของปัญหา หาทางดำเนินการ หาทางออกของปัญหา

และในขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ให้บริการนั้นก็จะใช้ธรรมะ หรือใช้ข้อธรรมะบางประการในการให้ความช่วยเหลือและจะให้ธรรมะนั้นช่วยแนะนำผู้รับบริการให้ดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้องด้วยเช่นกัน ท่านพุทธทาสได้กล่าวว่า^๗ “เรื่องสังคมสงเคราะห์ที่จะให้แก่ใครก็ตามให้ในปริมาณที่เหมาะสมพอดี ไม่ให้มัวเมาลุ่มหลง ความหมายของการกินดี อยู่ดี อย่าให้เพ้อจนเกินไป และการสงเคราะห์ที่ดีที่สุดก็คือการให้บรมธรรมแก่เขา”

การแก้ปัญหาหรือการจัดปัญหาทั้งในทางพระพุทธศาสนาและทางสังคมสงเคราะห์นั้นต้องเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกจุด โดยทางพุทธศาสนามองว่าปัญหาทางจิตมันสำคัญกว่าทางวัตถุ ซึ่งก็เช่นเดียวกัน งานสังคมสงเคราะห์ที่มีความเชื่อว่าบุคคลที่พร้อมจะแก้ปัญหานั้นจะต้องมีจิตใจ มีความคิดที่จะยอมรับปัญหาของตนเองก่อนว่า มีปัญหาและพร้อมที่จะแก้ไข ท่านพุทธทาสได้แบ่งปัญหาของคนออกเป็น ๓ ส่วน คือ

ปัญหาส่วนแรก เป็นปัญหาเรื่องการไม่มีปัจจัยที่จำเป็นแก่ชีวิต เงินไม่มีกินไม่มีใช้ ไม่มีอนามัยที่ดี ไม่มีการศึกษา

ปัญหาส่วนที่สอง เป็นปัญหาเรื่องการทำให้มันมีขึ้นมาจะอย่างไรเป็นเรื่องของความยากลำบากที่ต้องชวนขวายถ้าชวนขวายไม่ถูกกระทำในเรื่องของมิจฉาชีพก็จะมีโสกมีทุกข์เพิ่มมากขึ้น

ปัญหาส่วนที่สาม เป็นปัญหาเรื่องมีแล้วแต่ไม่พอ มีความกระวนกระวายเร่าร้อนตลอดเวลา มีการแข่งขันกันความไม่พออยู่ตลอดเวลา หากความสุขที่แท้จริงไม่ได้จะมีการเจ็บป่วยทางจิต เกิดโรคประสาท โรคจิตเพิ่มมากขึ้นมีความสมบูรณ์ทางร่างกาย แต่ขาดทางจิตใจเป็นวัตถุเพื่อ

ดังนั้นปัญหาที่มีอยู่ทุกวันนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นปัญหาทางจิตใจ เพราะถึงแม้ประเทศที่พัฒนาแล้ว มีหลักประกันทางสังคมดีแล้ว ประชาชนยังไม่มีความสุขทางจิตใจ ส่วนความสุขทางวัตถุนั้นมีอยู่เต็มเปี่ยมแล้ว แต่ขาดทางจิตใจ ทำให้ไม่มีความสุข การกินดีอยู่ดีนั้น ควรเป็นการกินอยู่แต่พอดี ไม่ให้มีอะไรที่มากเกินไป เกิดความต้องการ ปัญหาในปัจจุบันจะสิ้นสุดไม่ได้ เพราะปัญหามาจากวัตถุนิยม เมื่อคิดจะสร้างและพัฒนาแต่วัตถุ จึงเกิดความไม่พอเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ถ้าพัฒนาจิตใจจัดกิเลสตัณหา อุปาทานต่าง ๆ ลงก็จะพิจารณาได้ว่าอะไรถูกอะไรควร อะไรพอดี หรือไม่พอดี การแก่งแย่งกัน การเบียดเบียนกันก็จะน้อยลง มีความคิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยเหลือสังคมมากกว่าการมองแต่ตัวเอง ศาสนาพุทธไม่ได้ห้ามการพัฒนาหรือความก้าวหน้าทางวัตถุ แต่ศาสนาสอนให้เราไม่是一切ในการพัฒนานั้น และทำให้การพัฒนานั้นก้าวหน้าไปโดยไม่เบียดเบียนคนในสังคม

อาจารย์วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ^๘ ได้บรรยายเรื่อง “ปัญหาแท้จริงของมนุษย์” ในหนังสือจุดยืนของมนุษย์ ซึ่งท่านได้บรรยายให้แก่ครูผู้สอนหมวดวิชาสังคมศึกษาและนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา

^๗ พุทธทาสภิกขุ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๗.

^๘ วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ, จุดยืนของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบูชาการพิมพ์, ๒๕๖๓), หน้า

ตอนปลาย ณ ห้องศีลธรรม โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัย ในเรื่องปัญหาของมนุษย์นั้น ท่านอาจารย์วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ ได้กล่าวว่า ปัญหาที่แท้จริงของมนุษย์อยู่ที่ “ความทุกข์” ท่านอธิบายว่า “ทุกข์” ไม่ใช่เรื่องของการพลัดพรากจากของรักจะเป็นความทุกข์อย่างเดียว ถึงแม้ความรู้สึกของความรักสิ่งใดก็ตามก็ทำให้เกิดความทุกข์ได้ คำว่า “ทุกข์” ที่ศาสนาเน้นมากที่สุดคือ การที่จิตต้องหวั่นไหว ทั้งรักและเกลียดเป็นภาวะที่ไม่น่าปรารถนา การทำจิตให้ปรกติเป็นภาวะที่สงบสบายกว่า ทางศาสนาจึงกล่าวว่า ทุกข์ ไม่ทุกข์ ไม่ได้พูดว่าสุขกับทุกข์ เพราะความสุขก็ยังก่อให้เกิดความทุกข์ได้ ดังนั้นต้องมองความไม่ทุกข์ จิตใจสงบไม่หวั่นไหวจึงจะดีที่สุด

ปัญหาของมนุษย์นั้น แบ่งออกเป็นลักษณะได้ ๒ ลักษณะ คือ^๙

ปัญหาข้อที่ ๑ เป็นความทุกข์อันเกิดจากตัณหา ทุกข์ คนในโลกประสบ

ปัญหาข้อที่ ๒ เป็นความทุกข์ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ในชีวิต เป็นปัญหาเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล

ปัญหาข้อที่ ๑ เป็นเรื่องของสติปัญญา เป็นเรื่องของกิเลสตัณหา เมื่อแก้ไขปัญหาข้อที่ ๑ ได้แล้ว ก็มีสติปัญญาที่จะแก้ไขปัญหาข้อที่ ๒ ได้

นักสังคมสงเคราะห์ก่อนที่จะให้บริการ ให้ความช่วยเหลือผู้มีปัญหา ต้องพัฒนาจิตใจของตนเสียก่อนให้มีคุณธรรมใช้หลักธรรมะพัฒนาเมื่อปฏิบัติงานจะได้ไม่เกิดปัญหาในขั้นนั้น คือ ไม่สามารถช่วยเหลือผู้รับบริการได้ เพราะตนเองไม่สามารถควบคุมอารมณ์ จิตใจ ความรู้สึกของตนเองได้ เกิดความรู้สึกไม่อยากช่วยเหลือ เกิดความเบื่อหน่าย หรือรู้สึกรำคาญ มีจิตใจไม่เป็นสมาธิ มีความร้อนลุ่มในใจ การทำงานก็จะเกิดปัญหาขึ้นมาได้

ในทางพุทธศาสนานั้น กล่าวถึง “สันโดษ” ซึ่งมาจากคำว่า สัม แปลว่า พร้อม ตุสส แปลว่า อิ่มใจ ยินดี รวมกันแล้วแปลว่า ความอิ่มใจพร้อม อิ่มใจในสิ่งที่มีอยู่เป็นของตนเอง แต่ความอิ่มใจนี้ไม่ได้ยับยั้งให้เกิดความรู้สึกที่ว่าต้องอยู่กับที่ ไม่ต้องคิดแก้ไขหรือพัฒนา ถึงแม้จะมีความอิ่มใจก็ควรที่จะขยายกิจการงานหรือพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ไปตามสมควรจะเป็น แต่ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่ามีกิเลส ตัณหาในการพัฒนาหรือการแสวงหาอื่น ๆ เพราะจะให้โทษมากกว่าให้ประโยชน์ ในแวดวงของศาสนานั้นจะกล่าวว่า “เราจะต้องไม่มีตัณหา ไม่เป็นทุกข์เมื่อเราจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นไม่ว่าจะเกี่ยวข้องในลักษณะไหน”

ได้เคยกล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า งานสังคมสงเคราะห์นั้นมียุทธในการปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนตั้งแต่เกิดจนตาย โดยมีงานในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้คือ^{๑๐}

๑. งานให้บริการคำปรึกษาก่อนสมรส ในการจะเลือกคู่ครองคู่สมรส

^๙ วันทนี วาสิกะสิน, รศ., ธรรมะกับงานสังคมสงเคราะห์, หน้า ๑๑๙.

^{๑๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

ปัญหา ที่จะเกิดในช่วงนี้ คือ ถ้าได้คู่ครองที่ขาดความรับผิดชอบ หรือสมรสเมื่อยังไม่พร้อม เช่น ไม่พร้อมทางวุฒิภาวะทางอารมณ์ ทางเศรษฐกิจ ขาดการวางแผนครอบครัวเด็กที่เกิดมาจะมีปัญหาตั้งแต่เริ่มอยู่ในครรภ์มารดา

๒. งานให้บริการในด้านสวัสดิการครอบครัวและเด็ก

ปัญหา ครอบครัวที่ไม่สามารถดูแลเด็กได้ พ่อแม่แยกทางกัน พ่อแม่ทารุณทุบตีลูก พ่อแม่ข่มขืนลูก เด็กถูกทอดทิ้งขาดภาวะโภชนาการ ถ้าเป็นในชนบทจะมีปัญหาขายเข้ามาทำงานในเมือง เด็กถูกเอาเปรียบทางแรงงาน มีปัญหาทางด้านจิตใจ สุขภาพกาย ฯลฯ

๓. งานให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตสมรส

ปัญหา คู่สมรสไม่สามารถมีชีวิตอยู่ด้วยกันได้อย่างมีความสุข ไม่สามารถระงับการทะเลาะวิวาทของการเป็นสามีภรรยาที่ดีต่อกันได้ ไม่สามารถระงับการทะเลาะวิวาทของการเป็นบิดามารดาที่ดีได้ ปัญหาส่งผลไปถึงลูก เด็กถูกทอดทิ้ง ว่าเหวอการอบรมสั่งสอน ขาดตัวอย่างที่ดีที่จำเริญรอยตามเด็กติดยาเสพติด เด็กผู้หญิงขายตัวเป็นโสเภณี ถูกชักชวนล่อลวง ฯลฯ

๔. งานอนามัยโรงเรียน

ปัญหา เด็กมีสุขภาพกายและจิตที่ไม่ดีมีภาวะขาดโภชนาการ เป็นอุปสรรคต่อการเรียน

๕. งานให้การสงเคราะห์บุคคลในสังคมในรูปแบบต่าง ๆ

ปัญหา หญิงไร้อาชีพ

คนชรา

คนพิการ คนเร่ร่อนขอทาน คนกลุ่มน้อย

๖. งานสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์

ปัญหา ผู้ป่วยที่มีปัญหาทางด้านอื่นที่นอกเหนือไปจากปัญหาทางด้านความเจ็บป่วย รวมทั้งผู้ป่วยฝ่ายกายและทางจิตเวช

๗. งานสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษา

ปัญหา เด็กมีปัญหาทางการเรียน และพฤติกรรมที่เป็นปัญหา เข้ากับเพื่อนไม่ได้ หนีโรงเรียนการเรียนตกต่ำ

๘. งานสังคมสงเคราะห์ทางด้านสวัสดิการแรงงาน

ปัญหา ความขัดแย้งระหว่างนายจ้างกับคนงานสวัสดิการของลูกจ้าง งานอาชีพอนามัยถูกจากที่ประสบปัญหาทางสุขภาพเพราะผลจากการทำงาน

๙. งานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม

ปัญหา บุคคลที่กระทำความผิดต้องถูกคุมขัง มีปัญหาครอบครัว มีปัญหาทางอารมณ์และจิตใจ มีปัญหาเรื่องอาชีพการปรับตัวเข้ากับสังคมเมื่อพ้นโทษ

๑๐. งานสังคมสงเคราะห์ในชุมชน

ปัญหา ชุมชนที่ขาดระเบียบ ขาดความมั่นคงขาดทรัพยากร ขาดคนที่มีคุณภาพ ขาดความรู้สึกร่วมของคนในชุมชน ทำให้บุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนได้รับความเดือนร่อยรำราญใจเกิดปัญหา

ดังนั้น บุคคลที่เกิดมาในสังคม ถ้าอยู่ในครอบครัวที่มีปัญหาไม่สามารถช่วยตัวเองได้ งานสังคมสงเคราะห์ก็จะเข้าไปเกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องเฉพาะแต่เด็ก แต่จะรวมคนทุกเพศ ทุกวัยในสังคมที่มีปัญหาไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ดังกล่าวแล้วเข้าอยู่ในวงจรของงานสังคมสงเคราะห์ด้วยทั้งสิ้น

อาจารย์วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ ได้กล่าวถึงมนุษย์ตั้งแต่เริ่มเกิดโดยท่านอธิบายว่ามนุษย์มีขึ้นมาในโลกตามกฎธรรมชาติ คือเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติที่จะต้องคู่กับโลก และเกิดมาเพื่ออะไร เกิดมาเพื่อความเป็นมนุษย์ คือ ให้มีสัตว์ที่เรียกว่า มนุษย์อยู่ในโลกนอกเหนือไปจากสิ่งอื่น ๆ เช่น ก้อนดิน ก้อนหิน ต้นไม้ ลำธาร หรือสัตว์เดรัจฉาน เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ ช้าง ม้า เป็นต้น

ดังนั้น ธรรมชาติสร้างสิ่งที่เรียกว่า เป็นมนุษย์ขึ้นมาก็เพื่อมีอุดมคติในมนุษย์ได้บรรลุถึงความสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์ธรรมชาติจึงให้สิ่งที่เรียกว่า สติปัญญา กับ กิเลส คือ ประทานทั้งความสุขสงบ ดับทุกข์ได้คือ สติปัญญา กับภาวะที่เป็นทุกข์ ทั้งสิ่งพึงปรารถนา และไม่พึงปรารถนา คือ กิเลส เพื่อมนุษย์จะได้เอาชนะสิ่งที่ เป็นกิเลส เหลืออยู่แต่ความสุขสงบ เรียกว่ามนุษย์ทำหน้าที่สำเร็จบริบูรณ์ เพราะฉะนั้นถ้ามนุษย์ได้วิวัฒนาการได้สูงสุดของความเป็นมนุษย์ก็จะเป็นบุคคลที่หมดจากปัญหาจากความทุกข์ทั้งปวง

ถ้ากล่าวโดยบุคคลแต่ละบุคคล มนุษย์ที่วิวัฒนาการสูงสุดจะไม่มี ความทุกข์ภายในจิตใจ ทั้งกาย วาจา ใจ จะเต็มไปด้วยความปรกติ มีความสงบเยือกเย็น ถ้ากล่าวโดยสังคมทั้งหมด มนุษย์จะไม่มี การเบียดเบียนกันทุกวิถีทาง ความทุกข์ที่เป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งธรรมดาปรกตินั้นมนุษย์มักจะเปลวเข้าไปยึดมั่น ถือมั่นอยู่บ่อย ๆ เพราะความทุกข์มีร่อยรอย แต่เป็นความร่อยรอยที่ทำลายความสงบ ความเยือกเย็นถ้ามนุษย์ไม่รู้เท่าทันในความทุกข์ดังกล่าว ก็จะไปลุ่มหลงและยึดติดอยู่กับสิ่งที่ เป็นทุกข์ เป็นโทษ นอกจากจะทำให้ตัวเองเดือดร้อนแล้วยังทำให้ผู้อื่น เช่น คนในครอบครัวเดือดร้อนตามไปด้วย

เมื่อย้อนไปดูชาติพันธุ์มนุษย์ตั้งแต่เกิดจะพบว่า แรกสุดมนุษย์มีสภาพคล้ายสัตว์เดรัจฉาน คือมีความเป็นอยู่เหมือนสัตว์ ต่อมาเริ่มมีความรู้สึนึกคิด มีสติปัญญามากขึ้น มีวิวัฒนาการการดำรงชีพให้แตกต่างไปจากสัตว์ เริ่มมีศีลธรรม ซึ่งเป็นตัวศีลธรรมที่แท้จริงในอันที่จะไม่เบียดเบียนกัน จึงเริ่มระเบียบของสังคม เพื่อป้องกันการเบียดเบียนกัน นอกเหนือไปจากนั้นมนุษย์ยังมีคุณธรรม มีความดีงามทั้งทางวัตถุและจิตใจ มนุษย์เริ่มมีการประกอบอาชีพทำมาหากิน แตกต่างไปจากสัตว์ เริ่มรู้จักการไถนา เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์ เมื่อมนุษย์เริ่มมีการไถนา คำว่า วัฒนธรรม (Culturo) แปลว่า คันไถคือ เริ่มวัฒนธรรมตรงที่เริ่มใช้กับไถ

มนุษย์เริ่มไถนา เริ่มมีครอบครัว มีความรักใคร่ ผูกพัน เริ่มมีข้อห้ามทางสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจคือ สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ และเมื่อมีครอบครัวก็มีหน้าที่ ที่จะต้องปฏิบัติต่อ

กันรวมเรียกว่า บทบาทหน้าที่ เช่น หน้าที่ของบิดา-มารดาต่อบุตร หน้าที่ของบิดา-มารดาต่อบรรพบุรุษ หน้าที่ของลูกต่อบิดา-มารดา เป็นต้น

ต่อมานุษย์เริ่มศึกษาค้นคว้าทางจิตใจ หลังจากที่อยู่กันเป็นสังคมไม่เบียดเบียนกันแล้ว ก็ยังมีความทุกข์ภายในจิตใจจึงคิดหาวิธีให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์ คิดค้นกันเรื่อยมาในประวัติศาสตร์ของมนุษย์อันยาวนาน เกิดการคิดค้นพบความดีงาม ความสูงสุด ความสงบ มาเป็นลำดับ จนเกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นในโลก

พระพุทธเจ้าเป็นผู้เอาชนะตัณหา เอาชนะกิเลสความทุกข์ได้ทั้งปวง เป็นบุคคลสูงสุดที่แท้จริง เมื่อพระองค์ได้เข้าถึงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว ยังได้ชี้แนะกฎธรรมชาติอันจะนำไปสู่ภาวะแห่งความสูงสุดของมนุษย์ และก็มีผู้เข้าถึงบ้างเช่นกัน จึงเกิดมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก พระพุทธเจ้าได้เอาชนะปัญหาความทุกข์ได้ เพราะพระองค์พิจารณาแล้วพบว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตายของมนุษย์ในโลกนี้เป็นความทุกข์และเป็นวงจรที่ไม่สามารถหลุดพ้นได้ การไม่ได้พิจารณาให้รู้เหตุและผลของการเวียนว่ายตายเกิดเหล่านั้น

เริ่มตั้งแต่เมื่อเกิดมาเป็นเด็ก ชีวิตในช่วงของความเป็นเด็ก เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ แรกสุดยังไม่กิเลส เป็นธรรมชาติสงบๆ จนกระทั่งเด็กนั้นเริ่มโตขึ้น เริ่มมีความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ เริ่มมีกิเลส ตัณหา อุปาทาน ทารกจะเริ่มมีความทุกข์ เมื่อรู้สึกมีเวทนาแล้วก็จะปรุงเป็นตัณหา อุปาทานจนเจริญเต็มที่มีกิเลสโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้กล่าวเฉพาะกิเลสตัณหา ซึ่งเกิดจากตนเอง ถ้าเด็กคนใดเกิดมาในครอบครัวที่ไม่เป็นสุขถูกทอดทิ้ง ลองพิจารณาว่าเด็กจะเกิดปัญหา ความทุกข์ที่มาจากผู้อื่นหยอเย้นให้มากน้อยเพียงใดเป็นความทุกข์เพิ่มขึ้นจากทุกข์ที่ตนเองเริ่มเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ความไม่พอใจต่าง ๆ มากขึ้น ครอบครัวที่ทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์นั้น นอกจากจะเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวของตนแล้ว ยังจะต้องฝึกฝนนิสัยมีการกระทำที่เรียกว่า กำจัดกิเลสให้น้อยลงโดยไม่พยายามเพิ่มความรู้สึกที่เป็น “ตัวตน” รู้จักหน้าที่ของตนเอง มีกิริยามารยาทมีความประพฤติเป็นคนอ่อนน้อม รู้กตัญญูทศเวที เสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว รักผู้อื่น ช่วยทำให้เด็กมีกิเลสน้อยลง รู้จักหน้าที่ส่วนรวม เมื่อเติบโตขึ้นไปก็สามารถเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพอยู่ในจิตใจถ้าเป็นเช่นนี้ทุกครอบครัว สังคมก็จะอยู่ด้วยความร่มเย็น

หลักเกณฑ์ของศาสนา ศีลธรรม ไม่มีอะไรมากก็คือกฎของธรรมชาติ คือ ประพฤติกระทำ และนำไปสู่ความดีงามไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น เมื่อพิจารณาให้ดีก็จะพบว่าเท่านี้แหละคือชีวิตของคนแต่ละคน คือ เกิดมาเป็นเด็ก เรียนหนังสือ มีครอบครัว มีทรัพย์สมบัติ มีชื่อเสียง แก่ เจ็บ และตาย แต่ว่าในแต่ละขั้นตอนของชีวิตจะต้องมีความถูกต้อง มีความดีงามอยู่ในทุกขั้นตอน ไม่มีความยุ่งยากวุ่นวายเป็นทุกข์อยู่ในช่วงชีวิตนั้น ๆ

การศึกษาเล่าเรียนการแต่งงาน การทำงาน การมีทรัพย์ มีเกียรติยศชื่อเสียง มิใช่เป็นความชั่ว ทางศาสนาก็ไม่ได้ห้ามไม่ให้มีสิ่งเหล่านี้ แต่ขอให้มีความถูกต้อง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เมื่อมีเกียรติยศชื่อเสียงก็ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ยึดถือเอาว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสรณะไม่มีวันเปลี่ยนแปลง เพราะแท้จริงแล้วสิ่ง

ทุกอย่างในโลกล้วนเปลี่ยนแปลง ถ้าเราไม่ทำใจให้ยอมรับไว้ เราก็จะต่อต้านการเปลี่ยนแปลงนั้น ทำให้เรามีชีวิตอยู่อย่างมีความทุกข์

คนบางคนไม่พอใจในวงจรของชีวิตเหล่านี้ เห็นว่าเป็นสูตรสำเร็จของสังคม เกิดอาการต่อต้าน ไม่ยอมรับ คิดต่อต้านสังคม คิดจะแก้ไขสังคม คิดว่าทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมเป็นความไม่ดีไปหมด โทษผู้อื่น โทษว่าบิดามารดา ทำให้ตนเกิดมาผจญกรรม คนพวกนี้ก็จะมึนงงที่เศร้าหมอง ไม่พอใจในความเป็นอย่างอยู่แต่ละขั้นตอนของชีวิต และกระทำไม่ถูกต้องกับขั้นตอนนั้น ๆ โดยแท้จริงแล้วสิ่งที่ทำให้มีความวุ่นวายต่าง ๆ นั้น ได้แก่ กิเลสตัณหาที่แทรกตัวอยู่ในทุกขั้นตอนของการพัฒนาการและการเจริญเติบโตของมนุษย์ ดังนั้นธรรมะจะช่วยให้บุคคลที่ประพฤติดุรกรรม สามารถปฏิบัติตนได้ถูกต้องตามขั้นตอนของการพัฒนาการของชีวิตของเขา แทนที่จะมองโลกในแง่ร้ายศาสนาพุทธก็ต้องการเช่นนี้เหมือนกัน คือ ไม่ได้สอนให้มองทุกอย่างเป็นความทุกข์ไปหมด ที่ไม่ทุกข์ก็จะมีจะไม่ทุกข์ได้ก็ต้องมีใจเป็นอุเบกขาวางเฉยในสิ่งต่าง ๆ ได้ และถ้าจะทำให้ไม่ทุกข์ตลอดไปก็ต้องปฏิบัติตนจนถึงนิพพาน ซึ่งเป็นความฝัน ความทุกข์ตลอดไปก็ต้องปฏิบัติตนจนถึงนิพพาน ซึ่งเป็นความฝัน ความสงบ คนเราทุกคนเกิดมาต้องการความสงบสุข แต่กระทำไม่ถูกต้องไฝหาความสุขความสงบ แต่ไม่ปฏิบัติธรรม ความสงบสุขย่อมจะมาถึงอย่างแน่นอน

สังคมหรือประเทศนั้น ก็ต้องการให้คนในสังคมมีความสุขความสงบ แต่ไปเร่งพัฒนาทางวัตถุ ด้วยมีความรู้สึกว่าจะโลกจะมีความสุข เพราะมีวัตถุมาก มนุษย์มีความสะดวกสบายเพราะมีเครื่องทุ่นแรง ไม่ต้องเหนื่อยมาก แต่ละสังคมก็แข่งขันกันพัฒนาทางด้านวัตถุ เมื่อมีวัตถุแล้วก็พบว่าจิตใจของคนในสังคมตกต่ำลงทุกที ไม่มีใครปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของตน ทุกคนแข่งขันกันอยู่ตลอดเวลา ยิ่งมีการพัฒนาทางด้านวัตถุมากเท่าไร งานสังคมสงเคราะห์ก็จำเป็นต้องเข้าไปให้บริการเพิ่มขึ้นเพราะจะมีกลุ่มบุคคลหรือชุมชนที่ไม่สามารถจะแข่งขันได้ เกิดเป็นกลุ่มชน และชุมชนที่ด้วยโอกาส และแม้แต่ชุมชนที่พัฒนาทางวัตถุดีแล้ว ก็จะต้องให้บริการในแง่ของปัญหาทางจิตใจของคนในชุมชนนั้น ศาสนาพุทธสอนให้คนเกิดมาช่วยเหลือสังคมตามแต่ความสามารถของแต่ละบุคคล ไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ให้เบียดเบียนสังคม คำว่าไม่เบียดเบียนนี้ มีความหมายมากไม่เฉพาะแต่ว่าไม่ไปทำร้ายฆ่าแกงผู้อื่นเท่านั้น ยังรวมทั้งการไม่รู้จักขอบเขตของตนเองก่อความเดือดร้อนรำคาญใจให้ผู้อื่น เมื่อเป็นเด็กไม่เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่สนใจเรียนหนังสือก็เป็นการเบียดเบียนพ่อแม่ เบียดเบียนอาจารย์ เมื่อมีเพื่อนหวังดีต่อเพื่อนชักจูงเพื่อนไปในทางเสื่อมเสีย ก็เป็นการเบียดเบียนเพื่อนคิดอิจฉาวิชาผู้อื่น กล่าวประณามผู้อื่นในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงก็เป็นการเบียดเบียน เมื่อแต่งงานแล้วไม่กระทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้องต่อครอบครัวก็เป็นการเบียดเบียนคนในครอบครัวหรือเมื่อเป็นผู้ปกครองในชุมชนไม่ปกครองด้วยคุณธรรม เบียดบังเอาผลประโยชน์มาใส่ตน ก็เป็นการเบียดเบียนสังคมด้วยเช่นกัน เมื่อเราเบียดเบียนผู้อื่น ก็คือการเบียดเบียนตนเองเพราะจะเพาะให้เราเกิดนิสัยเห็นแก่ตัว มักได้ มีจิตใจตกต่ำลงไปเรื่อย ๆ เราก็ไม่สามารถชนะตนเองและชนะกิเลสได้

เมื่อคนเราเกิดมานั้นมีหน้าที่ที่จะปฏิบัติทั้งต่อตนเองและต่อผู้รับ แต่ไม่ได้หมายความว่าเมื่อตนเองยังไม่พ้นทุกข์จะช่วยผู้อื่นไม่ได้ แต่หมายความว่าให้ทำไปด้วยกัน การแก้ไขตนเองก็กระทำให้ไปช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อมีโอกาสก็กระทำให้ไปด้วยเปรียบได้กับนักสังคมสงเคราะห์ที่มีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่น มีคำถามว่า นักสังคมสงเคราะห์เป็นผู้ไม่มีปัญหาหรืออย่างไรถึงสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ ? คำตอบนี้ก็คงจะบอกได้ว่า นักสังคมสงเคราะห์ก็พบกับสภาพปัญหาเช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ แต่ในขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่นนั้น ก็จะแก้ไขปัญหาของตนเอง พัฒนาดตนเองไปพร้อม ๆ กันด้วย ถ้ารอให้นักสังคมสงเคราะห์ปลอดจากปัญหาเสียก่อน ค่อยคิดช่วยเหลือผู้อื่น ก็คงจะไม่มีใครสามารถช่วยใครได้

ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น เป็นได้ทั้งการป้องกันและแก้ไขทุกข์ รวมทั้งการพัฒนาบุคคลในสังคม ทางด้านจิตใจด้วยเช่นเดียวกับงานสังคมสงเคราะห์ที่มีทั้งบริการที่เป็นการแก้ไข และพัฒนา แต่ยังเป็นเศษส่วนเพียงเล็กน้อย เมื่อไปเทียบเคียงกับศาสนา แต่โดยวัตถุประสงค์แล้วสังคมสงเคราะห์ก็มีทางโลกและพัฒนาทางจิตด้วยการใช้หลักธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องมือ แต่การพัฒนาจิตของนักสังคมสงเคราะห์นั้น คงไม่ใช่เรื่องที่ถึงขั้นวิปัสสนาเพ่งดูชั้นธัมม ๕ แต่เป็นการพัฒนาจิตและวิญญานในขั้นพื้นฐานที่พิจารณาความถูกต้องหรือสัมมาทิฐิไม่ให้กลายเป็นมิจฉาทิฐิทั้งตัวนักสังคมสงเคราะห์เอง และผู้รับบริการด้วย

๕. นักสังคมสงเคราะห์กับการนำพุทธธรรมไปใช้ปฏิบัติ

นักสังคมสงเคราะห์ผู้ปฏิบัติงานช่วยเหลือผู้อื่น จะต้องปฏิบัติหรือประพฤติในธรรม โดยเฉพาะในแง่ของหน้าที่และความเสียสละ เพราะธรรมะนั้น หมายถึง หน้าที่ที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติ ภาระทางวัดเรียกว่า “กรณียะ” แปลว่า กิจอันบุคคลพึงกระทำคือ หน้าที่นั่นเอง มีความหมายหนึ่งธรรม หมายถึง ผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเรียกว่า “วิปากะ” หมายถึง ผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานนั้น ๆ นักสังคมสงเคราะห์จะต้องคำนึงถึงหน้าที่ของตนในการปฏิบัติงานซึ่งมีอยู่แล้วในจรรยาบรรณ ของนักสังคมสงเคราะห์ การจะปฏิบัติตามธรรมะในเรื่องของหน้าที่ที่ดี หรือการปฏิบัติตนอยู่ในจรรยาบรรณของวิชาชีพที่ดี จะต้องลดอัตตา ความเห็นแก่ตัวลง ให้ยึดหลักอนัตตา คือความไม่เห็นแก่ตัวอยู่เสมอ โดยพิจารณาว่าเราเกิดมาเพื่ออะไร เราอยู่ในโลกนี้เพื่ออะไร สิ่งที่ดีสุดอันเป็นประโยชน์ที่สุด ที่เราควรจะทำปฏิบัติให้กับสังคม กับบ้านเมืองของเรานั้นคืออะไร และเราได้กระทำสิ่งนั้นอยู่หรือเปล่า กำหนดไว้ตลอดเวลาไม่ว่าเวลาหลับหรือตื่นว่า เรามีหน้าที่อะไร เราควรจะทำตนอย่างไร เพื่อให้หน้าที่ที่เราได้รับมอบหมายนั้นประสบผลสำเร็จ บุคคลที่มีความเสียสละเพื่อหน้าที่นั้น ย่อมคำนึงถึงหน้าที่ มีใจรักในหน้าที่การงาน มีใจรักในวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ไม่ทำงานแบบ “เช้าขามเย็นขาม” ทำไปเรื่อย ๆ ไม่คิดอะไรจะเกิดผลดีผลเสียอะไรแก่ใครก็ไม่คิดถึง อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้ไม่

เสียสละ แต่เป็นผู้เข้าไปอิงหน้าที่เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขส่วนตัว เป็นผู้ไม่ประพฤติธรรม ธรรมย่อมไม่รักษาผู้นั้น ผู้นั้นย่อมตกต่ำในชีวิตการงาน เป็นผู้เอาเปรียบแก่สังคม แก่ประเทศชาติ

นักสังคมสงเคราะห์มักจะบ่นอยู่เสมอว่า คนทั่วไปไม่เข้าใจในงานสังคมสงเคราะห์ แม้แต่เพื่อนร่วมงาน (ที่เป็นวิชาชีพอื่น) สาเหตุหนึ่งนั้นเกิดจากตัวของนักสังคมสงเคราะห์เองที่อาจจะไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความตั้งใจ ด้วยความเสียสละ เพราะนักสังคมสงเคราะห์ที่ขยันเอาใจใส่งาน รักงาน รักวิชาชีพก็มี นักสังคมสงเคราะห์จะต้องเป็นผู้ที่อดทนต่อความไม่พอใจต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของการปฏิบัติงานพยายามปรับปรุงตัวเองให้มีจิตใจสงบเย็น คือ

๑. ทำจิตให้เหมาะสม ให้ออกจากกิเลสบ้าง เช่น อยู่ในที่สงบสงัดแล้วพิจารณาข้อบกพร่องของตัวเอง ในการปฏิบัติงานอะไรที่ยังไม่ได้ทำก็ทำเสีย อะไรที่ทำไม่ถูกต้องก็แก้ไข

๒. ทำใจให้อิ่มอยู่เสมอ ให้ความอิ่มใจในการที่ได้มีโอกาสเกิดมาเป็นตัวเรา มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนพอใจในตัวเอง พอใจในสิ่งที่ตนเองได้ศึกษาเล่าเรียน พอใจในหน้าที่การงาน ในครอบครัวของตนเอง อย่าไปเปรียบเทียบกับผู้อื่น ถึงแม้ว่าจะเปรียบกับคนที่ต่ำต้อยกว่าก็ตาม เพราะถ้าเปรียบกับคนที่ต่ำต้อยกว่า เราก็คงจะไปชมเขา ถ้าเปรียบกับคนที่ดีกว่าเราก็คงจะเกิดความอิจฉาริษยา เกิดกิเลสเพราะฉะนั้นมีปิติปราโมทย์มีสันโดษ อิ่มใจพอใจในตัวเอง

๓. ทำจิตให้หนักแน่น นักสังคมสงเคราะห์ต้องมีจิตใจหนักแน่น มีอะไรเกิดขึ้นอย่าเพิ่งด่วนโกรธ เกลียด รัก ชอบ ดูเหตุผลข้อเท็จจริงเสียก่อน ชีวิตที่เกิดมาต้องต่อสู้ดิ้นรนถ้าไม่มีอุปสรรคแล้วเราจะเข้มแข็งได้อย่างไร ถ้าไม่มีอุปสรรคแล้วเราจะเอาชนะอะไร การแก้ไขอุปสรรคต้องอาศัยปัญญา ถ้าปัญญาของตนเองไม่พอก็ต้องปรึกษาพ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญต่างๆ คนที่มีใจหนักแน่นจะเอาชนะได้ในที่สุด เอาชนะอุปสรรคได้ ไม่ใช่เกิดอุปสรรคแล้ววิ่งหนี เพื่อนร่วมงานไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของเรา เราก็ต้อออกจากงาน หรือว่ามีอาการโกรธแค้นอยู่เป็นนิจ ไม่สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ นักสังคมสงเคราะห์ช่วยตัวเองไม่ได้ในเรื่องของจิตใจ แล้วจะช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างไร

๔. ทำจิตให้สูง ยกจิตให้สูงไว้ มองเห็นคนอื่นที่มีปัญหาด้วยความเข้าใจ ด้วยความเมตตา สงสาร ไม่ว่าบุคคลมีความทุกข์ ก็จะต้องมีปัญหาด้วยกันทั้งสิ้น บางคนมีปัญหาเรื่องการมีวิัตถุไม่พอเพียง บางคนมีปัญหาเพราะมีวิัตถุมากเกินไป สิ่งเหล่านี้จะทำให้จิตใจไม่สงบ เมื่อเรายกจิตให้สูงเราจะเมตตาผู้อื่น เห็นความทุกข์ของผู้อื่น ทำให้เราช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างถูกต้อง โดยมีเมตตาเป็นพื้นฐาน

๕. ทำจิตใจให้เป็นหนึ่ง หมายถึง อย่าให้มีความรักความเกลียดมากเกินไป ให้มองเห็นว่ามนุษย์ทั้งโลกเป็นเพื่อน ทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ปัญหาความวุ่นวายในโลก เกิดเพราะคนขาดธรรมะ ถ้านักสังคมสงเคราะห์เองปฏิบัติธรรมะ จะช่วยคนอื่นได้ ช่วยสังคมได้

ท่านพุทธทาสได้เคยอธิบายไว้ว่า^{๑๑} เรื่องการทำงาน อาชีพกับการปฏิบัติธรรมนั้นควรจะเกี่ยวข้องกัน คือในขณะที่ปฏิบัติงานกับปฏิบัติธรรมไปด้วย คือใช้ธรรมะเป็นหลักยึดถือในการปฏิบัติงานทุกอย่าง เพราะการทำงานภาระหน้าที่ของมนุษย์ก็คือ การปฏิบัติธรรมะ การปฏิบัติธรรมะก็คือ การงานเพราะการปฏิบัติงานที่ถูกต้อง จะเป็นการทำงานที่มีจิตใจบริสุทธิ์เมื่อทำงานอย่างมีจิตใจบริสุทธิ์แล้ว ก็จะเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัวนั่นเอง

ตัวอย่างธรรมะที่จะต้องใช้ในการปฏิบัติงานก็ได้แก่การมีศรัทธา มีวิริยะ มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา มีสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ มีพรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ อิทธิบาท ๔ เริ่มจากวงจรดังต่อไปนี้คือ

๑. มีสติ และจะต้องประกอบกันเป็นสติสัมปชัญญะเพื่อป้องกันความผิดพลาด เพื่อให้เกิดความเสมอต้น เสมอปลาย

๒. มีวิริยะ มีความเพียรพยายาม มีความกล้าหาญ การทำงานต้องใช้วิริยะ เช่น พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า "วิริเยน ทุกขมจฺเจติ" คนล่วงทุกข์เสียได้ด้วยวิริยะ

๓. มีสมาธิ ในการทำงาน มีปัญญา แต่จะต้องเริ่มจากศรัทธา ที่จะต้องมาพร้อมปัญญา มีศรัทธาในวิชาชีพระดับสูงสงเคราะห์ มีความรักงาน ศรัทธาจะก่อให้เกิดปัญญาในเรื่องของสมาธินี้ จะขออธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยคือ สมาธิทำให้จิตสงบ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้ คือ

๓.๑ จิตมีลักษณะเป็นสมาธิอยู่โดยธรรมชาติ

๓.๒ สมาธิได้เพราะมีศีลบริสุทธิ์

๓.๓ สมาธิเกิดได้จากการพยายามเป็นอยู่ให้มีปีติปราโมทย์

๔. มีสัจจะ คือ มีความจริงใจในงานที่กระทำ

๕. มีทมะ คือ มีการบังคับตัวเองให้กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง

๖. ขันติ คือ มีความอดทนอดกลั้น เมื่อเกิดความยากลำบาก เมื่อเกิดอุปสรรคขึ้นมา

๗. จาคะ คือ สละสิ่งที่ไม่ควรมีควรรอยู่ในตัวของเรารอกไปเสีย เช่นลักษณะนิสัยที่ไม่ดี พฤติกรรมที่ไม่ดีไม่ถูกต้อง ตัดกิเลสออกไปให้ได้

ความผิดพลาดในการทำงานถือว่าเป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วงที่ตีความ เพราะถ้าพิจารณาให้ดี แล้วความผิดจะทำให้ไม่ขาดสติ ไม่ประมาท แต่ความถูกต้องอาจทำให้เพลินเกิดความพอใจและอาจจะเกิดความประมาทขึ้นได้ ดังนั้นความผิดคือ ครูที่ดีที่สุดการปฏิบัติงานที่ถูกต้องด้วยการใช้หลักธรรมดังกล่าว จะสอนให้เราเห็นในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สอนเรื่อง นิพพานอยู่ตลอดเวลา อาจจะเป็นนิพพานชั่วคราว นิพพานชั้นลง นิพพานจริงที่เป็นตลอดกาล เป็นไปตามลำดับขั้นตอน การงานที่ถูกต้องจะทำให้คนสังคัมสงเคราะห์มีอหิสสา คือ การไม่เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดังนั้นคนสังคัมสงเคราะห์ปฏิบัติงานด้วยการใช้ธรรมะก็คือ การปฏิบัติธรรมนั่นเอง

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคต้น*, หน้า ๑๘๖.

งานสังคมสงเคราะห์ไม่ใช่งานที่จะทำให้ทุกคนเป็นคนรวยเท่าเทียมกัน ไม่ได้คิดให้บริการความช่วยเหลือให้เท่ากันในเรื่องของวัตถุ เพราะมนุษย์เราไม่สามารถเท่าเทียมกันได้ในทางวัตถุ จะให้เท่าใด จะสงเคราะห์เท่าใด จะพัฒนาเท่าใดก็ไม่สามารถมีเท่าเทียมกันได้ แต่ถ้าพัฒนาจิตใจของผู้รับบริการโดยให้คำแนะนำ ให้หลักธรรมที่จะนำไปปฏิบัติจะกระทำได้มากกว่า ถ้าจะทำให้คนเท่าเทียมกัน ต้องพูดถึงเรื่องสันโดษความอึดใจ ความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ในสิ่งที่ตนได้ครอบครองอยู่ นักสังคมสงเคราะห์ยอมรับว่าคนเราเกิดมาไม่เท่ากันโดยกำเนิด โดยสมอง โดยสติปัญญา ความสามารถ เห็นได้ชัดเจนในหลักการทางสังคมสงเคราะห์ ดังนั้น นักสังคมสงเคราะห์จะต้องช่วยเหลือผู้รับบริการให้คำแนะนำให้มีเมตตา มีความเสียสละ มีสันโดษ จะช่วยแก้ไขปัญหาได้ เพราะเมตตาเป็นธรรมคำจุนโลก ทำให้คนไม่เบียดเบียนกัน ไม่ว่าที่ไหนในสถานการณ์อย่างไร เรื่องของความมีเมตตาซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ นอกจากจะใช้กับตัวนักสังคมสงเคราะห์เองแล้ว ยังใช้ได้ในการให้คำแนะนำผู้รับบริการ นอกจากเรื่องเมตตาแล้วการดำเนินชีวิตโดยทางสายกลาง ดำเนินชีวิตด้วยเหตุและผล มีอยู่ ๓ ประการที่สำคัญคือ

๑. ไม่หาความทุกข์มาใส่ตัวเอง ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เป็นทุกข์ หรือมีความทุกข์อยู่แล้วก็ต้องแก้ไขให้ถูกต้อง ถ้าแก้ไขผิดทางก็จะเป็นการนำความทุกข์มาใส่ตนเองเพิ่มขึ้นอีก

๒. ไม่สละความสุขอันเกิดโดยธรรม หมายความว่า การดำเนินชีวิตจะต้องมีจิตใจที่ยินดีพอใจ เกิดความสุขในชีวิตตามแต่สภาพของแต่ละบุคคล

๓. ไม่หลงใหลมัวเมาในความสุขที่ไม่ถูกต้อง

สิ่งเหล่านี้ถ้าปฏิบัติแล้วจะเป็นทางสายกลางตั้งอยู่บนสมุฏฐานที่ต้นหาจะเกิดไม่ได้เลย นอกจากนั้นผู้รับบริการยังจะต้องให้ความร่วมมือกับนักสังคมสงเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาของตน ซึ่งก็หมายถึงว่าผู้รับบริการก็ต้องรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองเช่นกันว่า ตนเองมีหน้าที่อะไรบ้างในการขอรับบริการ และนอกจากนั้นจะต้องมีความคิดที่จะพึ่งตนเอง เช่นจะต้องร่วมหาสาเหตุของปัญหา วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาว่าเกิดมาจากอะไร ร่วมกับนักสังคมสงเคราะห์และหาทางออกหรือทางเลือกตามที่นักสังคมสงเคราะห์ได้เสนอแนะให้ และต่อจากนั้นก็ต้องพยายามยืนอยู่บนขาของตัวเองให้ได้ สามารถพึ่งพาตนเองได้ เมื่อเกิดปัญหาต่อไปในอนาคต นักสังคมสงเคราะห์นอกจากจะช่วยแก้ไขปัญหาให้กับผู้รับบริการแล้ว ก็ยังจะพูดคุยให้ผู้รับบริการเกิดความพอใจในธรรมะ เช่น พูดชักจูงให้เห็นถึงความทุกข์ ความไม่เที่ยงแท้ในสิ่งต่าง ๆ พูดชักจูงให้เห็นถึงระเบียบเรียบร้อย พูดชักจูงให้เกิดความเมตตา รักใคร่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จะเป็นการช่วยสร้างสรรค์ในสิ่งที่ตั้งมาไม่เฉพาะแต่การหาทางช่วยแก้ปัญหาให้เขาเท่านั้น

ในสังคมมนุษย์เรานี้มีข้อบกพร่องอยู่ประการหนึ่งก็คือ ไม่ค่อยรักใคร่ต่อกันถึงแม้จะเห็นข้อบกพร่องของคนใกล้ชิดก็ไม่ค่อยจะบอกกล่าวตักเตือนกัน เพราะคิดว่าธุระไม่ใช่ เรื่องของเรา นักสังคมสงเคราะห์ก็ควรจะมีหน้าที่ที่จะต้องตักเตือน หรือชี้แนะในสิ่งที่ถูกต้องให้กับผู้รับบริการด้วย

ไม่เฉพาะในเรื่องของหน้าที่การงาน หรือเฉพาะเรื่องของปัญหาเท่านั้น การบอกกล่าวให้กระทำในสิ่งที่ถูกที่ควรเป็นการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ที่ถูกต้องที่สุด และเป็นการป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย คนบางคนประพฤติดันไหลไปเรื่องคล้ายกับกระแสน้ำ แต่จะต้องมีบุคคลประเภทคอยรั้งคอยดึงเอาไว้ คอยปิดมันไว้อย่าให้ไหลมากเกินไป คนประเภทที่คอยบอกกล่าวตักเตือนผู้อื่นให้สำนึกผิดชอบชั่วดี เป็นการช่วยเหลือคนในทางที่ถูกต้อง ถ้าทุกคนในสังคมถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องชี้แนะให้แกกันแล้ว ความเสื่อมโทรมทางจิตใจก็จะไม่เกิดขึ้นกับคนในสังคม จะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างที่พระพุทธเจ้าเคยสอนไว้ว่า “ชมคนที่ควรชม ตักเตือนที่ควรตักเตือน” คนไหนประพฤติดีอยู่แล้ว ถ้าชมเชยให้กำลังใจ คนไหนกระทำไม่ถูกต้องไม่เหมาะสม ก็ต้องบอกกล่าว สังคมเราก็จะน่าอยู่มากขึ้น

ท่านปัญญานันทะภิกขุ ได้เขียนไว้ในหนังสือปัญญาสารปีที่ ๑ เล่มที่ ๗^{๑๒} เกี่ยวกับการสงเคราะห์ผู้อื่นว่า การสงเคราะห์ผู้อื่นที่ประเสริฐที่สุดคือ การสงเคราะห์ในทางจิตทางวิญญาณ คือการสงเคราะห์ด้วยธรรมะ เพราะเมื่อเข้าได้ธรรมะเขาจะช่วยเหลือตนเองได้ เราจะช่วยคนสักเท่าใด ๆ แต่ถ้าเราไม่ช่วยคนให้ถึงพระธรรม ก็เหมือนไม่ได้ช่วยก็เพราะจะช่วยแต่เพียงร่างกาย ไม่ได้ช่วยทางวิญญาณ ท่านปัญญาได้ยกตัวอย่างว่า ในครั้งพุทธกาล เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ มีอุบาสกคนหนึ่งแก่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่เพื่อยังไม่เลื่อมใส และเอามือจับมวยผม คือ แหกเขาไว้ผมยาวสมัยก่อนเหมือนแขกซีกเพื่อนลากมวยผมของเพื่อนแล้วบอกว่า “วันนี้ต้องไปวัดกันหน่อย” เพื่อนก็คิดในใจว่า เอ..มันเรื่องใหญ่ซะแล้วไม่ใช่เรื่องเล็ก ถึงขนาดจับมวยผมลากไป มันต้องใหญ่โตสำคัญที่สุดแล้ว ก็เลยบอกว่าเพื่อนไม่ต้องลากไปหรอก ฉันเห็นใจเพื่อนแล้ววันนี้ ก็เลยไป ไปแล้วได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เลยเข้าถึงธรรมะ มีชีวิตเป็นอยู่ที่ถูกต้องดีงาม อย่างนี้เรียกว่ารักเพื่อนในทางที่ถูก

นักสังคมสงเคราะห์นำธรรมะไปใช้ในการปฏิบัติงานและใช้กับตนเองในการพัฒนาจิตใจของตนจะมีประโยชน์ดังนี้ คือ

๑. นักสังคมสงเคราะห์สามารถจัดระเบียบชีวิตของตนได้อย่างถูกต้อง ดำเนินชีวิตอยู่บนทางสายกลาง ที่มีความพอเหมาะพอควร มีความอึดใจ มีความปิติในชีวิตและครอบครัวของตน

๒. นักสังคมสงเคราะห์สามารถช่วยเหลือผู้รับบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพและยังสามารถแนะนำช่วยเหลือผู้รับบริการในเรื่องการนำธรรมะไปใช้ปฏิบัติงานกับตัวของเขาเองด้วย

๓. นักสังคมสงเคราะห์สามารถเอาชนะอุปสรรคในการปฏิบัติงานร่วมกับวิชาชีพอื่น หรืออย่างน้อยมีกำลังใจเข้มแข็ง ไม่ท้อถอยเมื่อมีผู้ไม่เข้าใจงานที่ปฏิบัติอยู่ แต่จะหาวิธีการที่จะสามารถทำให้ผู้อื่นเข้าใจงานของตนได้ หรือยังหมายรวมถึงการใช้ธรรมะกับผู้ร่วมงานทั้งวิชาชีพเดียวกัน และ

๔. นักสังคมสงเคราะห์ที่ใช้หลักธรรมะดังกล่าวจะได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่า เป็นผู้มีความดี ซึ่งเป็นผลดีต่อตนเองและต่อวิชาชีพ

^{๑๒} ปัญญานันทะภิกขุ, การสงเคราะห์ผู้อื่น, ปัญญาสาร ปีที่ ๑ เล่มที่ ๗, ๒๕๖๐ : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

๖. สรุป

นักสังคมสงเคราะห์จะต้องนำหลักธรรมะไปใช้ในการปฏิบัติงานและใช้ในการพัฒนาตนเอง นอกเหนือไปจากความรู้ที่มีอยู่เพื่อให้ นักสังคมสงเคราะห์ต้องกระทำกับบุคคล กลุ่ม และชุมชนที่มี ปัญหา มีความต้องการในระดับต่างๆ กันการนำธรรมะมาประยุกต์ใช้จะทำให้คุณค่าเป็นอย่างมาก งาน สังคมสงเคราะห์เป็นงานที่ละเอียดอ่อน เพราะเป็นการให้การช่วยเหลือที่จะพัฒนาบุคคล ไม่ใช่เพียงแค่ การช่วยเหลือที่จะให้เฉพาะสิ่งของเท่านั้น การปฏิบัติงานทุกขั้นตอนจะต้องกระทำด้วยสติ ใช้ปัญญา ในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือ ท่านผู้อ่านคงจะเห็นด้วยว่า ลำพังเฉพาะการสร้างสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้รับบริการก็จะเป็นงานที่จะต้องใช้ความรู้ลึก ใช้ความละเอียดอ่อน ใช้ ความอดกลั้นเป็นอย่างมากเพราะการสร้างสัมพันธ์ภาพเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้กระบวนการปฏิบัติงาน ดำเนินต่อไปได้ดีหรือไม่เพียงใด สัมพันธภาพที่ดีจะเริ่มจากการที่นักสังคมสงเคราะห์ได้พบกับ ผู้รับบริการครั้งแรก การให้การต้อนรับหรือพบปะด้วยความเป็นมิตรดังกล่าวนั้น นักสังคมสงเคราะห์ จะต้องยึดหลักการยอมรับประกอบหลักพรหมวิหาร ๔ คือ มองผู้รับบริการด้วยความเข้าใจ เป็นใจมี เมตตา กรุณา และในระหว่างที่มีการสนทนาให้คำปรึกษา นักสังคมสงเคราะห์จะต้องสังวรในตนเองไม่ นำเอาความรู้สึกลึกคิดส่วนตัว อารมณ์ต่างๆ เข้าไปปะปนในขณะที่ให้บริการ ซึ่งก็จะต้องมีการข่มใจอด ทนต่อความไม่พอใจพอใจต่างๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งก็ต้องใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเช่นกัน ดังนั้นในความ เป็นจริงนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพหลายท่าน ก็คงจะใช้ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางในการ ปฏิบัติงานอยู่แล้ว แต่ถ้าเป็นไปได้ก็คงจะใช้พัฒนาจิตใจของตนเองจนถึงขั้นการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน เพื่อให้ได้สมาธิ มีจิตใจแน่วแน่ มีสติระลึกว่าเราคือใคร กำลังทำอะไรอยู่ จะได้ปฏิบัติงานได้ อย่างถูกต้องไม่หลงทาง ไม่หลงไปกับอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบ และจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และต่อผู้รับบริการได้เป็นอย่างมาก

เอกสารอ้างอิง

กิตติวุฒโทภิกขุ. **พัฒนาการทางจิตเล่มที่ ๑ และเล่มที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมมหาธาตุ วิทยาลัย, ๒๕๑๑.

ปัญญานันทะภิกขุ. **การสงเคราะห์ผู้อื่น. ปัญญาสาร ปีที่ ๑ เล่มที่ ๗, ๒๕๒๖.**

พุทธทาสภิกขุ.**บรมธรรมภาคต้น.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วันทนี วาสีกะสิน.รศ. **ธรรมะกับงานสังคมสงเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ. **จุดยืนของมนุษย์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุขการพิมพ์, ๒๕๒๓.

พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม Buddhism and the Solution of Environmental Problem

พระปลัดไพบูลย์ ญาณวิบุโล^{*}
Phrapalad Phaiboon ญาณวิบุโล
พระสมุทรวชิโรโสภณ^{*}
Phrasamutvacirasobhon
นางณัฐธนาถ ศรีเลิศ^{*}
Mrs. Natthanath Srileit

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากในพระไตรปิฎก จากการศึกษาได้ข้อสรุปว่า พระพุทธศาสนามองว่า ปัญหาทางระบบระบบนิเวศน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดจากตัวมนุษย์ เป็นผู้ทำลายระบบทางนิเวศน์ขึ้น อันเกิดจากกิเลส คือ ความโลภเป็นหลัก จึงก่อให้เกิดการเสียสมดุลทางธรรมชาติ พระพุทธศาสนาจึงได้เสนอหลักการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วย หลัก อริยสัจ ๔ คือ ๑) รู้ทุกข์ คือรู้ปัญหา ๒) รู้สมุทัย คือรู้เหตุของปัญหา ๓) รู้นิโรธ คือรู้ผลคือความสงบเกิดจากการดับปัญหาได้ ๔) รู้มรรค คือรู้มรรควิธีดับเหตุของปัญหา

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนา, ปัญหาสิ่งแวดล้อม

Abstract

This article aims to study the solution of Environmental problem with the Buddhist principles in Tipitaka. From the study, it could be concluded that Buddhism has thought that the ecological system was changed by human beings, who destroyed the ecological environment with their defilements, e.g., greed, which cause the nature imbalanced. Buddhism has given the way to resolve the environmental problem with

^{*} อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อ.เมือง จ.กาญจนบุรี

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Learning Room Wat Chaichumphon Chanasongkhram, Mueang Kanchanaburi.

^{*} อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อ.เมือง จ. กาญจนบุรี

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Learning Room Wat Chaichumphon Chanasongkhram, Mueang Kanchanaburi.

^{*} อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อ.เมือง จ. กาญจนบุรี

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Learning Room Wat Chaichumphon Chanasongkhram, Mueang Kanchanaburi.

Four Noble Truths, namely, 1) *Dukkha*--knowing the problem, 2) *Samudaya*--knowing the cause of problem, 3) *Nirodha*--knowing the cessation of problem, and 4) *Magga*--knowing the way of cessation or end of problem

Keywords: Buddhism, Environment Problem

บทนำ

ในสภาพของสังคมปัจจุบัน ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาใหญ่ที่ทุกประเทศจะต้องหาทางแก้ไข เนื่องจากปัญหาเหล่านี้มีผลกระทบต่อทุกระบบของวงจรระบบนิเวศน์ เพราะเมื่อสิ่งแวดล้อมมีปัญหา สรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่เคยอยู่อาศัย ในสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นอย่างเป็นปกติสุขจะได้รับผลกระทบโดยตรงอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ส่วนจะกระทบน้อยหรือมากก็ขึ้นอยู่กับสภาพของปัญหาว่ามีความรุนแรงมากน้อยเท่าใด หากมีความรุนแรงมาก ก็อาจจะเป็นสาเหตุให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นสูญพันธุ์ไปเลยก็ได้ หรือหากน้อยลงกว่านั้นก็อาจก่อให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ทุกวันนี้เราจะได้ยินข่าวเสมอว่า คณะแพทย์ได้ค้นพบเชื้อโรคชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์และสัตว์รวมทั้งพืชต่างๆ ด้วย หลายอย่างยังไม่สามารถบอกได้ว่าเกิดจากสาเหตุใด ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า การพัฒนาสายพันธุ์ของเชื้อโรคส่วนหนึ่งเกิดจากการกระทำของมนุษย์อาจจะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม เช่น การที่มนุษย์คิดว่า สัตว์ที่ตนเองเลี้ยงต้องการแคลเซียมเพื่อไปเสริมสร้างกระดูกในร่างกายจะได้แข็งแรง จึงนำเอกระดูกสัตว์ จากโรงงานฆ่าสัตว์มาผสมอาหารให้วัวกินจนเป็นสาเหตุของโรควัวบ้าในกาลต่อมา หรือการพัฒนาอาวุธชีวภาพต่างๆ เป็นต้น

การที่จะกำจัดปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายอยู่ได้อย่างเป็นสุขนั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือกันจากทุกฝ่ายจึงจะสำเร็จ การรักษาสภาพแวดล้อมให้สะอาดเพื่อป้องกันการเจ็บป่วยอันเกิดจากเชื้อโรคต่างๆ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายรักษาความสะอาด ที่อยู่ที่ฉันเพื่อไม่ให้เป็นที่เพาะเชื้อโรค หากสถานที่สกปรกทรงอนุญาตให้ภิกษุปิดกวาดให้เรียบร้อยก่อนเข้าอยู่อาศัย ซึ่งเรื่องนี้เราจะศึกษาได้จากพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อ ๗๘ อาจริยวัตร ซึ่งเป็นวัตรที่อันตวาสกทั้งหลายพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ เช่น

ถ้ามีข้าวต้ม พึ่งล้างภาชนะ ใส่ข้าวต้มถวาย เมื่ออาจารย์ฉันข้าวต้มเสร็จแล้ว พึ่งถวายน้ำรับภาชนะมา ถ้อยอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ล้างแล้วเก็บงำไว้ เมื่ออาจารย์ลุกขึ้นแล้ว พึ่งยกอาสนะเก็บ ถ้าที่นั่งรก พึ่งกวาด

อาจารย์อยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด ถ้าวิหารมีหยากเยื่อ พึ่งกวาดจากเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้องพึงเช็ด ถ้าฝาที่เขาทาน้ำมันหรือพื้นห้องขึ้นรา ควรใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา พึงใช้น้ำประพรมเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง พึงคัดหยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควร

จากตัวอย่างที่ยกมา จะเห็นได้เป็นอย่างดีว่าพระพุทธองค์ได้ทรงเน้นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมากทั้งใกล้ตัวและไกลตัว ทรงแนะนำให้ภิกษุได้ช่วยป้องกันและรักษาทั้งสภาพแวดล้อมใกล้ตัวและระบบสิ่งแวดล้อมรอบตัวทุกระบบ เพื่อรักษาความสมดุลไม่ให้เสียความสมดุลได้ เพราะทุกอย่างมีความเกี่ยวเนื่องอาศัยกันและกันเป็นไปตามหลัก ปฏิจจนูปบาท หากระบบสิ่งแวดล้อมเกิดการสูญเสียความสมดุลขึ้นเมื่อใดก็จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นทันที ดังที่ประเทศไทยเราเองและประเทศต่างๆ กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

๑.ปัญหาในระบบสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

๑.๑ สิ่งแวดล้อมคืออะไร

คำว่า สิ่งแวดล้อม(Environment) หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิต วิวัฒนาการของร่างกาย พฤติกรรมและสังคมมนุษย์ ว่าตามหลักนิเวศวิทยา(Ecology) ถือว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความสัมพันธ์กันกับสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมนับตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในปี ค.ศ.๑๗๗๐ เป็นต้นมา การขยายตัวของเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเป็นไปอย่างกว้างขวาง ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติได้ถูกคุกคามและทำลายลงโดยการกระทำของมนุษย์จนก่อให้เกิดมลพิษและส่งผลกระทบต่อมวลมนุษย์อย่างรุนแรง

ปัญหาในระบบสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน สามารถแยกประเด็นสำคัญสำหรับการวิเคราะห์ได้ ๒ ประเด็น^๔ คือ

ก.ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพ (Physical and Biological Environmental Problems) เป็นปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ มีทรัพยากรพืช สัตว์ ดิน น้ำ ปัญหาขยะของเน่าเสีย ปัญหาระบบนิเวศวิทยา ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มของประชากรเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาทางกายภาพและชีวภาพทั้งสิ้น สามารถแยกพิจารณาได้ดังนี้

๑. ปัญหาน้ำเสีย
๒. ปัญหาอากาศเป็นพิษ
๓. ปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย
๔. ปัญหาที่ดินเสื่อมสภาพ
๕. ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินควร

^๔ จานงค์ อติวัฒนสิทธิ์, รศ.,ดร., **มนุษย์สังคมและสิ่งแวดล้อม**, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๒, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑๕๘

๖. ปัญหาทรัพยากรแร่ธาตุ
๗. ปัญหาจากสารพิษ
๘. ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล
๙. ปัญหามลพิษทางเสียง

๑. ปัญหาน้ำเสีย

น้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ เป็นปัจจัยหลักของการพัฒนาประเทศในอดีต น้ำเป็นทรัพยากรที่มีปริมาณเหลือเฟือ และคุณภาพดี เนื่องจากการใช้น้ำเพื่อกิจกรรมต่างๆ ยังมีน้อย ประกอบกับปัญหาภาวะมลพิษที่เป็นสาเหตุให้กระทบกระเทือนต่อคุณภาพน้ำยังไม่รุนแรง แต่ปัจจุบันการเร่งรัดพัฒนาประเทศ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม การขยายตัวของประชาชนทำให้เกิดความต้องการน้ำมากยิ่งขึ้น ในขณะที่แหล่งน้ำในประเทศมีปริมาณจำกัดทั้งน้ำผิวดินและน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำจืดที่มีคุณภาพดีลดน้อยลงเป็นลำดับ ความจริง น้ำมีวัฏจักรที่สามารถหมุนเวียนนำมาใช้ได้ อย่างไม่หมดสิ้น หากมีการจัดการที่ดี ในอนาคตเมื่อนิคมอุตสาหกรรมต่างๆ ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่แล้ว การจัดสรรน้ำเพื่อใช้ในระบบอุตสาหกรรมเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งและสำคัญคือจะต้องรีบดำเนินการ เรื่องการบำบัดน้ำเสียที่นำมาทิ้งและควบคุมแหล่งกำเนิดของน้ำทิ้ง การใช้น้ำจะต้องมีการวางแผน การใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งน้ำในปัจจุบัน คือ

- การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในหน้าแล้ง อันเป็นผลมาจากการทำลายป่าไม้ แหล่งต้นน้ำลำธาร ทำให้ดินไม่สามารถอุ้มน้ำได้ ปัญหาตามมาก็คือการตื้นเขินของแหล่งน้ำอันเกิดจากการชะล้างพังทลายของดิน

- การใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ การใช้น้ำจากโครงการแหล่งน้ำที่พัฒนาแล้วไม่คุ้มค่า รัฐได้ลงทุนดำเนินการโครงการใหญ่ ๆ หลายโครงการ เช่น โครงการชลประทาน โครงการไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นต้น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์นั้น เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากโครงการยังไม่เต็มศักยภาพที่มีอยู่

- เกิดมลพิษในแหล่งน้ำ ในปัจจุบันแหล่งน้ำต่าง ๆ มีคุณภาพต่ำมาก โดยเฉพาะแม่น้ำสายหลักอันได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำบางปะกง และแม่น้ำแม่กลอง ทั้งนี้เนื่องจากการขยายตัวของกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ เช่น การอุตสาหกรรม การเกษตร และการขยายตัวของแหล่งชุมชนแล้วมีการระบายน้ำเสีย หรือทิ้งน้ำเสียลงสู่แหล่งน้ำ ทำให้เกิดมลพิษทางน้ำ โดยเฉพาะน้ำทิ้งจากอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมจะมีมลพิษเจือปนลงมาอีก

การขยายตัวของอุตสาหกรรมและชุมชนในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้สภาพแวดล้อมทางน้ำแหล่งต่าง ๆ ในเขตเทศบาลหรือชุมชนเมือง เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่

หาดใหญ่ โคราช ขอนแก่น ตลอดจนเมืองท่องเที่ยวชายทะเล เช่น พัทยา ภูเก็ต ประสบกับปัญหาน้ำเน่าเสียมากขึ้นทุกขณะ สาเหตุหลักที่ทำให้ น้ำเน่าเสีย นั้นมาจากแหล่งสำคัญ ๆ คือ

- น้ำโสโครกจากชุมชน มาจากอาคารบ้านเรือน ร้านอาหาร ภัตตาคาร โรงแรม สถานที่ราชการ เป็นต้น ระบายของเสียและปฏิกูลต่าง ๆ ลงสู่แม่น้ำ น้ำเสียเหล่านี้เกือบทั้งหมดไม่มีการบำบัด แต่ปล่อยลงสู่คลองและแม่น้ำโดยตรง ทำให้แม่น้ำหลายสายใกล้เมืองใหญ่จะเน่าเสียในช่วงฤดูแล้ง

- น้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรม เกิดจากการชะล้างสิ่งต่าง ๆ ในกระบวนการผลิต มักจะมีความเข้มข้นสูงกลิ่นเหม็นรบกวน บางครั้งมีการปนเปื้อนของสารพิษและโลหะหนัก หากไม่มีการบำบัดก่อนปล่อยลงสู่แหล่งน้ำจะก่อให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย

๒. ปัญหาอากาศเป็นพิษ

อากาศเป็นพิษ คือ อากาศที่ไม่บริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มีละอองอนุหรือผงธุลีสิ่งเป็นพิษ แปรปนลอยกระจายฟุ้งอยู่ในอากาศตลอดเวลา ทำให้เป็นอันตรายแก่ผู้ที่หายใจเอาอากาศดังกล่าวเข้าปอดเป็นประจำ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติสำรวจพบว่า ปัญหามลพิษทางอากาศที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม ท่อไอเสียรถยนต์ การเผาขยะไม่ถูกวิธี การก่อสร้าง ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกิดจากฝุ่นและสารอื่น ๆ เช่น สารกำมะถัน ส่วนการเผาเชื้อเพลิงในการอุตสาหกรรม และโรงงานไฟฟ้าส่วนใหญ่จะก่อปัญหาเกิดซัลเฟอร์ไดออกไซด์ อากาศเป็นพิษอาจจะมีหลายสาเหตุ เช่น

- คว้นเสียจากท่อรถยนต์
- คว้นเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม
- ฝุ่นละอองจากโรงงานอุตสาหกรรม
- กลิ่นเหม็นจากน้ำครำเน่าเสีย
- กลิ่นเหม็นจากสารบางอย่าง

๓. ปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย

ทรัพยากรป่าไม้นอกจากจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจต่อประชาชน โดยการใช้ไม้และผลิตผลจากป่าเพื่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน คุณประโยชน์อันสำคัญยิ่งก็คือ ป่าไม้มีคุณค่าต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ ป่าไม้เป็นที่ให้ความชุ่มชื้นแก่โลก เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งของพืชสมุนไพร และพืชหายาก แต่กลับปรากฏว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีอัตราการลดลงเรื่อย ๆ อัตราการลดลงของพื้นที่ป่าไม้เฉลี่ย ๓.๐๕ ล้านไร่ นับว่าเป็นปัญหาที่น่าวิตก เพราะพื้นที่ป่าไม้น้อยเกินไปและหลายแห่งมีสภาพที่เสื่อมโทรมมาก อาจจะเป็นเหตุให้สัตว์ป่าและพืชพรรณหลายชนิดต้องสูญพันธุ์ ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบไปถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์เนื่องจากขาดความหลากหลายของชีวพันธุ์ต่อไปได้

ปัญหาป่าไม้ถูกทำลายเกิดจาก

- การบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่เกษตรกรรม
- การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขาที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ต้นน้ำลำธาร
- การลักลอบตัดไม้ในระดับผู้มีอิทธิพลและชาวบ้าน

การใช้ประโยชน์ของหน่วยงานราชการ เช่น การตัดถนนผ่านป่าไม้ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าเพื่อเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ หรือเพื่อการคมนาคม หรือเพื่อสร้างเขื่อนล้นแต่มีส่วนทำให้การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น

๔. ปัญหาที่ดินเสื่อมสภาพ

ที่ดินเสื่อมสภาพ คือ ที่ดินซึ่งไม่เหมาะสมที่จะทำการเพาะปลูก หมดความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่ดินไม่มีปุ๋ยเป็นดินทราย ดินเค็ม รวมทั้งดินที่มีสภาพเป็นกรดต่าง ๆ ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ทรัพยากรดินเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จากพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด ๓๒๐.๗ ล้านไร่ มีการกำหนดที่ดินมาใช้เพื่อประโยชน์ทางการเกษตรถึง ๑๕๒ ล้านไร่ ใน พ.ศ. ๒๕๒๘ และประชาชน ๒๐% นั้นประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ที่ดินเสื่อมสภาพมีสาเหตุมาจากหลายประการ เช่น การใช้ทรัพยากรที่ไม่เหมาะสมกับสมรรถนะของดิน ขาดการบำรุงรักษาที่ถูกต้อง ขาดวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำให้เกิดการชะล้างพังทลายและความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง

- การใช้ประโยชน์ในที่ดินที่มีทรัพยากรอื่นอยู่ร่วมกัน เช่น น้ำมัน แร่ต่าง ๆ เกิดจากการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก สารเคมีกำจัดแมลงและการทิ้งสารเคมีอย่างอื่นลงในดิน

๕. ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินควร

ปัญหานี้จะพบได้ทั้งในน้ำและบนบก เช่น การที่ชาวประมงจับปลาจำนวนมากในทะเลเพื่อการอุตสาหกรรม ทำให้ปลาทะเลมีน้อยและมีสัตว์น้ำหลายชนิดสูญพันธุ์ เนื่องจากขยายพันธุ์ไม่ทันกับความต้องการของมนุษย์

บนบกทรัพยากรบางชนิดถูกนำมาใช้จนหมดไปจากโลกและบางชนิดไม่มีการฟื้นฟูกลับมาสู่สภาพเดิมได้ เช่น ต้นไม้ในป่าถูกโค่น ทรัพยากรที่ใช้เป็นแหล่งพลังงานได้แก่ ถ่านหิน น้ำมัน และก๊าซ ถูกนำมาใช้อย่างไม่จำกัด ทำให้โลกปัจจุบันต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่านานาประการ

๖. ปัญหาทรัพยากรแร่ธาตุ

ทรัพยากรแร่ธาตุ หมายถึง แร่ธาตุชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งบนบกและใต้ทะเล ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์เป็นวัตถุดิบในกิจกรรมอุตสาหกรรม เป็นวัสดุก่อสร้างหรือเป็นเชื้อเพลิงและพลังงาน ซึ่งแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ คือ แร่โลหะ เช่น ดีบุก สังกะสี แมงกานีส ทังสเตน ตะกั่ว พลวง และเหล็ก เป็นต้น แร่ไม่โลหะ เช่น ฟลูออไรด์ แบไรท์ ยิปซัม ดินขาว หินปูน เป็นต้น

แร่เชื้อเพลิง เช่น ถ่านลิกไนท์ น้ำมันปิโตรเลียม และก๊าซธรรมชาติ เป็นต้น ทรัพยากรแร่ธาตุนี้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีโอกาสหมดสิ้น ไม่สามารถเกิดใหม่ทดแทนให้ทันใช้ได้อีก

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา วิธีการทำเหมืองแร่ยังขาดหลักการประสานประโยชน์ ระหว่างเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม จึงก่อให้เกิดปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่ทำเหมืองแร่และบริเวณใกล้เคียง เช่น การทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดระนองหรือการทำแร่หินปูน ตำบลหน้าพระลาน จังหวัดสระบุรี ซึ่งมีผลกระทบต่อ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณใกล้เคียง เป็นต้น นอกจากนี้พื้นที่ซึ่งผ่านการทำเหมืองแร่แล้วยังไม่มีการปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม ถูกปล่อยทิ้งไว้โดยขาดพืชปกคลุมและในการทำเหมืองแร่ยังใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมมีการปล่อยน้ำทิ้งที่มีตะกอนขุ่นข้นลงสู่แหล่งน้ำ ทำให้เกิดปัญหาการตกตะกอนในแหล่งน้ำ หรือไปทับถมบริเวณปากแม่น้ำทำให้แม่น้ำตื้นเขิน ทรัพยากรป่าชายเลนเสียหาย

๗. ปัญหาจากมลพิษ

เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ดังนั้น สารพิษจึงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชนในประเทศไทย และก่อให้เกิดปัญหามลพิษทาง ดิน น้ำ และอากาศขึ้น ปัญหาส่วนใหญ่ได้แก่พวกสารเคมีป้องกันศัตรูพืชและสัตว์ การใช้สารเคมีโดยขาดความรู้ความเข้าใจ ที่ถูกต้องทำให้เกิดการตกค้างของสารพิษในสิ่งแวดล้อมและถ่ายทอดสู่มนุษย์ได้ เป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยและอาจเป็นอันตรายถึงชีวิต ประเทศไทยได้สั่งสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชและสัตว์ ซึ่งเป็นสารเคมีที่มีอันตรายค่อนข้างสูงต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม ในปี ๒๕๓๐ นำเข้า ๑๙,๐๐๐ ตัน นอกจากนี้ยังได้สั่ง ดีดีที เข้าประเทศเป็นปริมาณ ๕๐๐-๖๐๐ ตันต่อปี ทั้ง ๆ ที่ในบางประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ได้ประกาศเลิกใช้แล้วเนื่องจากเป็นสารสลายตัวยากและมีฤทธิ์ตกค้างยาวนาน

ปัจจุบันสารพิษตกค้างในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาตินั้นกระจายอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ โดยตรวจพบทั้งในน้ำมีการตกตะกอนดิน โดยเฉพาะในแหล่งที่ทำการเพาะปลูก ซึ่งต้องใช้สารเคมีจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบสารพิษปะปนอยู่ในตัวสัตว์น้ำ ผลผลิตทางการเกษตรทั้งจากแหล่งผลิต และแหล่งจำหน่าย แม้แต่ในเลือดและน้ำนมมารดาก็ยังพบพิษตกค้างของสารเคมี ซึ่งปนเปื้อนมาจากแหล่งอาหาร ได้แก่ ดีดีทีและสารเคมีอื่นๆ

๘. ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล

ขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล กำลังเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญปัญหาหนึ่งในชุมชนต่างๆ ของ ประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่มีขนาดใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานครและเมืองหลักต่าง ๆ เนื่องจากขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล หากไม่ได้รับการเก็บและกำจัดที่ถูกต้อง ก็จะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาด้านสาธารณสุข ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง รวมทั้งปัญหามลพิษในด้านอื่นๆ เช่น การปนเปื้อนของแหล่งน้ำต่างๆ เป็นต้น

ปัญหาของขยะมูลฝอย มาจากการไม่สามารถดำเนินการจัดเก็บและกำจัดให้เพียงพอกับปริมาณขยะมูลฝอย นอกจากนั้น การกำจัดก็ยังไม่สามารถแยกประเภทและกำจัดให้ถูกวิธีตามกรรมวิธี ขยะมูลฝอยที่จัดเก็บขนมาได้จะถูกนำไปกองรวมกันไว้กลางแจ้งก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอีกมากสำหรับขยะเสี่ยงจากแหล่งชุมชนที่เป็นอันตราย เช่น กากแบตเตอรี่รถยนต์ ถ่านไฟฉาย และหลอดเรืองแสง(Fluorescent) ที่ชำรุด ซึ่งมีส่วนประกอบจากสารตะกั่ว แมงกานีส และปรอท โดยไม่มีการแยกนำไปกำจัดอย่างถูกวิธีนับเป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้การแพร่กระจายของสารที่เป็นพิษออกสู่สิ่งแวดล้อม และเป็นอันตรายต่อสุขภาพและอนามัยของประชาชน

ส่วนการกำจัดสิ่งปฏิกูลจากบ้านเรือนนั้นก็ยังพบปัญหารถยนต์ดูดถ่ายสิ่งปฏิกูลที่ผิดกฎหมาย ซึ่งมักจะนำไปกำจัดอย่างไม่ถูกวิธี เช่น แอบทิ้งลงในลำธารสาธารณะหรือในที่รกร้างอันอาจนำไปสู่ภาวะน้ำเสียและโรคระบาด

๙. ปัญหามลพิษทางเสียง

คุณภาพระดับเสียงในบางพื้นที่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ หาดใหญ่ และขอนแก่น ในปัจจุบันอยู่ในระดับที่เป็นสาเหตุรำคาญ และอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพในระดับการได้ยินของประชาชนได้ ปัญหามลพิษทางเสียงสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งทางบก ทางน้ำและทางอากาศ ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากยานพาหนะทางบก ประกอบกับสภาพการจราจรติดขัดและการขาดมาตรการควบคุมอย่างจริงจัง เกี่ยวกับการปล่อยมลพิษทางเสียงอย่างจริงจัง ทำให้อาณาเขตทางบกเป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญของปัญหามลพิษทางเสียงนอกนั้นก็จะเกิดปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรมและอื่น ๆ

๑๐. ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคม^๕

(Social Environmental Problems)

ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environmental Problems) สังคมเป็นสิ่งแวดล้อมระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยมนุษย์ ที่มีการปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันและมีการจัดระเบียบกฎเกณฑ์กติกาสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นทางสังคมเป็นปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ และแม้กระทั่งปัญหาระบบสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางชีวภาพก็เกิดจากการกระทำของมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ปัญหาระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคมในปัจจุบัน อาจแยกพิจารณาได้ดังนี้

^๕ สวาท เสนาณรงค์ / วิไลเชิด ทวีสิน, ส. ๕๐๓ สังคมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๓).

๑. ปัญหาเศรษฐกิจ การพัฒนาเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาสังคม ผลที่เกิดจากการพัฒนาด้านนี้ก็คือ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน มีการยกย่องคนรวยมากกว่าคนจน และมีการแข่งขันทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น จนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็ว

การพัฒนาเศรษฐกิจจะมุ่งเน้นการพัฒนาระบบอุตสาหกรรมเป็นหลัก และโรงงานอุตสาหกรรมก็ต้องพึ่งระบบเทคโนโลยีที่เป็นผลผลิตทางวิทยาศาสตร์ สิ่งที่จะนำมาป้อนโรงงานอุตสาหกรรมคือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่นั่นเอง ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยเป็นระบบที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก เพราะเราเป็นประเทศเกษตรกรรม เมื่อธรรมชาติถูกทำลายด้วยระบบเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็จะทำให้ระบบเศรษฐกิจพื้นฐานของคนไทยต้องสูญเสียไปด้วย จึงก่อให้เกิดปัญหาขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน

๒. ปัญหาทางการเมือง ในทางสังคมได้มีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเมือง การปกครองไปเป็นรูปแบบใหม่อยู่เสมอ มีการแข่งขันแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นำทางการเมือง ซึ่งเป็นเหตุให้การพัฒนาประเทศ ไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เพราะผู้นำคนใหม่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายการบริหารประเทศเสมอ

เนื่องจากการเมืองเป็นศูนย์กลางอำนาจและผลประโยชน์มหาศาล จึงทำให้ผู้ทะเยอทะยานจะมีอำนาจทางการเมืองดำเนินการทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจและการยอมรับจากประชาชน ไม่ว่าจะเป็นแบบถูกต้องทางศีลธรรมหรือไม่ก็ตามและการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมืองนี้ ทำให้สังคมมนุษย์หลายแห่งประสบความเดือดร้อน เช่น มีการใช้อาวุธต่อสู้กันเพื่อแย่งความเป็นใหญ่ในสังคม ในระดับวงกว้าง จะมองเห็นในรูปของสงครามกลางเมืองโดยการลอบทำร้าย การต่อสู้กันหรือการกล่าวหาจั่วจ้วงจบบัน ซึ่งไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อส่วนรวมแต่ประการใด

๓. ปัญหาทางสาธารณสุข เมื่อประชากรบริโภคอาหารไม่เพียงพอหรืออาหารไม่มีคุณภาพ เพราะประชากรยากจน มีรายได้ไม่เพียงพอทำให้มีผลต่อสุขภาพและอนามัยของประชากร ผู้เชี่ยวชาญ ทางโภชนาการพบว่า เด็กทารกและเด็กก่อนวัยเรียนและหญิงมีครรภ์เป็นโรคขาดอาหาร หรือกินอาหารที่ขาดคุณภาพ ซึ่งจะมีผลต่อการเจริญเติบโตทางร่างกายและสมอง สถานพยาบาลของรัฐไม่เพียงพอ ประชาชนขาดความรู้เบื้องต้นในการดูแลและรักษาสุขภาพของตนเอง

๔. ปัญหาจากการเพิ่มประชากร การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรเป็นไปอย่างรวดเร็ว และการเปลี่ยนโครงสร้างทางเกษตรจากระบบเพื่อการยังชีพมาเป็นระบบเพื่อการค้า ทำให้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นกัน ทั้งพื้นที่นาข้าวและพื้นที่ปลูกพืชไร่ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นความต้องการอาหารเพิ่มขึ้น ความต้องการที่ดินเพื่อทำกินก็เพิ่มมากขึ้น จึงเป็นสาเหตุให้มีการบุกรุกทำลายป่าไม้เพื่อแสวงหาที่ดินทำกินเกิดขึ้นทั่วประเทศ ทำให้ป่าไม้ลดลงและก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น การศึกษา ที่อยู่อาศัยแออัด ปัญหาขยะ การลักขโมย การบริการสาธารณสุข

สาธารณูปโภค การขนส่ง เป็นต้น การบริการด้านต่าง ๆ ของรัฐ บริการไปได้ไม่ทั่วถึงเพราะประชากรมีมาก

๓. วิธีแก้ไขปัญหาล้างแวล้อม

โลกยิ่งเจริญด้วยเทคโนโลยี ปัญหาล้างแวล้อมกลับทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ตามไปด้วย ถ้าหากมนุษย์ไม่หาวิธีแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพแล้วความหายนะก็จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทั่วโลก นอกจากการแก้ไขโดยใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์แล้ว ผู้เขียนใคร่ที่จะเสนอวิธีการแก้ไขด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ

๓.๑ วิธีแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมตามหลักอริยสัจ ๔

พระพุทธศาสนามีหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักความจริงแห่งชีวิตมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นถึงหลักการแก้ปัญหาชีวิต หรือเป็นวิธีการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ โดยการสืบสาวหาต้นตอของปัญหา เพื่อต้องการรู้ว่าปัญหานั้นมาจากตรงไหน และจะแก้ไขอย่างไร โดยจัดระเบียบวิธีแก้ไขไว้อย่างเป็นระบบ

อริยสัจ ๔ ในฐานะเป็นกระบวนการแก้ปัญหาชีวิตแบบครบวงจร มีทั้งเหตุและผล

คำสอนของพระพุทธเจ้า มีจุดหมายเพื่อช่วยให้ผู้ปฏิบัติรู้สภาพความจริงของชีวิตที่มีปัญหา คือทุกข์ และกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น คือสมุทัย จนถึงภาวะที่หมดปัญหา คือนิโรธ ซึ่งเป็นแนวคำสอนตามหลักอริยสัจ ๔ กล่าวได้ว่าอริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอน ที่สามารถนำมาประยุกต์ได้ตามสถานการณ์ต่างๆ ใช้ในการพัฒนาสังคม โดยกรอบของอริยสัจ ๔ ได้ตั้งอยู่แล้ว ในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา ภาวะเมื่อได้แก้ปัญหาแล้ว รวมทั้งวิธีการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ที่กล่าวได้ว่าอริยสัจ ๔ สามารถนำมาแก้ไขปัญหาสังคมและพัฒนาสังคมได้นั้น เพราะในสังคมเป็นแหล่งรวมปัญหา จากการที่มนุษย์มาอยู่รวมกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาที่เกิดเฉพาะตัวมนุษย์เอง หรือเกิดจากสิ่งแวดล้อมชุมชนทั่วไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงจุดเด่นของอริยสัจไว้ในพุทธธรรมว่า หลักอริยสัจ นอกจากเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ดังกล่าวแล้ว ยังมีคุณค่าเด่นที่น่าสังเกตอีกหลายประการ ที่พอสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ปัญหาตามระบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตาม ที่จะมีคุณค่าและสมเหตุผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้

๒. เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอำนาจดลบันดาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ

๓. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่ามนุษย์จะเติบโตออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัวกว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่าและสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป

๔. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิต หรือเป็นเรื่องของชีวิตเองแท้ๆ ไม่ว่ามนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปะวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปะวิทยาการ หรือกิจการต่าง ๆ นั้น จะเจริญขึ้น เสื่อมลง สูญสลายไป หรือเกิดมีใหม่มาแทนอย่างไร ๆ ก็ตาม หลักความจริงที่เรียกว่าอริยสัจนี้ก็จะคงยืนยงและใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดทุกกาล^๖

สนิท ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายของอริยสัจ ๔ ไว้ว่า อริยสัจ ๔ คือ

๑. รู้ทุกข์ คือรู้ปัญหา
๒. รู้สมุทัย คือรู้เหตุของปัญหา
๓. รู้นิโรธ คือรู้ผลคือความสงบเกิดจากการดับปัญหาได้
๔. รู้มรรค คือรู้มรรควิธีดับเหตุของปัญหา^๗

๓.๒. การประยุกต์หลักอริยสัจ ๔

ในประเด็นการนำเสนอ การประยุกต์หลักอริยสัจ ๔ ในการแก้ปัญหา ผู้เขียนได้ตั้งเป็นตารางเพื่ออธิบายกระบวนการแก้ปัญหานั้น ๆ โดยกำหนดวิธีการตามลำดับมีขั้นศึกษาปัญหา ขั้นค้นหาสาเหตุ ขั้นกำหนดเป้าหมาย และขั้นกำหนดวิธีการ ดังตารางนี้

ตารางแสดงกระบวนการแก้ปัญหาด้วยวิธีอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ ญาณ ๓ / ขั้นตอนการตรวจสอบ^๘

ขั้นตอนการแก้ปัญหา	สังขญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
ทุกข์ (ศึกษาปัญหา)	รู้ว่าทุกข์มีอยู่จริง = รู้ว่า ปัญหาคืออะไร ตัวปัญหาอยู่ที่ไหน	รู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ =รู้ว่า ควรทำอะไร กับปัญหานั้น	รู้ว่าได้กำหนดทุกข์แล้ว = รู้ว่าได้พบตัวปัญหา พร้อมทั้งทำความเข้าใจใน ปัญหานั้น อย่างชัดเจน

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๙๒๐.

^๗ สนิท ศรีสำแดง, **พุทธศาสนากับการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้**, (กรุงเทพมหานคร : นิสนารการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๖๙.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐๔.

			แล้ว
สมุทัย (ค้นหาสาเหตุ)	รู้สาเหตุของทุกข์ =รู้ว่า สาเหตุของ ปัญหานั้นๆคืออะไร	รู้ว่า สมุทัยควรละ =รู้ว่า การแก้ปัญหา ต้องแก้ที่สาเหตุ	รู้ว่า สมุทัยละได้แล้ว = รู้ว่า สาเหตุของปัญหา ได้รับการแก้ไขและกำจัด หมดสิ้นแล้ว
นิโรธ (กำหนด เป้าหมาย)	รู้ว่า นิโรธมีอยู่จริง หรือสภาพดับทุกข์เป็น อย่างไร = รู้ว่า ปัญหานั้นๆแก้ ได้ หรือมองเห็นสภาพ หมดปัญหา ว่าเป็น อย่างไร	รู้ว่า นิโรธควรทำให้แจ้ง = รู้ว่าสภาพหมด ปัญหา คือเป้าหมายที่ จะต้องทำให้สำเร็จ	รู้ว่า นิโรธได้ทำให้แจ้งแล้ว = รู้ว่า ได้บรรลุเป้าหมาย คือหมดปัญหาแล้ว
มรรค (กำหนดวิธีการ)	รู้ว่า มรรคมีอยู่จริง =รู้ว่า วิธีการแต่ละ ขั้นตอนนั้น จะต้องลง มือปฏิบัติ หรือ ดำเนินการให้ครบถ้วน	รู้ว่า มรรคควรเจริญ =รู้ว่า วิธีการแต่ละ ขั้นตอนนั้น จะต้องลง มือปฏิบัติ หรือ ดำเนินการให้ครบถ้วน	รู้ว่า มรรคได้เจริญแล้ว = รู้ว่า ได้ปฏิบัติหรือ ดำเนินการตามวิธีการแต่ ละขั้นตอนครบถ้วนเสร็จ สิ้นแล้ว

๑ ขั้นศึกษาปัญหา (ทุกข์)

จากการศึกษากระบวนการเบื้องต้น ที่ทำให้อุปาทานขึ้นในสังคมนั้น ผู้เขียนได้สรุปเป็นประเด็นการศึกษา ๒ ปัญหาด้วยกัน คือ ปัญหาภายนอก อันได้แก่ปัญหาจากสิ่งแวดล้อม และปัญหาภายใน ซึ่งเป็นปัญหาจากความกิเลส คือ โลภะ

๒ ขั้นค้นหาสาเหตุ (สมุทัย)

จากปัญหาทางนิเวศวิทยาดังกล่าวมาแล้วนั้น จำเป็นอยู่เองในการป้องกันหรือขจัดปัญหานั้นๆ ผู้ปฏิบัติการในแก้ปัญหา ต้องศึกษาให้ทราบถึงสาเหตุที่มาที่ไปของปัญหานั้นๆ

๓. ขั้นกำหนดเป้าหมาย (นิโรธ)

จุดมุ่งหมายการแก้ปัญหา นั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อความยั่งยืนแห่งความสุขที่แท้จริงของบุคคลในสังคม ดังนั้น ในการแก้ปัญหาแต่ละปัญหานั้นจึงมีความมุ่งหวังเพื่อสังคมเป็นสำคัญ โดยเริ่มตั้งแต่สังคมระดับเล็ก จนกระทั่งสังคมใหญ่ขึ้นถึงระดับประเทศ ฉะนั้น การตั้งเป้าหมายเพื่อความสุขของมวลรวมประเทศจึงเป็นความสุขของปัจเจกบุคคล แม้การสร้างสุขแก่ปัจเจกบุคคล จะเป็นผลสะท้อนถึงความสงบสุขแก่มวลรวมของประเทศเหมือนกัน

๔. ขั้นตอนการดำเนินการ (มรรค)

ในการแก้ไขปัญหาหรือจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นมา เพื่อให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายหรือจุดหมายที่วางไว้นั้น จะต้องย้อนคำนึงถึงกระบวนการแห่งปัญหาทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเหตุเกิดแห่งปัญหา สภาพปัญหา และจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้ปัญหาจบแล้วมีคุณภาพ

เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

จำนงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์, รศ.,ดร.. **มนุษย์สังคมและสิ่งแวดล้อม**. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๒, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **พุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์**. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, มูลนิธิพุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๓.

----- **คนไทยกับป่า**, มูลนิธิพุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, มูลนิธิพุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘

ประเวศ วะสีและคณะ, น.พ., ศ., **พระพุทธศาสนากับจิตวิญญาณสังคมไทยประเด็นวิจัย**

ศาสนาและวัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ทวี ทิมขำ. **การพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

บุญลือ วันทายนต์, ผศ. **สังคมวิทยาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กึ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

สนธิ ศรีสำแดง. **พุทธศาสนากับการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้**, กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สำนักเสริมศึกษาและบริการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **บทบาทของพระสงฆ์ ผู้นำสังคมใน**

การอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

รากฐานวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

Thai Cultural Foundation gaining from Buddhism

อาจารย์เจียรวิทย์ เสริมใหม่^๑

Mr. Tiaravit Searmmai

บทคัดย่อ

รากฐานวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาอย่างยาวนาน โดยมีรากฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ ที่พระเจ้าอโศกได้ส่งพระโสณะและพระอุตตระมายังสุวรรณภูมิ แต่ที่ปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนคือ คนไทยได้รับอิทธิพลคำสอนของพระพุทธศาสนา ประมาณ พ.ศ. ๖๑๒ ในสมัยอาณาจักรอัยลาว และมีวัฒนธรรมสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : วัฒนธรรมไทย, อิทธิพล, พระพุทธศาสนา

Abstract

Thai cultural origin influenced from Buddhism for a long time since prehistorically period of Thai which began from the third century of Buddhist Era (BE.) That was the time of Asoka; the Great King of India supported the Third Council of Buddhism at *Patalibutra* City, India. After that he had sent the Elder, *Sona* and *Uttara*, leaders of Buddhist missionaries and their group to *Suwannabhumi* state to propagate the Buddha's teachings to peoples here. There was clear evidence about it that Thai people received Buddhism on the 6th century of Buddhist Era at Eyalao (Tai) period of. Their cultures are inherited since Sukhothai period until the present time.

Keywords: Thai Culture, Influence, Buddhism

๑. บทนำ

รากฐานของจิตใจของคนไทย ในฐานะที่นับถือพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธศาสนากับคนไทย มีความสัมพันธ์กันมานานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลา ๒๕๖๐ ปีแล้ว ตามประวัติศาสตร์หากถือว่าสุวรรณภูมิเป็นประเทศไทย พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ไทยในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๓๐๐ โดยพระเจ้าอโศกทรงส่งพระโสณะและพระอุตตระมายังสุวรรณภูมิ และมีร่องรอยว่าคนไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๕ สมัยที่คนไทยยังอยู่ภายใต้

^๑ อาจารย์ประจำ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

Permanent Lecturer in Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

การปกครองของประเทศจีน แต่ที่ปรากฏเป็นหลักฐานก็ในสมัยอาณาจักรอ้ายลาว คือประมาณ พุทธศักราช ๖๑๒ สมัยพ่อขุนหลวงเมมา กษัตริย์แห่งอาณาจักรอ้ายลาวได้แสดงตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมด้วยพลเมือง อีก ๗๗ หัวเมือง มี ๕๑,๘๙๐ ครอบครัว เป็นจำนวนคน ๕๕๓,๗๖๑ คน หรือในพงศาวดารจีนของราชวงศ์ฮั่น ก็มีข้อความว่าขุนหลวงน้องกษัตริย์ไทยทรงเป็นพุทธมามกะ และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวไทยก็ไม่เคยทอดทิ้งพระพุทธศาสนาเลย ยังคงเทิดทูลยกย่องนับถือให้มากขึ้นตามลำดับ

ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ อาณาจักรอ้ายลาวถูกจีนรุกราน จนเสียเอกราช คนไทยจึงอพยพลงมาตามสายแม่น้ำต่างๆ แต่ส่วนใหญ่จะอพยพมาตามแม่น้ำแยงซี เข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ในมณฑลยูนนาน ได้ตั้งอาณาจักรน่านเจ้าขึ้น โดยพระเจ้าเมืองแสนหลวง ซึ่งราชวงศ์นี้ได้มีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่อยู่สองพระองค์ คือ พระเจ้าสิริโรบ หรือพระเจ้าขุนหลวง พระองค์ได้ทรงรวบรวมคนไทยเหล่าต่างๆ อีกพระองค์คือพระเจ้าฟ้างุ้ม ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าแสนหลวงพี่ ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าสิริโรบ ขุนบรมทรงครองราชย์ ประมาณ พ. ศ. ๑๒๗๑ พระองค์ได้ทรงขยายอาณาจักรออกไป เช่น เสด็จไปสร้างเมืองแฉง หรือเวียดนาม เรียกว่า เตียนเบียนฟู เป็นราชธานีใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๒๗๔ ก็อาณาจักรน่านเจ้ามีหนองแส หรือเรียกว่าตาลิฟู หรือคูนหมิง ในปัจจุบันเป็นเมืองหลวง อาณาจักรน่านเจ้ารุ่งเรืองมานานถึง ๕๐๐ ปี ทั้งนี้อาณาจักรกว้างขวาง โดยทางทิศตะวันตก จรดประเทศอินเดีย ทางทิศใต้ ลึกเข้าไปในประเทศพม่า และประเทศลาวตอนเหนือ สมัยนี้ตรงกับสมัยราชวงศ์สุ่งพอดี้ ซึ่งถือว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนานิกายมหายานในประเทศจีน ในพงศาวดารจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นว่า ชาวไทยน่านเจ้าเจริญรุ่งเรืองและเป็นชาวพุทธที่เคร่งครัด สาธยายสูตรในพระพุทธศาสนาด้วยความเคารพ มีตัวหนังสือเป็นทอง และอีกตอนหนึ่งบอกว่า ในสมัยราชวงศ์สุ่ง กษัตริย์ไทยองค์หนึ่ง ได้ส่งคำภีร์วัชรปรัชญาปารมิตา ๓ ผูก และคัมภีร์มหายานกะ ๓ ผูก ไปถวายพระเจ้ากรุงจีน

ต่อมาประมาณ พ. ศ. ๑๗๙๗ อาณาจักรน่านเจ้าล้มสลาย เพราะถูกพระเจ้ากุบไลخان โจมตี คนไทยต้องอพยพหนีภัยลงมาทางใต้อีกครั้งหนึ่ง แบ่งเป็นหลายสาย แต่ที่เป็นสายใหญ่ ๆ มี ๕ สาย คือ

พวกที่อพยพไปทางทิศตะวันออก เข้าไปตั้งถิ่นฐานทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองกวางเจา กวางสี และกวางตุ้ง ที่เรียกว่าไทยไท่ และไทยขาว เป็นต้น คนไทยสายนี้ได้ตั้งอาณาจักร ๑๒ ปันนา หรือ ๑๒ พันนา โดยมีชื่อเมืองเชียงรุ่ง หรือที่จีนเรียกว่าจิงหงเป็นเมืองหลวง

พวกที่อพยพไปทางแม่น้ำดำ และน้ำแดง เข้าไปในแคว้นต่างเสียก็เป็นไทยดำ ไทยน้ำ ไทยลาย และ ไทยลู่ เป็นต้น ไทยสายนี้ได้ตั้งอาณาจักรสิบสองจุไท หรือ ๑๒ เจ้าไทยขึ้นมา เพราะมีเจ้าอยู่หัวสิบสองพระองค์ กลายเป็นอิสระปกครองรัฐของตน ปัจจุบันสถานที่นั้นชาวเวียดนามเรียกว่าเตียนเบียนฟู

พวกที่อพยพไปทางทิศตะวันตก ไปตามแม่น้ำพรหมบุตร เข้าไปอาศัยในแคว้นอัสดัม ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ก็เรียกว่าไทยหม ไทยคำตี้ ไทยหลวง และไทยมณีปุระ เป็นต้น

พวกที่อพยพไปตามแม่น้ำสาละวิน ได้ตั้งอาณาจักรมาว หรือเมาขึ้น ทางต้นแม่น้ำสาละวิน ต่อจากนั้นได้อพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งในแคว้นฉาน ประเทศพม่าก็เรียกว่าไทยใหญ่ หรือฉาน หรือเงี้ยว ไทยพวกนี้ตั้งตัวเป็นอิสระต่อกัน ซึ่งมี ๑๙ เจ้าฟ้า ปกครองรัฐต่างๆ เรียกว่ารัฐ ๑๙ เจ้าฟ้า ไทยพวกนี้ได้สร้างเมืองต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น สร้างเมืองนาย เมืองแสนหวี และเมืองสีป่อ เป็นต้น

พวกที่อพยพมาตามแม่น้ำโขง เข้าไปอยู่ในประเทศลาว ก็เรียกว่าไทยลาว บางพวกก็มาขึ้นฝั่งที่ภาคอีสานของประเทศไทย ก็เรียกว่าไทยลาวและภูไท เป็นต้น ส่วนบางพวกก็ขึ้นฝั่งทางตอนเหนือของประเทศไทยก็เรียกว่าไทยน้อย และพวกไทน้อยบางกลุ่ม ได้อพยพมาทางแม่น้ำแคว แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน และเลยมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไป ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของไทยในประเทศไทยปัจจุบัน

ยุคเชียงแสนประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐-๒๐๙๑ คนไทยพวกหนึ่งอพยพมาตามแม่น้ำโขงและขึ้นฝั่งทางตอนเหนือของประเทศไทย ไทยพวกนี้ได้มาตั้งอาณาจักรโยนก และเชียงแสนขึ้น ตั้งอยู่ในจังหวัดเชียงรายในปัจจุบันเริ่มแรกมี ๒ แห่ง คือ เมืองหนึ่งตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในอำเภอเชียงแสนในปัจจุบัน โดยมีพระเจ้าสิงหนวัติหรือพระเจ้าชัยวงศ์ หรือที่จีนเรียกว่าพระเจ้าโก๊ะล่อฝู ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าฟัลโอะเกะ หรือขุนบรม มีชื่อเมืองหลวงว่านาคพันธ์สิงหนวัติ หรือนาคบุรี หรือภายหลังเรียกว่าโยนกนครส่วนอีกแห่งหนึ่ง ตั้งเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำสาย ในเขตอำเภอแม่สายในปัจจุบัน โดยพระเจ้าลาวจังกราชหรือลาวจักรราช ซึ่งประสูติเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๑๘๑ ทรงสร้างขึ้น ชื่อว่าเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสนและทรงเป็นปฐมวงศ์กษัตริย์ลาวจักรราช ในราชวงศ์นี้ได้มีกษัตริย์สำคัญที่สุด พระนามว่าขุนเจือง พระองค์มีพระชนมายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ทรงเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๑๙ แห่งราชวงศ์ลาวจักรราช พระเจ้าเจืองจึงได้ทรงขยายอาณาเขตแคว้นหิรัญนครเงินยางออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น ทางตะวันออก ทรงรบชนะเมืองแก้ว ทรงส่งพระราชโอรสปกครองเมืองต่างๆ คือ เมืองเงินยาง เมืองไชยনারายณ์ เมืองล้านช้าง เมืองแก้ว และเมืองเชียงรุ่ง จนพระเจ้าเจืองได้รับเกียรติว่า วีรบุรุษแห่งฝั่งโขง ก็ทั้งอาณาจักรโยนกและอาณาจักรเชียงแสนก็ล้วนศรัทธาพระพุทธศาสนา บำรุงให้เจริญรุ่งเรืองด้วยกัน เช่น พระเจ้าอชุตราช รัชกาลที่ ๙ ผู้สืบสายมาจากพระเจ้าสิงหนวัติ ทรงให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุพระรากขวัญเบื้องซ้าย ที่พระมหากัสสปะนำมาถวายไว้บนดอยตุง ดังนั้นพระธาตุดอยตุงจึงเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งแรกในล้านนาไทย ต่อมาเมืองนาคพันธ์สิงหนวัติหรือโยนกนาคพันธ์ ตกอยู่ใต้อำนาจขอมถึง ๑๙ ปี พระเจ้าพรหมมหาราช ซึ่งประสูติเมื่อ พ.ศ. ๑๔๖๔ ราชโอรสของพระเจ้าพังคราช จึงทรงกอบกู้เมืองไว้ได้ ไล่พวกขอมออกไป เมื่อ พ.ศ. ๑๔๘๐ ทั้งทรงเปลี่ยนชื่อเมืองใหม่ เป็นเมืองโยนกไชยบุรี

ต่อมาพระองค์ได้ทรงมาสร้างเมืองใหม่ ให้เรียกว่าเมืองชัยปราการ ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบัน แล้วทรงย้ายมาประทับที่เมืองนี้ ส่วนเมืองโยนกไชยบุรี ก็ทรงมอบให้พระเจ้าฟ้างคราชพระราชบิดาทรงครอบครอง เมื่อพระเจ้าพรหมมหาราช สวรรคตแล้ว ในปีพ.ศ. ๑๕๔๐ พระเจ้าชัยสิริ พระราชโอรสเป็นทรงสืบราชสมบัติแทน พระพุทธศาสนาในล้านนาไทย ได้เจริญถึงที่สุดในสมัยของพระเจ้าติโลกราช และพระเจ้าติลกปนัดดาธิราช ได้ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกต จากลำปางมาประดิษฐานที่เจดีย์หลวง วัดเจดีย์หลวงทรงออกผนวชขนาดที่ครองราชย์เป็นระยะเวลา ๗ วัน เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๕๐ เพื่อพระถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระราชชนนี ณ วัดป่าแดง โดยมีพระญาณมงคลมหาเถระเป็นอุปัชฌาย์ และเมื่อทรงลาผนวชแล้ว ทรงได้ปลุกต้นมหาโพธิ์ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้มาจากลังกา ที่วัดเจดีย์เจ็ดยอด และทรงเปลี่ยนชื่อวัดเสียใหม่ว่า วัดมหาโพธาราม วัดเจ็ดยอดเป็นวัดเก่าแก่ แต่ต่อมาพระเจ้าติโลมินโล กษัตริย์พม่าทรงให้จำลองมหาโพธิ์เจดีย์เมืองพุกาม ซึ่งจำลองมาจากมหาโพธิ์เจดีย์พุทธคยาในประเทศอินเดีย มาสร้างที่วัดเจ็ดยอด เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๕๘-๑๗๕๙ ต่อมาวัดนี้ทรุดโทรมลงมาหาตามกาลเวลา จนถึงรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ ทั้งให้สร้างเจดีย์เจ็ดยอดขึ้นมา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๔๘

ต่อมา พ.ศ. ๒๐๒๐ ทรงอุปถัมภ์การจัดทำสังคายนาครั้งแรกในประเทศไทย จะจัดเป็นครั้งที่ ๘ ของโลก ณ วัดเจ็ดยอด การสังคายนาครั้งนี้มีพระธรรมทินนามมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดตาลวนาราม หรือวัดป่าตาล เป็นประธานสงฆ์ กระทำอยู่ ๑๒ เดือน จึงเสร็จ เมื่อครั้งสังคายนาแล้ว พระเจ้าติโลกราช ทรงให้เฉลิมพระนามพระองค์ใหม่ เป็นพระเจ้าศิริธรรมจักรกับวัดติโลกราช พระเจ้าติลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้ว รัชกาลที่ ๑๑ ก็ทรงส่งพระสงฆ์ ไปศึกษาพระพุทธศาสนายังต่างประเทศ ทั้งทรงอาราธนาพระสงฆ์มาจากต่างประเทศ มายังเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง ด้วยจึงทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเฟื่องฟูมาก เกิดมีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาหลายท่านได้แต่งตำราทางพระพุทธศาสนาไว้หลายเล่ม เช่น **พระสิริมงคลจารย์** วัดสวนขวัญ แต่งหนังสือเวสสันดรทีปนี อธิบายเรื่องพระเวสสันดร จักรวาลทีปนี อธิบายจักรวาล สังขยาประกฎีกา อธิบายเรื่องค่านวณ มงคลัตถทีปนี อธิบายเรื่องมงคล ๓๘ ประการ ซึ่งหนังสือเล่มนี้ยังใช้เป็นหลักสูตรการเรียนของพระสงฆ์ไทยชั้น เปรียญธรรม ๔-๗ มาตราบเท่าทุกวันนี้ **พระรัตนปัญญา** แต่งหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์หรือชินกาลมาลีปกรณ์ ประวัติพระพุทธศาสนาในล้านนาไทยเป็นต้น **พระพรหมราชปัญญา** แต่งหนังสือรัตนพิมพวงศ์ ประวัติพระแก้วเป็นต้น พระโพธิ์รังษีแต่งหนังสือจามเทวีวงศ์ ประวัติพระนางจามเทวี สิหิงคินทาน ประวัติของพระพุทธสิหิงค์ เป็นต้น พระญาณกิตติ แต่งหนังสือ สมันตปาสาทิกาอรรถโยชนา อธิบายพระวินัย ศรีนาสังกรวินิจฉัย อธิบายเรื่องสีมา มูลกัจจายนอรรถโยชนา ไวยากรณ์ภาษาบาลี เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีวรรณกรรมที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง คือ ปญญาสชาดก ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่ก็เชื่อกันว่า เป็นผลงานของพระภิกษุชาวเชียงใหม่ในสมัยนั้น ดังนั้น พระภิกษุในล้านนา

ครั้งนั้นมีความรู้แตกฉานเชี่ยวชาญในภาษาบาลี มากยิ่งกว่าในสมัยใดไม่ว่าในอดีตหรือต่อมา หรือแม้ในยุคปัจจุบันซึ่งยังไม่มีวรรณกรรมภาษาบาลีมากมายอย่างในสมัยล้านนา เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวล้านนาไทยได้รับความสุขในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาก จะมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ดังเช่น ปุชนิยสถานต่าง ๆ จะมีประวัติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าแทบทั้งสิ้น เช่น วัดพระพุทธบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

จากหลักฐานดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมไทยมีรากฐานมาอย่างยาวนาน จนกระทั่งถึงยุคสมัยประวัติศาสตร์ของชาติตั้งแต่ยุคสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีรายละเอียดของเรื่องราวในแต่ละยุคที่สะท้อนถึงรากฐานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

๒. ยุคสุโขทัย

เมื่อ พ.ศ. ๑๗๙๒-๑๘๘๑ ก่ออยู่ประมาณสมัยล้านนาไทย พระพุทธศาสนาในยุคสุโขทัยก็รุ่งเรืองมาก พระมหากษัตริย์ทุกองค์ต่างก็ส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งขึ้นครองราชย์ เมื่อพ.ศ. ๑๘๒๐ พระองค์ก็ได้อาราธนาพระเถระมาจากนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นแหล่งที่นิกายลังกาวงศ์กำลังเฟื่องฟู มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย ดังในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำกรอโย อาหารแก่พระเถระสังฆราช ปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุมมาแต่เมืองศรีธรรมราช” พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงอาราธนาให้พระสงฆ์จากนครศรีธรรมราช มาพำนักอยู่ที่วัดอรุณญิกจึงเกิดการปกครองสงฆ์เป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายอรุณญวาสี และคามวาสีขึ้นมา พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงรักษาศีล ฟังธรรม และทรงทำบุญทำทานอยู่เสมอ ทั้งทรงรณรงค์ให้ทวยราษฎร์ศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วย เช่น นำพระแท่นมนังคศิลามาไว้ในดงตาล ทรงนิมนต์พระให้มานั่งแสดงธรรมแก่ประชาชนบนพระแท่นศิลานั้นทุกวันพระ หรือวันธรรมะสวณะ ส่วนวันธรรมดาพระองค์ก็ทรงขึ้นไปพักบนพระแท่นสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เอง เป็นผลให้ชาวสุโขทัยมีจิตใจสูง ชอบทำบุญให้ทาน มีข้อความในศิลาจารึกว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาว ท่วยปั๋ว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ผูกทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน”

ต่อมาในสมัยพระเจ้าลิไท ขึ้นครองราชย์ ใน พ.ศ. ๑๘๙๗ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงศึกษาภาษาบาลี และพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน โดยสามารถนิพนธ์หนังสือเตฎุมิกถาขึ้นมา อันเป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเล่มแรกที่เป็นภาษาไทย วรรณกรรมเล่มนี้ได้มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อ อารยธรรมไทย และวิถีชีวิตของคนไทยในการต่อมา หรือแม้ในยุคปัจจุบันก็ตาม พระเจ้าลิไท ทรงออกผนวชที่วัดป่ามะม่วง ขณะที่ยังทรงครองราชย์ เมื่อ พ.ศ.

๑๙๐๕ นอกจากนี้ ยังให้หล่อพระพุทธรูปที่ถูกตามพุทธลักษณะไว้หลายองค์ เช่น พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา ซึ่งในปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร และพระศรีศากยมุนี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นต้น ที่สำคัญที่สุดก็คือ พระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่งานที่สุดในประเทศไทย และในโลก เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดพิษณุโลกและของประเทศไทยมาตราบนานเท่าทุกวันนี้ อีกทั้งทรงให้พระราชมณเฑียรเป็นที่เรียนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรอันเป็นแบบอย่างให้พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ จัดให้มีการบอกระเบียบพระปริยัติธรรมภายในพระราชวังเช่นกัน

นอกจากนี้ พระเจ้าลิไท ยังโปรดให้สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ โปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์ ที่กำแพงเพชร และโปรดให้สร้างรอยพระพุทธรูปบนภูเขาสมณภูฏ เมืองสุโขทัยแห่งหนึ่ง บนยอดเขาสุวรรณคีรีในศรีสัชนาลัยแห่งหนึ่ง บนยอดเขาจอมทองในเมืองกำแพงเพชรเก่าแห่งหนึ่ง และบนยอดเขาปากพระบาง ที่นครสวรรค์อีกแห่งหนึ่ง

๓. ยุคอยุธยา

พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐ อยุธยาเคยเป็นเมืองหลวงของประเทศไทยที่มีอายุยืนกว่าสมัยใด ๆ คือ เป็นราชธานีถึง ๔๑๗ ปี มีพระมหากษัตริย์ถึง ๓๓ พระองค์ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองมานานคู่กับราชธานี พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ต่างก็ส่งเสริมพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๑ ทรงสร้างวัดพุทไธสวรรย์ เมื่อพ.ศ. ๑๘๙๖ และวัดเจ้าพญาไท เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ทรงสร้างวัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๗ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ทรงสร้างวัดพระราม ตรงที่ถวายพระเพลิงบรมศพของพระเจ้าอู่ทอง เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ที่ลพบุรี และทรงสร้างวัดภูเขาทอง เมื่อพ.ศ. ๑๙๓๐ พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงสร้างวัดราชบูรณะ ตรงที่ถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ โครงสร้างวัดราชบูรณะ ตรงที่ถวายพระเพลิงเจ้าอ้ายเจ้ายี่ที่สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ ทรงสร้างวัดมเหยงคณ์ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๑ และในการต่อมาพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงปฏิสังขรณ์วัดศรีขอมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรี วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๒ โปรดให้จำลองรอยพระพุทธรูป ณ ภูเขาสุวรรณบรรพต ไว้ในมณฑปวัดจุฬามณีอีกด้วย เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมั่นคงในพระพุทธศาสนา แม้แต่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส มีพระราชสาส์นชักชวนให้เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาคริสต์ แล้วฝรั่งเศสไปช่วยเหลือไทยในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะจากคัมภีร์ และไม่ให้ออลันดาเบียดเบียน สมเด็จพระนารายณ์ ก็ทรงตอบพระราชสาส์นไปอย่างบัวไม่ให้ช้ำน้ำไม่ขุ่นว่า “พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะให้เราเขารีด ดังนั้นหรือ เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก เพราะในราชวงศ์ของเราที่เคยนับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน ถึง ๒๒๙ ปีแล้ว จะให้เราเปลี่ยนศาสนาอย่างนี้เป็นการ

ยากอยู่ ก็ถ้าพระเจ้าผู้สร้างฟ้าดิน จะต้องการให้คนเปลี่ยนโลก ได้นับถือศาสนาเดียวกันแล้ว พระเจ้ามีจัดการให้เป็นเช่นนั้นเสียแล้วหรือ เราขอฝากชะตากรรมของเรา และของกรุงศรีอยุธยา สุดแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของจะคลำตาล” สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสนับสนุนให้มีการบวชเรียน ให้ถือว่าการบวชเรียนเป็นเรื่องสูงส่ง ใครที่ออกบวชเรียนจะได้รับเกียรติเป็นอย่างสูง และใครที่เป็นศัตรูกัน หากขอบบวช ก็จะได้รับ การให้อภัย เลิกมีเวรมีต่อกัน ดังนั้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อประจวบโอกาสสวรรคต ข้าราชการบริพาร ฎุพระเทพราชา และขุนหลวงสรศักดิ์ ล้อมพระราชวังยึดอำนาจ ก็ทรงช่วยข้าราชการเหล่านั้น โดยการถวายพระราชวังให้เป็นวิสุคามสีมา แล้วทรงให้ประกอบพิธีอุปสมบทแก่บุคคลเหล่านั้น เพื่อหนีภัยเป็นต้น

๔. ยุครุ่งธนบุรี

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ หรือ พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๑๐ ขณะที่ทรงเสวยราชสมบัตินั้น เป็นสมัยที่บ้านเมืองเดือดร้อนมาก จากการทำลายล้างของพม่ากรุงศรีอยุธยาถูกเผาทำลายราบเรียบ ทุกคนล้มตายมากมาย ที่ยังอยู่ก็แตกเป็นก๊ก เป็นพวกต่าง ๆ พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีภาระมากมายที่เผชิญหน้ากับพระองค์ ทั้งในด้านบ้านเมืองและศาสนา ส่วนเรื่องของศาสนา คัมภีร์ต่าง ๆ ถูกเผาทำลาย พระอัครราชสีห์มากมาย ปฏิบัติไม่ถูกต้องตามธรรมวินัย เพราะไม่มีคัมภีร์ให้ศึกษา จึงไม่ทราบว่าจะถูกต้อง ตามพระธรรมวินัยเป็นอย่างไร แต่ก็ด้วยพระปรีชาสามารถ และความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงทำให้พระองค์ทรงแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้อุ่นลงไปตามลำดับ โดยพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้วัฒนาสถาพร เทียบตรง สันทนาธรรมกับพระเถระอยู่เสมอ ทำให้ทรงมีความรู้แตกฉานในทางธรรม จนกระทั่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง ลักษณะบุญขึ้น ๑ เล่ม ในบั้นปลายแห่งพระชนม์ชีพ พระองค์ได้หันมาปฏิบัติสมณะวิปัสสนากรรมฐานอย่างจริงจัง ดังได้ปรากฏในพระราชปณิธานของพระองค์ว่า “อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตากคนทุกขียากู้ชาติพระศาสนา ถวายแผ่นดินเป็นพุทธบูชา แต่พระศาสนาสมณพระพุทธโคดม ให้อยินยงคงอยู่ห้าพันปี สมณะพราหมณ์ชีปฏิบัติให้พอสม เจริญสมณะวิปัสสนาพ่อชื่นชม ถวายบังคมรอยบาทพระศาสดา คิดถึงพ่อพ่ออยู่คู่กับเจ้า ชาติของเราคงอยู่คู่พระศาสนา พุทธศาสนายู่คู่องค์กษัตริราชระศาสดาฝากไว้ให้คู่กัน”

๕. ยุครัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ปัจจุบัน

รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ซึ่งเป็นยุคที่ผ่านพ้นการครอบงำของเอกราชยังไม่มากนัก ทั้งยังต้องทำศึกกับพม่าอยู่เสมอ ถึงกระนั้น พระองค์ก็ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็น

ศาสนาที่ดีเลิศ และเหมาะสมกับคนไทยแท้ จึงทรงมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งขึ้นไป พร้อมกับการปกป้องบ้านเมือง และคุ้มครองพลเมืองด้วย ดังมีพระปณิธานว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์ก ย่อยกพระพุทธศาสนา ป้องกันขอบชัณทสีมา รักษาประชาชนและมนตรี”

รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงส่งเสริมและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ทรงนำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปสอดแทรกในวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ทรงนิพนธ์ขึ้น ทรงฟื้นฟูวันวิสาขบูชา ซึ่งเคยมีมาแล้วในสมัยสุโขทัย เปลี่ยนให้มีการเรียนพระปริยัติธรรมเสียใหม่ จากสอบปากเปล่าเป็นบาเรียน ตรี โท เอก มาเป็นแบบ ๙ ประโยค

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้นานับประการ ทรงสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี วัดเทพธิดาราม วัดราชนัคดา เป็นต้น

รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก และทรงออกบวชเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ และหลังจากลาสิกขาแล้ว ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ออกผนวชเป็นพระภิกษุ อยู่ในสมณเพศยาวนานถึง ๒๗ ปี จึงได้ลาผนวช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ เพื่อเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ ก็ในช่วงที่พระองค์ผนวชอยู่นั้น พระองค์ได้ศึกษาภาษาบาลีโดยตรง มีความรู้แตกฉาน และสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค ทรงตั้งคณะธรรมยุตินิกายขึ้น องค์นี้เป็นผลมาจากการที่ทรงผนวชนาน และเป็นมีความรู้ในภาษาบาลีอย่างแตกฉาน จึงทรงทราบว่า พระในสมัยนั้นปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ทรงปรารถนาที่จะประพฤติปฏิบัติ ให้ตรงกับพระธรรมวินัย ให้พระสงฆ์ที่พร้อมกัน มีความรักที่มีความเห็นอย่างเดียวกันไปอยู่ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) จึงทรงตั้งคณะธรรมยุตขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นเหตุให้มีนิกายธรรมยุตเกิดขึ้นตราบเท่าทุกวันนี้

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์ ต่อจากพระราชบิดารัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยกับการต่าง ๆ เช่น ทรงออกผนวชในขณะที่ทรงครองราชย์ เมื่อ ๒๔ กันยายน ๒๐๑๖ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประทับอยู่ ณ พุทธสถาน ในบรมมหาราชวังเป็นเวลา ๑๕ วัน จึงทรงลาผนวช ทรงสร้างวัดต่าง ๆ มากมาย เช่น วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดเทพศิรินทราวาส วัดอัมพวันนมิตร เป็นต้น

รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ที่มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม พระองค์ได้รับพระเกียรติว่า “พระมหาธีรราชเจ้า” พระองค์ไหนจะได้รับการศึกษาอบรม ในต่างประเทศอังกฤษมาเป็นเวลานาน แต่ก็ไม่ได้ทำให้พระองค์หลงนิยมชมชอบ กลับตรงเห็นความสำคัญความเป็นไทย โดยเฉพาะต่อพระพุทธศาสนา พระองค์จึงมีความเชื่อมั่นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีที่สุด และเหมาะสม

กับคนไทยมากที่สุด เป็นผู้มีปณิธาน ที่จะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ ให้เป็นศาสนาประจำชาติชาติไทยตลอดไป โดยส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยประการต่าง ๆ ที่สำคัญเพราะ องค์ได้ทรงนิพนธ์หนังสือ “เทศนาเสือป่า” และ “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” เป็นต้น

รัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ และทรงสละราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงทรงมีเวลาครองราชย์เพียงแค่ ๙ ปีเท่านั้น แต่ถึงกระนั้น พระองค์ก็เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาหลายอย่าง เช่น โปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีใหม่ เป็นฉบับละ ๔๕ เล่ม โปรดให้ราชบัณฑิตยสถาน จัดให้มีการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนา สำหรับเด็กขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ หนังสือเล่มแรกที่ได้รับรางวัล คือ “พุทธมามกะ” ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

รัชกาลที่ ๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ขณะที่ยังทรงพระชนมอยู่มีมาก มีพระชนม์เพียง ๙ ชันษาเท่านั้น พระองค์แม้จะส่งให้ได้รับการศึกษาจากโลกตะวันตก แต่พระองค์ก็ทรงเห็นความสำคัญแบบไทย ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และทรงส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ยังทำอะไรได้ไม่มากนัก เพราะยังทรงพระเยาว์ ยังต้องศึกษาเล่าเรียน อีกทั้งเวลาเสวยราชย์ก็สั้นนัก คือสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

รัชกาลที่ ๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหाराชา ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเชษฐา ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ พระองค์ได้รับการศึกษาในโลกตะวันตกมานาน แต่ก็ทรงเห็นความสำคัญแบบไทย ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่มีเหตุผลสนับสนุน และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยประการต่าง ๆ เมื่อทรงออกผนวชขณะที่ครองราชย์ เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๔๙๙ โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระองค์ทรงเสด็จไปตามวัดป่าต่าง ๆ เพื่อนมัสการและสนทนารธรรม กับพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตามพระธรรมวินัย ในรัชกาลนี้ ได้มีการประกาศตั้ง วันอาสาฬหบูชา ขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองวันที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่พระปัญจวัคคีย์ ทรงให้มหาวิทยาลัย ในเปิดสอนระดับอุดมศึกษา เรียกว่า สภาการศึกษามหาวิทยาลัย วิทยาลัย และทรงให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เปิดสอนระดับอุดมศึกษาขึ้น เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๙๐ และทรงให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เปิดสอนโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น เป็นครั้งแรกในประเทศไทย และส่งเสริมให้เยาวชนศึกษาความรู้ทางพระพุทธศาสนาและปลูกฝังคุณธรรม และจริยธรรมให้แก่เยาวชนไทย ต่อมาได้มีโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์เกิดขึ้นตามลำดับ ทั่วประเทศจนปัจจุบันมีกว่า ๒๕๐ แห่ง และใน พ.ศ. ๒๕๐๕ รัฐบาลประกาศเลิกใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๙๔ และ ใช้พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๕๐๕ เป็น พ.ศ. ๒๕๐๘ องค์การศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ได้มาตั้งสำนักงานใหญ่ชั่วคราวในประเทศไทย

ประมาณนี้เมื่อครบ ๔ ปีที่ประชุมใหญ่ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๑๒ มีมติเลือกประเทศไทยให้เป็นที่ตั้งองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกอย่างถาวร พ.ศ. ๒๕๕๓ รัฐบาลโดยการนำของคณะสงฆ์ ได้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ ๔ ในรัชกาลนี้จำนวน ๔,๐๐๐ จบ เพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระภูมิพลมหาราช ทรงมีพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา โดยก่อนหน้านี้พิมพ์มา ๓ ครั้ง

ปัจจุบัน ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา พลเมืองกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์เป็นชาวพุทธซึ่งมากเป็นอันดับ ๑ ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทย องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกตั้งอยู่อย่างถาวรในประเทศไทยประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองกว่าประเทศใด ๆ ชาวต่างชาติที่สนใจพระพุทธศาสนาต้องเข้ามาศึกษาและปฏิบัติธรรม ชวนชาวไทยที่ออกไปทำมาหากิน ตลอดถึงตั้งหลักแหล่งในต่างประเทศ ก็ไม่ได้ยอมรับนับถือศาสนาอย่างเจ้าของประเทศ แต่กลับเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา เห็นว่าเป็นศาสนาที่ดีที่สุดและเป็นสายใยที่คอยยึดเหนี่ยวความเป็นไทยได้ดีที่สุด

พระพุทธศาสนากับชาวไทย มีความสัมพันธ์กันมานาน ตั้งแต่สมัยที่คนไทยอยู่ในประเทศจีนแล้ว แต่ถ้าถือตามทฤษฎีใหม่ของคน ที่เสนอว่า คนไทยอยู่ในสุวรรณภูมิตั้งแต่เดิมแล้ว ต่อมาบางพวกได้อพยพขึ้นไปทางเหนือตามลำดับ จนเข้าไปอยู่ในประเทศจีน ถ้าเป็นจริง ตามทฤษฎีนี้ คนไทยก็ยังนับถือพระพุทธศาสนามาก่อนทฤษฎีแรกเสียอีก กล่าวคือ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงถวายการอุปถัมภ์ การจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔ เมื่อเสร็จสังคายนาแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราช ก็ทรงส่งพระออกไปประกาศศาสนา ๙ สายด้วยกัน ในจำนวนนี้มีอยู่ ๑ สาย มีพระโสณะและพระอุตตระ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ซึ่งหลายคนเชื่อว่านครปฐมนี้เอง เพราะมีเจดีย์ใหญ่และสูงกว่าบรรดาเจดีย์ทั้งหลาย ตลอดถึงมีโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาอยู่มากมาย ถ้าคนไทยอยู่ที่นี่ก่อนแล้ว คนไทยก็จะนับถือพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ครั้งนั้นแล้วราวพุทธศตวรรษที่ ๒ และถ้าคนไทย อยู่ในสุวรรณภูมิมาตั้งแต่เดิมจริง ก็ชวนให้คิดว่าคนไทยน่าจะนับถือพระพุทธศาสนามากกว่านั้น ย้อนไปถึงพุทธกาลทีเดียวด้วยเหตุผลหลายประการดังต่อไปนี้

ประเทศไทยอยู่ไม่ไกลจากอินเดียนัก มีประเทศพม่ามาคั่นเท่านั้น ส่วนบังกลาเทศสมัยก่อนก็เป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินเดีย สุวรรณภูมิก็เป็นที่อยู่ของชาวอินเดียมานานแล้ว คนไทยเมื่อคุ้นเคยกับชาวอินเดีย ก็คงจะมีคนไทยร่วมค้าขาย หรือร่วมงานกับคนอินเดียบ้าง และบางคนไทย ที่นอกจากจะทราบความเรื่องพระพุทธศาสนาจากชาวอินเดียแล้ว ก็อาจเดินทางไปถึงประเทศอินเดีย และอาจได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า หรือพระสาวกก็ได้ ดังเช่น ตปุสสะ ภัลลิกะ พ้อคำฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วปฏิญาณตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ องค์ ก็ทรงส่งออกไปประกาศศาสนาโดยให้แยกกันไปคนละทาง ทาง

ละหนึ่งองค์ จากเรื่องนี้ก็ชวนให้เห็นว่า จากการที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระอรหันตสาวกของพระองค์ ออกไปประกาศศาสนา ทำให้เป็นเกิดแนวปฏิบัติของพระสาวกซึ่งอยู่ไกลจากพระพุทธเจ้าถือเป็น หน้าที่ที่จะออกไปประกาศศาสนา ตามแนวพุทธกิจ ประจำวัน ๕ อย่าง ได้แก่ ๑) ตอนเที่ยงคืนตรง แก่ปัญหาเวทนา ๒) ตอนใกล้รุ่งทรงส่งพระญาณหาบุคคลที่จะทรงโปรด ๓) ตอนเช้าเสด็จออก บิณฑบาตเพื่อโปรดทราบและโปรดบุคคลที่ปรากฏในพระญาณปี ๔) ตอนบ่ายทรงแสดงธรรมแก่ ประชาชน ๕) ตอนค่ำของแสดงพระธรรมแก่พระภิกษุ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทำให้ พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีอิทธิพลจนกลายเป็นรากฐานในสังคมไทย

รากฐานวัฒนธรรมไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในฐานะ ครรลองของวิถีชีวิตของชนชาตินั้น ๆ วันนี้เกิดมาจากสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ไม่ว่า ดิน ฟ้า อากาศ การดำรงชีวิต การศึกษาเล่าเรียน ความเชื่อ ตลอดจนอารยธรรมที่ปกคลุมคนภาคนั้น ๆ แล้วรับเข้า มาเป็นครรลองวิถีชีวิต โดยรู้ตัว หรือไม่ก็ตาม ก็ในบรรดาสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมนั้น ประการเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด เพราะศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรม ส่วนที่ว่าพระพุทธศาสนา เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยนั้นก็เพราะคนไทยนับถือพระพุทธศาสนามายาวนาน พระพุทธศาสนา จึงมีอิทธิพลต่อคนไทยรอบด้าน หากแยกวัฒนธรรมให้เห็นชัดเจน ตามที่สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ จัด ไว้มี ๔ แขนง คือ คติธรรม เนติธรรม สหธรรม วัตถุประสงค์ ดังนี้

ด้านคติธรรม คือ หลักธรรมที่เป็นคติในการดำเนินชีวิตคนไทย การนับถือพระสงฆ์ คน ไทยถือพระรัตนตรัยเป็นสิ่งเคารพสูงสุด เคารพบิดามารดา คนไทยนับถือบิดามารดา ว่าเป็นบุคคลที่ นำเคารพรองจากพระรัตนตรัย ทั้งนี้ เพราะได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนว่า “มารดาบิดา เป็น บุรพาจารย์ที่ควรบูชาของบุตร” มีใจบุญ คนไทยชอบทำบุญแก่พระสงฆ์ ตลอดจนการทำทานแก่คน และสัตว์ด้วย รักความเป็นไทย คนไทยชอบอิสราภาพ ไม่ยอมอยู่ในอำนาจของใคร รักสงบ ไม่ชอบ รุกรานใคร คนไทยรักสงบ ไม่อยากเห็นใครรุกรานใคร รื่นเริง ไม่เครียด และ วิดกกังวล คนไทย ชอบสนุก ไม่ชอบวิตกกังวล หรือคติแบบว่า “ไม่เป็นไรมองโลกในแง่ดี” ถือใจเป็นสำคัญ คนไทยถือ ว่า ทุกคนหรือทุกอย่าง จะมาจากใจ จะขาดอะไรไปบ้าง ก็ไม่เป็นไรขอให้สบายใจก็พอ เป็นเพื่อน กันเชื่อกัน คนไทยเชื่อว่ากรรม มีอำนาจสูงสุด สามารถดลบันดาลให้คนเป็นไปอย่างไรแตกต่าง กันตามที่ทำกรรมไว้ เชื่อเรื่องสังสารวัฏ คนไทยเชื่อว่าคนตายแล้วเกิดอีก และจะเกิดเป็นอะไรก็ได้ ตามกรรมที่ทำไว้ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ คนไทยโดยทั่วไป ถือใจเป็นใหญ่ เชื่อว่า ธรรมย่อมรักษาคนดี คนไทยเรียกว่า ธรรมมีพลังเหนือกว่า

ด้านเนติธรรม คือหลักธรรมที่เป็นแนวทางในการปกครอง ควรใช้หลักธรรมเพื่อ ปกครองตนเอง หมู่คณะ ตลอดจนประเทศชาติ ให้อยู่อย่างสงบร่มเย็นในโลก โลกปาเลธรรมหรือ เทวธรรม ซึ่งก็มี ๓ ทัศนะ ความละอายต่อบาป โอตตปปะ ความเกรงกลัว สังคหวัตถุธรรม สำหรับครอง ใจคน มี ๔ ประการ คือ ๑. ทาน การให้ หรือ เจือจาน แบ่งปันกัน ๒. ปิยวาจา พูดดีต่อกัน ๓.

อรรถจริยา ทำให้เป็นให้เป็นประโยชน์ต่อกัน ๔. สมานัตตตา ทำตนให้เสมอดันเสมอปลายไม่เปลี่ยนแปลง เป็นต้น

ด้านสัทธรรม คือหลักธรรมที่เป็นคติในการเกี่ยวข้องกับคนอื่น คนไทยจะมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ ยิ้มง่าย เป็นด้วยการเทิดทูนพระราชา คนไทยนับถือพระราชาเป็นประมุขของชาติ เป็นที่อุดมใจ กตัญญูกตเวที คนไทยรู้บุญคุณคน อ่อนน้อมถ่อมตน คนไทยจะให้เกียรติ และอ่อนน้อม ต่อผู้ที่เหนือกว่าตน ไม่ว่าในด้าน วิทยุฒิ ชาติวุฒิ และคุณวุฒิ มีกรุณาตากรุณา คนไทยมีเมตตากรุณา เห็นคนอื่น สัตว์อื่น มีจิตใจเช่นเดียวกันกับคน รักสุข เกลียดทุกข์เหมือนกัน ให้อภัย ไม่ชอบจองเวร คนไทยเห็นคนอื่น ตัดสินว่าเขารักสุขเกลียดทุกข์ และมีความต้องการทางจิตใจเหมือนเรา เป็นเพื่อนร่วมโลก ยึดหลักสายกลาง คนไทยไม่ชอบแบบสุดโต่ง หรือตกขอบไปทุก ๆ ด้าน เช่น ไม่ชอบความรุนแรง เป็นต้น รักความสามัคคี คนไทยโดยทั่วไป รักพวกและรักญาติตลอดถึงรักประเทศชาติ เมื่อบ้านเมืองเดือดร้อนคนไทยจะผนึกกำลังเข้าช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่

ด้านวัตถุธรรม หลักธรรมที่เป็นวัตถุ โดยการแสดงในรูปสิ่งของหรือรูปธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม วรรณกรรม ขยายความออกไปดังต่อไปนี้

งานสถาปัตยกรรม เมืองไทยมีสถาปัตยกรรม เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมาย เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา เจดีย์ พระปรางค์ มณฑป และหอไตร เป็นต้น

งานประติมากรรม ชาวไทยเคารพนับถือพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด และมีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นเอก จึงเกิดการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ไว้เคารพบูชา และมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มากมาย ตามพุทธกิจของพระพุทธองค์และปัจจุบันมีกว่า ๘๐ ปางแล้ว พระพุทธรูปที่งามมาก ก็มีพระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

งานจิตรกรรม ประเทศไทย นอกจากจะมีสถาปัตยกรรมที่งดงามแล้ว ยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกมากมาย อยู่ตามอุโบสถ วิหาร เป็นต้นอีกด้วย ภาพเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องพุทธประวัติ และอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ภาพต่าง ๆ เหล่านี้ จะเขียนอย่างวิจิตรงดงามมากมาย

งานวรรณกรรม หมายถึง ผลงานที่แสดงออกซึ่งความงาม และความไพเราะ เพราะฉะนั้นวรรณกรรมเพลงประกอบไปด้วยหนังสือ ดนตรี ฟ้อนรำ หนังสือในประเทศไทย มีหนังสือที่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่มากมาย มีทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ที่เป็นภาษาบาลี จะเป็นผลงานของพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เป็นส่วนใหญ่ ดนตรี เป็นสิ่งที่มีพลัง มีอำนาจบันดาลใจ ให้มีความรู้สึกในด้านต่าง ๆ ตามเวลาหรือทำนองของดนตรีนั้น กล่าวคือทำนองดนตรีบางอย่างฟังแล้วสุขใจ บางอย่างสนุกสนานร่าเริง บางอย่างโศกเศร้า และบางอย่างกล่อมเกลาคิดใจให้สงบ ในทางพระพุทธศาสนา ก็ได้ห้ามพระภิกษุฟังดนตรีหรือเพลงทุกประการ ส่วนฟ้อนรำ ก็คู่

กับดนตรี โดยที่ดนตรีมีความเป็นไป เพื่อความไพเราะเสนาะโสตพอร่า ก็เพื่อความเจริญตา แต่ทั้งสองอย่างก็เกี่ยวข้องกัน คือความเบิกบานสำราญใจ การพอร่าประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา ในเมืองไทย ก็มีอย่างทางภาคเหนือ จะมีการพอร่าในงานบุญต่าง ๆ ทางภาคอีสาน ตอนนีพอร่าหรือเซิ้งต่าง ๆ เช่นพอร่าภูไทเป็นต้น

๖. บทสรุป

พระพุทธศาสนากับคนไทยมีความสัมพันธ์กันมานาน เป็นที่พึงทางจิตใจของคนไทยมาช้านาน มีทั้งเป็นรากฐานทางด้านวัฒนธรรมมาตลอดกาล เปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมไทยเป็นผลิตภัณฑ์มาจากพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของคนไทย เป็นคั่นช่องส่องให้เห็นความเป็นไทย มีทั้งเป็นสายใยยึดเหนี่ยวความเป็นไทยไว้ ว่าเป็นญาติชาติเดียวกัน ดังนั้น คนไทยในปัจจุบันอาจเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา เน้นคุณค่าของความเป็นไทย ก็จะช่วยกันส่งเสริมและทนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้คงอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะก็ช่วยกันศึกษา และปฏิบัติธรรมซึ่งเป็นมาตรการที่ดีที่สุดในการรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่กับคนไทย โปรดจำไว้ว่าพระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่จะรักษาความเป็นไทยไว้ได้ตลอดไป

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี.** กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๕.

กองตำรา. **ศาสนสุภาษิต เล่ม ๑-๒.** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

นนท์ ธรรมสถิต. **พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร : กิตติชัยสาส์น, ๒๕๓๒.

บุญสม เตรียมใจ. **“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ” พระพุทธศาสนาศาสนาประจำชาติไทย.** กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนาวิสาขบูชา, ๒๕๒๗.

ประสิทธิ์ จันรัตน์. **พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย.** พระพุทธศาสนาศาสนาประจำชาติไทย, กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนาวิสาขบูชา, ๒๕๒๗.

พระมหาสมเกียรติ แสนขัติ. **สยามวงศ์ในลังกา.** กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๒๕.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

สงวน โชคสุภารัตน์. **ตำนานเมืองเหนือ.** พระนคร : ๒๕๐๘.

สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัยพุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และพระราชวงศ์จักรี

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

แสง จันทรงาม. **ศาสนาในลานไทย ล้านนาไทย**. อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ : เชียงใหม่, ๒๕๒๖-๒๕๒๗.

The Concept of Nibbāna in Milindapanha

Dr. Khongsaris Phangthrap
Instructor, Faculty of Buddhism
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

Nibbāna is extremely subtle and hard to describe. It is not a place like heaven or paradise. Nibbāna is not annihilation of the self, since the so-called ‘self’ does not exist-though attaining Nibbāna entails the annihilation of egoism. It is blissful, but there is no feeling associated with it. In fact, because there is no feeling in Nibbāna, it is truly peaceful. Only Noble Ones can know what Nibbāna is really like, but we can understand fairly well by inference and constant practice of insight meditation. To get the taste of Nibbāna we should practice constant mindfulness. One who practices constant mindfulness of the body knows the taste of Nibbāna. When we are truly mindful, the mind is almost silent and purified to a great extent from mental defilements. If you can gain good concentration for one or two hours you will be able to understand how blissful Nibbāna would be. Then you will surely long to attain it, and give up worldly ways of thinking, and all worldly ambitions.

Keywords: Nibbāna, Milindapanha

Introduction

The Pali term Nibbāna (Sanskrit Nirvāna) is composed of the particles ‘Ni’ and ‘Vāna’. Ni is a particle implying negation and Vāna means weaving or craving. It is this craving that weaves a cord connecting one life with another. This is the meaning that the great commentator Anuruddha gives to the term: ‘It is called Nibbāna, in that it is a “departure” from the craving which is called vāna, lusting. As long as the craving lasts one accumulates fresh karmic forces which bind one to the eternal cycle of birth and death. But when the cord is cut and all forms of craving are extirpated, the karmic forces cease to operate, thus ending the cycle of birth and death, and one attains Nibbāna.

Nibbāna is also explained as the extinction of the fire of lust (rāga), hatred (dosa) and delusion (moha). The fire simile is one of the favourite similes constantly employed by the Buddha and used by Buddhists to elucidate the meaning of Nibbāna. In the famous Fire sermon the Buddha said:

The whole world is in flames. By what fire is it kindled? By the fire of lust (raga), of hatred (dosa) and of delusion (moha). By the fire of birth, old age, death, pain, lamentation, sorrow, grief and despair it is kindled.

The extinction of this fire is called Nibbāna. ‘To him who has won freedom through the cessation of consciousness (viññāṇa) and the destruction of craving, the liberation of mind is (like) extinction (parinibbānhi) of a lamp. ‘By winning the

highest purity you must be extinguished like a fire by water.’ ‘Kassapa meditates without fuel extinguished (nibbuto) among the burning, having attained the ultimate security, like a mass of fire extinguished’ (nibbuta). When the Buddha passed away, Anuruddha his disciple uttered the memorable words:

His mind was firm, without exhalation and inhalation. When the sage passed away, free from desire, having found peace, he endured pain with active mind: the liberation of mind was (like) the extinction of a lamp.

The idea of extinction is also expressed in other passages without the use of the simile of fire:

It is the complete cessation of that very ‘thirst’ (tanhā), giving it up, renouncing it, emancipation from it, detachment from it.

Calming of all conditioned things, giving up of all defilements, extinction of ‘thirst’, detachment, cessation, Nibbāna.

O bhikkhus, what is the Absolute (Asaṅkhata, Unconditioned)? It is, O bhikkhus, the extinction of desire (rāgakkhayo), the extinction of hatred (dosakkhayo), and the extinction of illusion (mohakkhayo). This, O bhikkhus, is called the Absolute.

O Rādhā, the extinction of ‘thirst’ (Tanhakkhayo) is Nibbāna. O bhikkhus, whatever there may be, things conditioned or unconditioned, among them detachment (virāga) is the highest. That is to say, freedom from conceit, destruction of thirst, the uprooting of attachment, the cutting off of continuity, the extinction of ‘thirst’ (tanhā), destruction of desire and craving for those Five Aggregates of Attachment: that is the cessation of dukkha.

The Concept of Nibbāna in Milindapaṭṭha

The true connotation of the term Nibbāna or its true nature is a polemic in Buddhism. It appears that the ambiguity to describe the state or condition or place to which the Buddhist looks forward to as his ultimate goal, continues to pervade even up to the age of King Menander whose questions on the subject elicited from Nāgasena’s replies.

It can be said from Nāgasena’s point of view that Nibbāna is nothing more than the destruction of craving. Life is a suffering and repeated rebirth depends upon man’s craving. In order to stop the cycle of birth and death, and the consequent suffering thereof, one has to stop the desire. Nāgasena’s answers in this connection is that if he clings further to attachment he will be born again and if he does not, he is free from the cycles of births and deaths. Nibbāna is nothing else but cessation of craving and ultimately thereby the cessation of the individuality. The craving for life, in the wide sense, engenders a desire (upādāna) for pleasure which results in procreation. The craving for existence in the dying man is translated into a rebirth.

Thus it is the negative aspect of his positive advance in becoming. It is evident from the statement of Nāgasena that by clinging to sense-pleasure contact

arises, by the arising of contact sensation arises, by the arising of sensation craving arises, and by the arising of craving action arises. Hence action regulates ones' life. Thus with the cessation of craving ceases the link.¹ this is the positive aspect of Nibbāna. It may be defined as the most complete independence of the activities of the senses and as the complete mastery over further attachment to them. It is, after all, without any residuum left which can give rise to a new life. It is, indeed, the rasa or the underlying trend and ultimate goal of Buddhism. The king wants to know whether Nibbāna exists and if so, it can be shown by a simile. Nāgasena replies that Nibbāna is (atthidhamma) like the wind which cannot be seen but only felt, so Nibbāna can be realized by the mind, it cannot be shown. If then Nibbāna exists, how can it be known and where is its position, questions further the king. Nāgasena answers thus:

“There is no spot looking East, West or North, above, below, or beyond, where Nibbāna is situate, and yet Nibbāna is, and he who orders his life aright, grounded in virtue and with rational attention, may realize it whether he lives in Greece, China, Alexandria or in Kosala”.

“Just as fire exists and yet there is no place where fire (by itself) is stored up. But if a man rubs two sticks together the fire comes. So Nibbāna exists though there is no spot where it is stored up, but it is attained when the necessary conditions are fulfilled”.²

Nāgasena further removes the doubt of the king and asserts that Nibbāna exists and it is the tranquil state of internal nature. If one cannot conceive it with one's worldly knowledge, it would be illogical to conclude that it does not exist. Because a blind man cannot see light, can it be said that there exists no light? It can be apprehended only by the instruments of a gradually matured knowledge. It cannot be pointed out (anidassana) nor is it subject to description (inppapañca). It is all bliss and unalloyed and there is no intermingling of pain in it, though the process after seeking it is painful to which Nāgasena agrees. “Those who are in quest of Nibbāna, afflict their minds, and bodies, it is true, restrain themselves in standing, walking, sitting lying and food, suppress their sleep, keep their senses in subject, and abandon their very body and their life. But it is after they have thus in pain, sought after Nibbāna, that they enjoy the Nibbāna which is bliss unalloyed as teachers do, the bliss of knowledge. Thus it is, O king, that Nibbāna is all bliss and there is no pain mingled with it. For Nibbāna is one thing and the pain another”.³

The condition for arising of Nibbāna can never be located. For Nibbāna is uncompounded (asaṅkhata). “All beings, O king, who are conscious, are karma-born (spring into existence as the results of karma). Fire and all things growing out of seeds, are cause-born (the result of a pre-existing material cause). The earth, the hells, water and wind-all these are season-born (depend of their existence on seasons connected with weather). Space and Nibbāna exist independently, alike of karma and causes and seasons. Of Nibbāna, O king, it cannot be said that it is karma-born, cause-born or season-born; that it has been or has not been or can be produced, that it is past

or present or future, that it is perceptible by the eye or the nose or the ear or the tongue or by the sense of touch. But it is perceptible, O king, by the mind. By means of his pure heart, refined and straight, free from obstacles free from low cravings that disciples of Noble Ones who has fully attained can see Nibbāna”. Thus it is to be realized by the mind, by the pure heart, by right practices, free from obstacles and cravings.⁴

Nibbāna is a Dhamma in so far as it is an object of attainment through the life of effort. It can be realized only when the necessary conditions are fulfilled and then can one see Nibbāna face to face. It can be said that there is a cause of realization of Nibbāna but not of its origin. Just as one can go to the Himalayas but cannot bring them to oneself. The aspirant, when regulates his life aright in whatever place he may reside, centers in that City of Dhamma. It is a transcendental state to be realized by one’s intuitive wisdom. It is to be realized not by quiescent meditation only, nor in hypnotic trance, much less by mortification of desire, but by rational discontent, strong anguish, longing, followed by forward leap of the mind into peace and calm, then again by a vibrating zeal in which the aspirant strives with might and main along with the path. Just as a man who venturing into a strange land, has lost way, on becoming aware of the path, free from jungle, that will lead him home, bounds forward along it, contented in mind, exulting and rejoicing at the thought: “I have found the way at last!”, so the mind of the aspirant leaps forward into that state in which there is no becoming and then he found peace, then does he exult and rejoice at the thought: “A refuge have I found at last!”⁵

Thus, the so-called being consists of name and form (nāma-rupa). It is dynamic in its life continuum (santati). Ignorance (avijjā) and craving (tanhā) are the root causes, which, when overcome, cease the flow of births and deaths. Nāgasena, in this connection, discusses some good qualities (kusala dhammas) by developing of which an aspirant could attain Nibbāna. He has expounded in detail with apt similes and illustrations the special features of each of these qualities and showed their powers to stop evil dispositions, so that the aspirant can break the cycles of births and deaths and thus becomes free from sufferings. These are: morality (sila), faith (saddhā), exertion (virīya), mindfulness (sati) and concentration (samādhi).

With the arising of faith, hindrances (Nibbāna) are destroyed, the mind (citta) becomes pure, tranquil and unstained. It is aspiration in the sense that ‘on perceiving how the hearts of heart of others have been set free, it aspires to enter as it were by a leap upon the fruit of the first stage or of the second or of the third in the Excellent Way or to gain Arhatship itself, and thus applies himself to the attainment of what he has not reached, to the experience of what he has not yet felt, to the realization of what he has not yet realized’. Exertion (virīya) plays an important part in a seeker’s mind. It is by one’s won exertion that one’s deliverance is obtained. It is rendering of support. All those good qualities which it supports do not fall away. ‘Just as a man, if a house were falling, would make prop for it of another post, and the

house so supported would not fall: just so, O king, is the rendering of support, the characteristic of exertion and all those good qualities which it supports do not fall away. It is an important factor in the achievement of the goal. It has been said by the Blessed One, ‘The exerting learner of the Noble Truth, O Bhikkhus, puts away evil and cultivates goodness, puts away that which is wrong and develops in himself that which is right and thus does he keeps himself pure.’⁷

Next comes mindfulness (*sati*), according to Nāgasena, with its characteristics as repetition (*apilāpana*) as well as keeping up (*upagaṇhana*). As the mindfulness springs up, the aspirant repeats over and over the good and bad, right or wrong qualities. ‘Thus the recluse follows after those qualities that are desirable and not after those that are not, thus does he cultivate those which ought to be practiced and not those which ought not’. That is how repetition is the characteristic of mindfulness. And the recluse makes what is evil in himself to disappear and keeps up what is good. This is the keeping up of mindfulness. Mindfulness, however, is closely associated with exertion (*virīya*).

Finally comes concentration (*samādhi*). It is the top (*pamukha*) of all the moral states and they all lead to that end. It is said that “as all the rafters of a house go up to the apex, slope towards it, are joined on together at it and the apex is acknowledged to be the top of all, so is the concentration in its relation to other good qualities”. It has also been explained by the simile of an army leading towards the king gone on a battle-field. As the whole army elephants, cavalry, war chariots and bowmen would have him as their chief, summit, round him they would all be ranged. Thus it also the leader of all moral states.

In the *Anumānappaṇha* concentration has been described as jewel (*samādhiratanaṇ*). Just as a man adorns himself with a jewel, so also a recluse can put on the gem of concentration. In this *Anumānappaṇha* the different forms of concentration have been enumerated, such as *Savitakka-savicāra*, *Avitakka-vicāramatto*, *Avitakka-avicāra*, *Suññato*, *Animitto* and *Appaṇihito samādhis*. Regarding ‘*vitakka*’ and ‘*vicāra*’, the text characterizes these as the effecting of an aim (*appaṇālakkhaṇa*) and the thrashing out again and again (*anumajjanalakkhaṇa*) respectively. Just as a bronze gong that has been struck reverberates afterwards and the sound lingers on, so applied thought is to be understood thus as ‘striking’, sustained thought is to be understood thus as ‘reverberating’. It is also said that all the immoral states immediately disappear from the mind of that one who wears this gem. They can’t live with him like the drops of water on lotus leaf. Thus the *Milindappaṇha* describes it as the purest state of mind which generates peace and tranquility in it. It is after the attainment of *samādhi*, in understanding the thing in its real perspective.⁸

So *Nibbāna* has certain qualities inherent in it. In all, forty kinds of special qualities have been mentioned. Some of these are: *Nibbāna* is free from all defilements and sufferings. It is the abode of Arhats. It drives out old age and dying. *Nibbāna* is not born, does not die, does not disease, does not arise, is hard to master,

and cannot be carried off by thieves.¹⁰ it depends on nothing, yet it can be realized by the mind. It is the sphere of the Aryans, without obstruction, unending. Nibbāna is hard to obtain, but once it is realized it brings to fulfillment of knowledge and freedom (vijjāvimutti). Nibbāna has the scent of moral habit. Nibbāna is lofty, immovable and free from approval and repugnance (anunayapaṇigha vippamutta), like a mountain peak.

Conclusion

Nibbāna is extremely subtle and hard to describe. It is not a place like heaven or paradise. Nibbāna is not annihilation of the self, since the so-called ‘self’ does not exist-though attaining nibbāna entails the annihilation of egoism. Nibbāna can be experienced while in human form, and by whom? The living Arahats keep experiencing Nibbāna until they attain Parinibbāna. There are two aspects to Nibbāna, namely:

1. Sa-upādi-sesa-Nibbāna (Nibbāna with the aggregates still in existence). This status is achieved by the Arahats on the extinction of the defilements (klesha), but with the five aggregates continuing until such time the life span is exhausted.

2. Anupādi-sesa-Nibbāna. (Nibbāna at the time of the physical demise of the Arahats with the five aggregates also dying, at the same time). Here the whole of physio-psychic process meets with death with no remainder. And no last thought.

The ‘Noble ones’ (Ariya Puggala), from the earliest stages such as the ‘fruit of the first stage of stream entry’ (sotānapatti phala), have the ability to experience glimpses of Nibbāna. At the beginning it would be felt only for a few moments. But as one keeps advancing stage by stage until up to the stage of Arahatship, this time gap of being able to experience Nibbāna keeps expanding. This gap is phala-samāpatti.

What happens when the Arahats who enters the state of Pari-Nibbāna is that:

1) ‘Rūpa kāya’ or the physical form loses its life force and gets disintegrated into the primary elements of āpo, thejo, vāyo, pathavi, and ākasa (water, heat, wind, earth and space elements). The carriers of these primary elements being the atoms and molecules which in turn continue to exist supporting other forms of life.

2) ‘Nāma Kāya’ or the Mind content, which is passa, vedanā, saṃsāra, sankhāra and viññāṇa (contact, sensation, perception, volition and consciousness) falls apart as the life force leaves the ‘Rūpa kāya’. This is because the Āyu sankhāra (longevity built by Kamma) has come to an end. Since the Arahats has no more klesha, his mind does not grasp anything further. Therefore as there is no re-linking consciousness to establish another birth. The mind passes onto pure emptiness, which is Nibbāna.

3) Viññāna (consciousness) falls apart as there is no need of it to identify or make known any further phenomena, as all mental activity has ceased. Nevertheless there is something left behind, that is:

4) Vāchi Sankhāra, all what the Arahats spoke, by way of advice and sermons given.

- They have been retained in the memory by those who listened and passed down by word of mouth or by writing for the use of the others. In the case of Buddha there is the ‘tipitaka’.

- They are also available in the cosmic mind in the form of subtle mental/mnemonic energies.

5) Citta Sankhāra directed with loving kindness and care, and for the welfare and salvation of others are still in existence. They are also there in the said form of subtler mnemonic energies awaiting to be reciprocated by the intended incumbents.

6) All that went through the Arahats mind at ‘Tadālamāna Level’ is present in the universe. They are in much subtler layer of citta sankhāra mentioned above. Of them the marked impressions would stand out, and could be referred to, by those who have the skills to do so. Not only of the Arahats, but also of all beings such impressions get passed on to the cosmic mind.

References

1. Rabindra Nath Basu. A Critical Study of The Milindapañña (A Critique of Buddhist Philosophy). Calcutta: Firma Kim Private Limited Press, 1978, p.102-108.
2. Indianet Zone, Anatta,Buddhist Philosophy, available from http://www.indianetzone.com/22/nirvana_buddhist_philosophy_buddha.htm accessed 1 March 2011, p.1-3.
3. Bhikkhu Pesala. The Debate of King Milinda: Buddhist Tradition Series. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited Press, 1998, p. 89-92.
4. Bhikkhu Bodhi edited by N.K.G. Mendis. The Questions of King Milinda: An Abridgement of the Milindapañña. Sri Lanka: Buddhist Publication Society Kandy Press, 2011, p.129-136.
5. A J Bahma. Philosophy of the Buddha. India: Vikas Publishing House PVT LTD Press, 1982, p. 80.
6. Dr. P.K.Kaul. Nāgasaṃyutta of Milindapañña. Delhi: Eastern Book Linkers Press, 1996, p.36.
7. Bhikkhu Dr. Thich Minh Chau of Viet-Nam. Milindapañña and Nāgasaṃyutta (A comparative Study). India: Kalika Press, 1964, 16.

8. T.R.V.Murti. The Central Philosophy of Buddhism, op. cit., George Allen & Unwin Ltd. London, 1960. p. 235.
9. Theodore Stcherbatsky. The Conception of Buddhist Nirvāṇa; with Sanskrit Text of Madhyamaka-Kārikā. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2003. p. 96.
10. Nalinaksha Dutt. Mahayana Buddhism. Dehil: Indological Book House, 1973. p. 251.

ภาคผนวก

**คำแนะนำการเตรียมต้นฉบับบทความ
เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**

วารสาร มจร. พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

เป็นวารสารของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีกำหนดพิมพ์เผยแพร่ปีละ ๒ ฉบับ (ราย ๖ เดือน) จำหน่ายราคาเล่มละ ๑๖๐ บาท

สถานที่ติดต่อ – สถานที่ส่งบทความ

คณะกรรมการฝ่ายบรรณาธิการ วารสาร มจร. พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอลำลูกเกด

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรศัพท์ ๐๓๕-๒๔๘-๐๙๖ ภายใน ๑๑๐๓

E-mail. : Thira74@gmail.com, poom630@gmail.com

ติดต่อสอบถามได้ที่

พระมหาสุรศักดิ์ ปจจนตเสโน, ดร. บรรณาธิการวารสาร

พระมหายุทธนา นรเชษฐ, ดร. โทร. ๐๘๐ ๙๓๓ ๙๗๔๕

พระมหาบุญเกิด ปญญาปฐุฒิ, ดร. โทร. ๐๘๙ ๐๒๙ ๘๖๓๕

ประเภทบทความที่รับพิจารณาตีพิมพ์

๑. บทความพิเศษ ได้แก่ บทความทางวิชาการหรือบทความทั่วไป ที่ผู้บริหารหรือผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัย เป็นผู้เขียนเรียบเรียงขึ้น เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชน
๒. บทความวิจัย (Research Articles) ได้แก่ บทความที่สรุปเป็นบทความวิจัยจากรายงานการวิจัยใหม่ และไม่เคยตีพิมพ์ในวารสารใดๆ มาก่อน ประกอบด้วย บทคัดย่อ บทนำ วัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย ผลการวิจัย สรุปและอภิปรายผล และเอกสารอ้างอิง
๓. บทความวิชาการ (Academic Articles) ได้แก่ บทความทางวิชาการที่เน้นการนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ ที่ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย บทคัดย่อ บทนำ เนื้อหาบทสรุป และเอกสารอ้างอิง

๔. บทความปริทรรศน์หนังสือ (Book Review) ได้แก่ บทความที่ย่อความรู้ สรุปองค์ความรู้จากหนังสือ ตำรา หรืองานนิพนธ์ของผู้ทรงคุณวุฒิ ด้วยการสรุป วิเคราะห์ วิวิจารณ์ แสดงความคิดหรือแนะนำองค์ความรู้ที่ได้มีอยู่ ต่อสาธารณชน

การเตรียมต้นฉบับ

๑. บทความทุกบทความต้องประกอบด้วยชื่อเรื่อง ชื่อผู้เขียนทุกคน (กรณีผู้เขียนหลายคน) บทคัดย่อ คำสำคัญ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
๒. ในหน้าแรกของบทความ ต้องระบุชนิดของบทความ แหล่งทุนสนับสนุน ตำแหน่ง และสถานที่ทำงานของผู้เขียนด้วย
๓. การอ้างอิงให้ใช้ตามรูปแบบที่กำหนดโดยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คือให้เป็นแบบเชิงบรรณ ที่ประกอบด้วยชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ สถานที่พิมพ์ ปีที่พิมพ์และหน้าปรากฏด้านล่างของแต่ละหน้าเรียงไปตามลำดับ และให้มีเอกสารอ้างอิง/บรรณานุกรมไว้ท้ายบทความด้วย ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ ในคู่มือการทำสารนิพนธ์และวิทยานิพนธ์ ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, แหล่งข้อมูล [ออนไลน์].
<http://www.mcu.ac.th/BO/download/Document%20Form/20112010140221dFile2704.p>
๔. ขนาดอักษรและชนิดอักษร ให้ใช้ TH SarabunPSK ขนาด ๑๖ ส่วนเอกสารภาษาอังกฤษใช้แบบอักษร Time New Roman ขนาด ๑๒
๕. ความยาวของบทความ รวมทั้งเอกสารอ้างอิง และอื่นๆ ไม่ควรเกิน ๑๕ หน้ากระดาษ A4
๖. บทคัดย่อ ความยาวไม่ควรเกิน ๓๐๐ คำ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
๗. องค์ประกอบของบทความที่สำคัญประกอบด้วย
 - ๑) ชื่อเรื่อง (Title) ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
 - ๒) ชื่อผู้เขียน ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ให้ระบุตำแหน่งทางวิชาการ ตำแหน่งงาน และสถานที่ทำงานด้วย
 - ๓) บทคัดย่อ (Abstract) ทั้งภาษาไทยและอังกฤษ
 - ๔) คำสำคัญ (Keyword) ทั้งภาษาไทยและอังกฤษ
 - ๕) เนื้อหา ประกอบด้วย

- (๑) บทนำ ที่กล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา และการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วย
 - (๒) วัตถุประสงค์ กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษา
 - (๓) ขอบเขตการศึกษาวิจัย กล่าวถึงขอบเขตของการศึกษาอย่างละเอียด
 - (๔) วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย กล่าวถึงวิธีการศึกษาที่ใช้ ไม่ว่าจะเป็นเชิงปริมาณหรือคุณภาพ และขั้นตอนการศึกษาตามลำดับ
 - (๕) ผลการศึกษา กล่าวถึงผลศึกษาที่ได้รับจากการศึกษา ด้วยการวิเคราะห์ผลการศึกษาที่ได้รับจากการศึกษา และการสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นด้วย
 - (๖) สรุปผลการการศึกษาวิจัย สรุปผลการศึกษาในประเด็นที่สำคัญ
 - (๗) ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติและข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อ กล่าวถึงข้อเสนอแนะทั่วไป ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย และประเด็นที่ควรศึกษาต่อ
 - (๘) เอกสารอ้างอิง เรียงตามลำดับอักษร และต้องเป็นเอกสารที่มีอยู่จริงในการอ้างอิงของบทความนี้
- ๖) ถ้ามีภาพประกอบหรือตารางในบทความ ให้พิมพ์หน้าละ ๑ ภาพ หรือ ๑ ตาราง โดยให้คำอธิบายประกอบของภาพหรือตารางนั้น อยู่ด้านล่าง และระบุแหล่งที่มาด้วย

**แบบฟอร์มการส่งบทความทางวิชาการ/บทความวิจัย
เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**

ข้าพเจ้า/อาตมาภาพ..... ฉายา..... นามสกุล.....

ตำแหน่ง.....สังกัด.....

วุฒิการศึกษาสูงสุด.....สาขา.....

วุฒิการศึกษาที่กำลังศึกษา.....

สถานที่ทำงาน.....

สถานะ ☐สายวิชาการ ☐สายสนับสนุน ☐นิสิต/นักศึกษา

ขอส่ง ☐บทความวิจัย ☐บทความวิชาการ ☐บทความจากวิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

ชื่อเรื่อง

(ภาษาไทย).....

(ภาษาอังกฤษ).....

เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

สิ่งที่ส่งมาด้วย :

๑. ต้นฉบับบทความ จำนวน ๒ ชุด พร้อม ซีดี ๑ แผ่น

๒. หลักฐานการชำระค่าธรรมเนียม ☐ปริญญาโท ๒,๐๐๐ บาท

☐ปริญญาเอก/นักวิจัย ๓,๐๐๐ บาท

ข้าพเจ้าขอรับรองว่าบทความนี้ ☐เป็นผลงานของข้าพเจ้าแต่เพียงผู้เดียว

☐เป็นผลงานร่วมระหว่างข้าพเจ้ากับผู้ร่วมงานตามชื่อที่ระบุใน
บทความจริง

☐ยังไม่เคยตีพิมพ์ในวารสารใดมาก่อน และไม่อยู่ระหว่างการ
พิจารณาจากวารสารอื่น

ลงชื่อ.....

(.....)

ผู้ส่งบทความ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

แบบประเมินบทความวิชาการ/บทความวิจัย
เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. ชื่อผู้ประเมิน.....
๒. รหัสบทความวิชาการ/บทความวิจัยที่ประเมิน.....
๓. ชื่อบทความ

.....

.....

๔. หัวข้อที่พิจารณา

หัวข้อ	ผ่าน	ข้อแก้ไข/ข้อเสนอแนะ
๑. บทคัดย่อ (Abstract)		
๒. บทนำ (Introduction)		
๓. วิธีการศึกษา (Methodology)		
๔. ผลการศึกษา/ผลการดำเนินการ (Result)		
๕. สรุป (Conclusion)		
๖. เอกสารอ้างอิง (References)		
๗. คุณค่าทางวิชาการ (Academic Quality)		
๘. ความชัดเจนของปัญหาและวัตถุประสงค์		
๙. ความถูกต้องของข้อมูล		
๑๐. ความใหม่ของแนวคิด/ทฤษฎี/การประยุกต์		
๑๑. ความยาวของบทความ		
๑๒. บทความมีองค์ประกอบครบถ้วน		

๕. อื่น ๆ
-
-
-

สรุปผลการประเมิน ☐ ผ่านดีเยี่ยม ☐ ผ่าน ☐ ผ่านและมีการแก้ไข ☐ ไม่ผ่าน

๖. ความเห็นของผู้ประเมินบทความ: บทความนี้มีความเหมาะสมให้อยู่ในกลุ่มบทความมีคุณภาพใน
ระดับ ดีมาก ดี พอใช้ ต้องปรับแก้ไข

ลงชื่อผู้ประเมิน.....

(.....)

วันที่...../...../.....

ใบสมัครสมาชิกวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข้าพเจ้า/อาตมาภาพ.....ฉายา.....นามสกุล.....

อายุ.....ปี การศึกษา.....

ที่อยู่ปัจจุบัน.....

.....

โทรศัพท์..... E – Mail.....

ขอสมัครเป็นสมาชิกวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

() สมาชิกรายปี ๓๐๐ บาท/ปี (๒ เล่ม)

() สมาชิกต่อเล่ม ๆ ละ ๑๖๐ บาท

ข้าพเจ้าได้ส่ง/แนบ

() ธนาณัติ สั่งจ่าย ไปรษณีย์ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

() ตัวแลกเงินไปรษณีย์

() แคชเชียร์เช็ค ในนาม.....

() สลิปการโอนเงินผ่านธนาคาร.....

ขอให้ส่งวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ตามที่ชื่อ และที่อยู่ ข้างล่างนี้

ชื่อ.....ที่อยู่ บ้าน/วัด.....

สถานที่ทำงาน.....เลขที่.....ถนน.....

หมู่ที่.....ตำบล/แขวง.....อำเภอ/เขต.....

จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....โทร.....

ลงชื่อ.....

(.....)

ผู้สมัคร

ประกาศมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เรื่อง อนุมัติวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ Journal of MCU Buddhism Review
สำหรับเผยแพร่บทความทางวิชาการ

เพื่อให้การดำเนินการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย มีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายของมหาวิทยาลัย

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๙ (๑) แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ และมติสภามหาวิทยาลัย ในคราวประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๖๐ วันพุธที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ จึงออกประกาศไว้ต่อไปนี้

“มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ Journal of MCU Buddhism Review สำหรับเผยแพร่บทความทางวิชาการ โดยให้มีผลตั้งแต่วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นต้นไป”

ประกาศ ณ วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๐

(พระธรรมปัญญาบดี)

นายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย